دانش خپرندويه ټولنه

پښتو
پښويه

(پايڅوړ: د ژبپوهنې بنسټونه او غږپوهه)

پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار

چاپ آثار:

پښتو ویې پوهنه، پښتو پښویه (ګرامر)، پښتو لیکلار، پښتو شعر څنګه جوړېږي؟، زنداني نغمې، وینه او مینه، اندو ژوند، سوزونه او سازونه، ګلکخونه – ګلولې، پښتو نوموالترنګونه(په الماني) پښتانه اوورونه ملیتونه (ژباړه)، د کنښکا د سره کوتل ډبرلیك، د سبرونو نڅا، اور اووینې، ګلوییونه- څڅواکي، رزم و بزم، مینه د زړه په وینه(د پنځلسم پوړ کړکۍ)، سیندګی همانیزونه)، سیندګی (نوبزونه) د انګرېزي- پښتو د سربلونو+او ستربلونو سیندګی، پټه خزانه ناپېیلې نثري ټولګه)، پښتو اوپښتانه د ژبپوهنې په رڼا کې، نوې پېړۍ نوې زرۍ، اندوواند، ساندې او سندرې، د خوشال ادبي پښتو.

PROPERTY OF ARIC
Established 1989

پښتو پښويه (ګرامر)

(پايځور : د ژبپوهنې بنسټونه او غړپوهه)

پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار

PROPERTY OF ACKU
11228

لیکي پوهه:

لیکی :: پښتو پښویه (ګرامر) دویم چاپ

(پایځوړ: د ژبپوهنې بنسټونه او غرپوهه)

لیکوال :: پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار

خپرندوی :: دانش خپرندویه ټولنه

اوډګر :: سید حسین هاشمي

چاپ نېټه :: ۱۳۸۲ل-۲۰۰۳ز

چاپ شمېر :: ۱۰۰۰ ټوکه

د چاپ رښتې (حقوق) له لیکوال او خپرندوی سره خوندي دي او د اخځ له یادونې پرته ترې د اخېستنې اجازه نشته.

بسم الله الرحمن الرحیم

پیرمحمد کاکړ ته

چې پر ۱۱۹۵ س کال یې په خپله " معرفة الافغانی "
د پښتو پښوویې بنسټ ایښی

او

نورمحمد نوري ته

چې پر ۱۲۸۰ س کال یې د " تحفة الامیر "
په نامه دویمه پښویه کښلې ده .

پاسلنه او مننه

له منلو حبیب الله جانبدار، ډاکتر وارث وزیر، استاد محمد اصف صمیم، اټك یوسفزي، اسدالله ساپي، په تېره تېره له خپل کلیوال پاچا ګخه د زړه له تله مننه کوم چې په خپلو پښتني پاسلنو یې د دغه بنیادي پښتو ژبپوهنیز نبنیر د بیا خپراوي لپاره زما دېرش کلنو خیړنو پلټنو ته رښتیاینه وبښله.

((پوهاند زیار))

د خپرندويې ټولنې يادښت

دانش خپرندويه ټولنه ډېر وياړي چې د نومهالې (معاصرې) پښتو ژبپوهنې دډغه بنيادي کتاب په وړاندېينې سره د خپلې لرغونې ملي ژبې په سرځنه کې برخه اخلي.

لکه څنګه چې د ليکوال له خپلې وړې سريزې اوداروابناد پوهاند محمد رحيم الهام له لنډې او ګوټلې کره کتنې څخه جوتېږي، دغه ژبپوهنيز اثر له ړومبي چاپ (۱۳۶۲ل) راهيسې تراوسه لومړنۍ او يوازېنۍ بشپړ پښتوګرامر ګڼل کېږي، چې په نړېواله کچه د نومهالي ژبپوهنې په رڼا کې رازېږېدلی دی.

استاد زيار له هماغه مهالپېره بياتراوسه، په تېره د جلاهېوادۍ په وروستيو اوو کلو کې،له انګلستانه نيولې تر الماڼ. فرانسې، سويس اوسوېډنه د خپل دغه اکاډېميك اثر د لابشپړونې او کرونې لپاره د شلمې او يوويشتمې پېړۍ د ژبپوهنې له تازه برياوو څخه تر وروستې بريده ګټه اخيستې، چې دا دی موږيې د بيا خپراوي ويار ترلاسه کوو.

دانش خپرندويه ټولنه ټينګ ډاډ او باور لري، دغه پښويه په هېوادواله اونړېواله کچه هغې سختې اړتيا ته ځواب ووايي، چې يې د مخکينې چاپ له نشتېدنې سره د اړوندو ښوونيزو اوزده کړيزو ځانګو استادانو، شاګردانو اونورو مينه والو ورته ننګېرله.

موږ هم پر خپل وار د هغې ځانګړې مينې او لېوالتيا له مخې،چې د بېلابېلو پوهنيزو او فرهنګي آثارو د خپرونې په لړ کې يې د خپلې لومړنۍ ملي ژبې لاسته راوړنو سره لرو. ويتېيله چې د پوهنتونو او ښوونځيو استادانو او شاګردانو لپاره دده ګټور کتاب بيه په سل کې تر پنځوسو راټيټه کړواو په دې توګه يې په خپرولو اودودولو کې اغېزمنه ونډه واخلو.

داهم نوې بشپړه او کره پښتو پښويه اوتاسې!

وړاندې په ټول هېواد کې د پوهې او فرهنګ د نويو پايلو او برياوو د خپراوي په هيله

دانش خپرندويه ټولنه

نيو ليک

سرليک | مخکڼه

سرليک	مخکڼه
سريزه (زيار)	۱۱
کتنه (الهام)	۱۷
۱- څپرکی: پښتو اواز پوهه	۲۱
خپلواك اوازونه (واولونه)	۲۳
د خپلواکو لښتيليك (جدول)	۲۷
بېواك اوازونه	۲۸
د بېواکو (کانسونټو) لښتليك	۳٦
پښتو غږيزه (فونيميکه) ابېڅې	۳۷
۲- څپرکی: ګړ پوهه (صرف)	٤۳
لومړۍ برخه: نوم ګړپوهه	٤٤
د نوم اوړون (اسمي صرف) لښتيليکونه	۵۳
د نومونو څلور ګونې ډلې	٦٤
څيز نوم (اسم)	//
ستاينوم (صفت)	٦۵
شمېر نوم (عدد)	٦۷
نومځرى (ضمير)	٦۹
ځانګړ نومځري (شخصي)	//
تولنومځري (اضافي يا ملکي)	۷۰
نغوتنومځري	//
پوښتنومځري	۷۱
پلوي (سمتي) نومځري	۷۳
وييکنومځري	
اړيکنو مځري	۷۵
غبرګون - او ناټيکنومځرى	۷۹
ګډ تولنومځري	۸۳

دویمه برخه: کړ کړ پوهه (فعلي صرف) ۸۹
کړنوماند (مصدر) .... //
د کړ (فعل) اوړوني اړخونه ۹۱
مخکړ – ولی – ستیه .... //
کړتړ – دود – ځیل ۹۳
نوري- لېږد- اړخ- مهال- وګړي ۹۴
ګڼه – لېږند چار – د نفې یا نهې توك ۹۵
کم اوړوني کړونه – اوړونونه ۹٦
لومړی – تېر مهالکړ (ماضي فعل) .... //
الف – لېږند (متعدی) خبري بشپړ (مطلق) .... //
نا بشپړ (غیر مطلق) ۹۷
لنډ تېر مهال ۹۸
لرتېر مهال (بعیده ماضي) ۹۹
دویم – ناخبري (انشایي) – ګوماني ۱۰۰
ارماني تېرمهال او ډولونه یې ۱۰۱
آړوتی تېر مهال (شرطیه ماضي) ۱۰۳
توانی – تینګاري – هېښني ۱۰٤
ب – نالېږند (لازمي) خبري، بشپړ تېرمهال ۱۰۵
نابشپړ – لنډ – لز – روږدني (اعتیادي) ۱۰٦
ناخبري – بشپړ- ارماني ۱۰۷
توانی – ګوماني ۱۰۸
پوښتني – هېښني – آړوتي ۱۱۰
د وسمهال کړ اوړون – بشپړ خبري .... //
نا خبري – آړوتی نابشپړ وسمهال ۱۱۱
درېیم – وسترمهال (مستقبل) کړ ۱۱۲
لېږند – خبري – بشپړ او نابشپړ ۱۱۹

ناخبري - لېرند وسترمهال ۱۲۰
د کړ رغاوني ډولونه ۱۲۲
د ګړ پوهې دويمه برخه: ناوړېدوني ګړونه ۱۲۷
کړولونه .... //
وييکي - اړيکوييکي - تړوييکي ۱۲۹
ناتړوييکی ۱۳۰
سربلونه + اوستربلونه ۱۳۲
بېلابېل وييکي - ويناوابنتي ۱۳۶
د پښتو ګړونو (مورفيمونو) انځور ليك ۱۳۷
۳- څپرکی: غونډله پوهه (نحو) ۱۳۸
غونډله (جمله) - جوړښت ۱۴۱
د غونډلو انځور ليکونه ۱۴۴
د غونډلې رغنده توکونه (آرو مرستيال) ۱۴۵
انګيو ييکي، پارنوييکي (هيجاني چغې) ۱۴۶
د غونډلې او ډون (ترتيب) .... //
د غونډلې بشپړاندتوکونه - آهنګ، خج ۱۴۸
د اېښې او اېښوني سمون ۱۴۹
نوموالې او کړوالې غونډله - مانيز ډولونه ۱۵۲
د غونډلې جوليز ډولونه ۱۵۳
يو وستوې غونډله - غبرګغونډله ۱۵۴
چار ټاکې غبرګغونډله ۱۵۸
ګډه غونډله ۱۵۹
ګډلې غونډله (مختلطه جمله) ۱۶۰
ګړنې او څرګندنې (محاورې او اصطلاحات) ۱۶۲
غونډله پوهيزه (نحوي) شننه ۱۶۴
د پښتو يې بشپړېزه ۱۷۳

د استاد زيار پښويه

پښويه (ګرامر) د ژبپوهانو په اند د سپړيزې (تشريحي) ژبپوهنې يوه څانګه ده، چې ځينې يې تطبيقي يا انځوريزه ژبپوهنه بولي.

پښويه هغه پوهنه ده، چې د يوې ژبې رغدود (د جوړښت نظام) سپړي. هره ژبه يو ځانګړی رغيز يا جوړښتي نظام لري، چې دهغې ژبې آر ويونکي او ګړېدونکي د همغه رغدود له مخې غږېږي. نو ويلای شو چې ديوې ژبې پښويه د يوې ژبې د جوړښتي نظام آرونه (قواعد) راسپړي او رابرسېره وي.

دژبڅېړنې د آرونو له مخې پښويه د قوانينو پيه برېد کې نه راځي. د يوې ژبې د پښويې د کښلو موخه دا نه ده، چې د ژبې آرو ګړېدونکيو ته بې وياره (بې عېبه) يا بې "خو" وينا اوکښنه ورزده کړي او يا داسې آرونه او بنسټونه پر ژبه وتپي، چې خلک يې د ويلو او کښلو پر وخت په پامنيوي اړ وي. ياني پښويه دا ښيي چې ژبه څنګه ده؟ خو داحق نه لري، چې ووايي ژبه دې څنګه وي، ځکه نو ژبپوهان او پښوپيوهان وايي، چې د يوې ژبې پښويه (Grammar)او ژبدود (Regularity of Language) د نورو ژبود پښويو په پليون (پېروۍ) رغول او اوډل علمي کار نه دی.

پښتو‌یه ګڼې ځانګې لري لکه: فونیم پوهنه، مورفیم پوهنه.
ګړپوهنه (صرف) غونډله پوهنه (نحو).

د ژبپوهنې او پښتویې په باب زموږ له دې اوږدې رسې غزونې موخه دا وه، چې ددې (تر لوست او لاس لاندې) پښتويې پر اړتیا اواغېزیو څه ووایو.

دا پښتویه د هېواد د وتلي او تکړه ژبپوه پوهاند ډاکتر زیار هغه اکاډیمیك او پوهنیز اثر دی، چې د خپل ښوونیز او پوهنیز ارزښت اواغېز له امله په دې تېرو دوه نیمو درو لسیزو کې یې د خپرېدا دا پنځم ځل دی، چې وروستی هغه یې په لومړي ځل پر ۱۳۶۲کال په افسټ بڼه د کابل پوهنتون له خوا خپور شو اوسره له دې، چې هر ځل په سوونو چاپ شوی، خو له پښتو لوستونکیو نه له سرتکاوي سره سره یې د تېرو چاپونو یوه نسخه هم نه موندل کېږي، ځکه دې پښتويې وخت پر وخت د پوهنتون د زده کړیالو تنده خړوبه ساتلې ده.

د پښتويې ددې چاپ بیاکتنې او بشپړونې ته استاد زیار ښایسته ښه مخه (فرصت) اویوځه نسبي اسانۍ درلودې، نوځکه یې پرې ښې په زړه پورې زیاتونې اواسانونې کړې دي.

زه خپل ویاړلي استاد ته ددې علمي اثر پر بیا رااېستو مبارکي د یوه بل تکي تر وړاندې کولو وروستی کوم او هغه دا چې استاد زیار ته د خپل دغه اثر په سریزه کې له بده مرغه دتېر په څېر یو ځل بیا د زړو پلونو او پولو نړونه او نه درناوی د خپل دې نوي اثر د ارزښت او اغېز زیاتوب اسپدلی اود مهال تنګو ترینګلو اړونو او شراېطو. ته په نه پاملرنه یې پر رامنځته شویو دودیزو آثارو او د هغو پر لیکوال له یوې مخې د "نه اغېزمنې"ګز راکښلی، چې نیاو راته - په بښنه_ ونه

برېښنېږي. زه د خپل درانه استاد ددغه شان جاجنې او ارزونې پر څرنګتیا د څه ویلو پرځای یوازې د استاد الفت د "پخوانی دیوې"تومې لیکنې یوه برخه د دوی مخې ته ږدم:

"د زمانې دا عادت دی، چې زاړه شیان له کاره باسي او نوي شیان په کار اچوي، مګر خلك خپل زوړ حال نه هېروي او زړو شیانو ته په جګو رفونو باندې ځای ورکوي.

دا عادت بذ نه دی، چې څوك زاړه خدمتونه هېر نه کړي او زړو خدمتګارانو ته په قدر وګوري، مګر کار باید له نوو شیانو واخیستل شي او په کورونو کې ئوې رڼاګانې پیداشي.

... د همدغه بدلون او تغییر په وجه د علم او پوهې رڼا هر وخت خپل فانوس بدلوي او د لوښو په بدلون په لوښو کې پراته شان هم بل راز کېږي."

"د الفت نثري کلیات، /۱۸۸ مخ"

په پای کې د دانش خپرنځي ادبپال او روښاندی څښتن ښاغلي اسدالله ساپي ددې علمي اثر په بیا ځلونه د ډېرې نمانځنې وړ بولم، چې له همدې تېرو لس -دولس کلو راهیسې د پښتو ژبې د پرمختیایي بهیر په چټکتیا کې ناستومانه ونډه اخیستې ده.

نور نودخپلو خبرو لمنن د استاد زیار ددې شعار په راغبرګونه رانغاړم، چې:

تل دې وي پر ناپوهۍ د پوهې برې
اوپر زړود باندې د نویولاسبری

درنښت

محمد آصف صمیم

۱۸/۱۸/۱۳۸۲

د ړومبي چاپ د یادښت پر بنسټ :

سریزه (*Introduction*)

زموږ په وروسته پاتې پښتني ټولنه کې د نورو بشري پوهنو په لړ کې ژبپوهنه هم نوې دودېدونکې ده او زموږ له ټولنيزو اړونو سره سم يې يو رنګ لاسم دود نه وي موندلی چې په نوره نړۍ کې هغه بيا له وخته له دود او موده وتلې وي . که څه هم نژدې نيمه پېړۍ اوړي چې نوې ژبپوهنې او بيا پښتو ژبپوهنې د کابل پوهنتون د ادبپوهنځي له لارې زموږ هېواد ته سر رادننه کړی، خو بيا يې

هم نه یوازې د زړې دودیزې ژبپوهنې ځای نه دی نیولی چې لاکوړتې وسکوټ یې ترې سر هومره هم نه دی پورته کړی . د لمریزو دیرشمو په منځیو کې د اروابناد عبدالاحد یاري د نوې ژبپوهنې څو لیکنې او لوستونه لا د شاګردانو او مینه والو مغزو ته نه وه رسیدلي چې د " ګرامر پښتو " د یوه بچي په توګه د اروابناد صدیق الله رښتین "ژبښودنې" بیا ټول افغانستان نیولی وو (بله په زړه پورې کارنامه یې لا دا چې د ژوند په وروستیو شپو ورځو کې یې له وخته په ګټه اخیستنه د هماغه بره خوا له دوده کښلي ګرامر پښتو ژباړه له نورو بې سروبوله ژبنیو څېړنو سره چاپ ته وسپارله) که له اروابناد الهامه راتېر شو، د پښتو ځانګې آرو استادانو د نوې ژبپوهنې د پښناووانو (اماتورانو) په توګه نه دومره اکادمیکه زده کړه او سمبالتیا درلودلې او نه یې ورسره یوه لړه کې علمي مېړانه چې هغه زړه پښویه او ژبښودنه لږ تر لږه د پوهنځي له لوستي اډانې وباسي، نو له دې سره به ترې پخبله د پښتو ژبپوهنې او بیا پښتو پښویې د کښنې او دودونې څه هیله اسره شوې وای . د استاد الهام له خوا د پنزل د کندهاري ګړدود پښویې (پښتو ګرامر) ژباړې او بیا یې خپلې " د پښتو ګرامر طرحې "، د " ترې " نوې ژبپوهنې او ژبنیو مسایلو "، د پالوال " نوی مصدر " د اروابناد لودین روسي ژباړو او خورو ورو لیکنو څېړنو او راوروسته یې د اکادیمی پوری لپاره تش په نامه " پښتو اکادمیك ګرامر ! " او څه ناڅه د شاکر نیمې نیمګورې " ژبنی څېړنې " بیا هم زاړه غوړونه یو څه وبنګول او وبوړنول او دا یې لږ تر لږه راوښووله چې نوې ژبپوهنه او نوې پښتو ژبپوهنه یا پښویه څه مانا ؟

پر ۱۹۶۲ ز (۱۳۴۱ ل) کال د ادبپوهنځي په چوکاټ کې د ژبپوهنې د انستیتوت له منځته راتګ او په ځانګړي ډول، د افغانستان د ژبپوهنې اتلس له هغې نړیوالې پروژې سره یاد شوي علمي غورځنګ یوه نوې سا واخیسته چې د یونسکو په سپارښتنه یې د نومیالي ناروېژي پښتو پوهاند استاد ګیورګ مورګنستیرن تر مشرۍ لاندې د اروپایي آریانپوهانو او زما په ګډون د همدوی له خوا د یوه لنډ مهالي کورس د بریالیو افغاني زده کړه والو په ملتیا څو کاله پرمخ یووړل شوه او د هېواد له ګوټ ګوټ یې د ګڼو آریانې او یو څه ناآریانې ژبو ثبت کړې ۲۸۰ ګړدودونه د سویس د برن پوهنتون پازوالو ته د نوموړي اتلس د اوډون لپاره وسپارل شول .

له بده مرغه زموږ تکړه ملګري " پالوال " د پروژې بورس ته سترګې پر لار پاتې نه شو او د فولبرایت له هغه سره یې د ژبپوهنې پر ځای توکمپوهنه وامرله او کشر ملګري " اڅك " راوروسته رومبی په هند کې ژبپوهنه پرمخ بوتله او بیا په ناروې کې له استاد مورګنستیرن څخه په آریاني فیلالوجی کې تر ماسترۍ پورې خپلې زده کړې ترسره کړې، خو په پوهنځي کې یې ټول زور د تاریخي ژبپوهنې پر ښوونه واچاوه، بې له دې چې کوم څېړنیز یا درسي پښتو نښیر رامنځته کړي د پښتو ځانګې خوانو لیسانسه او ماسترې کدرونو زیاتره تر ژبپوهنې، ادبپوهنه اسانه او واره یې ګڼلې او په دې دومره کلونو کې یوازې یوه استاد "خویشکي" له هماغه پیله ژبپوهنه خپله

ځانګه ګرځولې او لږ تر لږه يې د خپلو علمي پوړيو لپاره د پښتو پښويې ځينې سکالووې کښلې او تدريس کړې دي.

پوهاند تږي هم تر ماسترۍ وروسته له " نوې ژبپوهنه او ژبني مسايل " پرته نور زياتره د ژبپوهنې او بيا پښتو ژبپوهنې برخای د ادبي تيورۍ پر ښوونه او څېړنه بسيا پاتې شو. او چې د اوياېمو زېږدي کلونو په پای کې يې د ژبپوهنې ډاکترۍ له امريکا راوړه، تر ما پورې ورته د ډېرو استادانو او شاګردانو دا سترګې اوښتې چې ګوندې تر هرڅه له مخه د پښتو پښويې په رابشپړوته کې راسره يوه مخکښنه ونډه واخلي. خو د کړ اوړون په اړه يې د څو ازمانښتي لوستونو تر وړاندې کولو وروسته د سياسي اړودوړ په پلمه بيا هېواد پرېښووه او خپل دوېم هېواد " امريکا " ته بېرته ورستون شو. هلته يې هم ترننه پورې تر پوهنتوني استادۍ او پښتو ژبپوهنې د امريکا غږ خپرونې پښتو وياندي غنيمت ګڼلې او په دې وروستيو کې يې چې د اړوندو چارواکو له اړتيا او غوښتنې سره سم د نوي امريکنی په ملتيا يو " خودآموز " ډوله پښتو لوستليکی " A Reference Grammar of Pashto " د دوکتورا د تېزس غوندې د خپل لنډ تنګ ځانګړي کليوال ګرځوډ پر بنسټ ګره بره راوکښلی، نو ما ترې د دغې پښويې په نوي کتنه کې خور ناخيره ګټه واخيستای شوه او پر ځای يې نور هم د ختيځپوهنې د تېرمهالو او وسمهالو له دارمستېټر، ګايګر او مورګنستيرنه نيولې تر پنزل، شفييف، مېکنزي ګيفر، سکېرو، سېتفون، ماير او نورو پښتو څېړونکو د بېلا بېلو ميتوديکو هستونو وريځاندی شوم. ډېر مې زړه غوښتل: اروپا نه له وروستنې راتګ سره د پښويې دغه دوېم چاپ د يوه انګريزي، پرانسي يا جرمني زده کړيز تعليمي) ګرامر په مخبېلګه نور هم بشپړ او کره کړم. خو د پښتو ژبپوهنې نورو اړينو غوښتنو او اړتياوو او بيا يې د يوې - کره ليکني غورځنګ ورځنيو هاندو هڅو نر دې زياته کابو رانه کړه او د " پښتو او پښتانه د ژبپوهنې په رڼا کې " تر بشپړونې او خيروې وروسته دا دی، د نورو منډو تړړو ترځنګه له ډرو لسيزو راپيل کړی پښتو اتيمولوجيک ميندګی برمخ وړم

هو، زه دا باتې نه وهم چې دغه نوې کتلې او کره کړې پښويه د کوم ډېر تازه پښوييز ښوونځي لکه واخلې، د چومسکي زېږند (جنراتيف) ګرامر، يا هم د تولمنلي ترانسفرمېشنل - جنراتيف ګرامر بشپړه يا هوبهو لاروي او ښکارندوبي وکړای شي. خو دا په ډاډ سره وايم چې له دې سره سره يو دوديز نورماتيف ګرامر هم نه دی. دا چې يوې يوازينی کره ليکنی او علمي پښتو لا دومره تولېزوالي نه دی موندلی او يو نيم پلک ورک، لکه پوهاند تږي په حيله ځانګړي ګرډودي پښتو يوه نيمه ليکنه څېړنه رامخته کړې ده، نو کېدای شي، د همدې نه ګډون حبنو ګونيونکېو ته زما دغه پښويه بب هم يو نورماتيف ګرامر واېسي. بې له دې چې تر دامنځ د " پښتو او پښويې " تويير وکړي او بيا دا نول ځې دلته څبره پر ګرودوي ګرامر نه. بلکې پر ژبني ګرامر ده په دې مانا چې مې د ګرامرۍ ډويو (قاعدو) او تولنو (کټېګوريو) په نومېرنه، ناکنه، سېړنه او وېشنه کې څه

ناڅه د ټولو پاموړو پښتو ګړدودونو د يوې يوازينۍ ګډې امرلې (انتخابي) بڼې آرو معيار پر کار اچولی دي. په دې چې د "پښتو" ګرامر کښنه او د "پښتوګانو" ګرامر ليکنه سره توپير لري، په بله وينا د ګړدود او ژبې ګرامرونه سره په آرو بنسټ کې توپير لري. له دې کبله دغه پښويه نورماتيفه نه، بلکې اړونده ژبه "پښتو" يې نورماتيفه او کره کړ شوې ده.

که څېره يوازې پر ګړدودي پښويې (ګرامر) واي، ډېره اسانه وه چې د پوهاند تړې تر لاروی، د هربرت پنزل پښويه ځانته مخښلګه کړم چې يو خوا يې څېړندود څه ناڅه نومهالی دی او بل خوا د يوه کلي يا کندي د يوه لنډ تنګ نه، بلکې تر کندهاري نامه لاندې د ټول سوبل – لويديځ د يوې ارتې يېرتې ګړدودي ډلې ښکارندويي او استازي کوي چې د نورو (منځنيو، سوبل – ختيزو او شمال ختيزو) ګړدودي ډلو په وړاندې له تاريخي پلوه زيات رغاونيز لرغونوالی لري. دا چې سوبل – لويديزه ګړدودي ډله، يا په بله وينا، "کندهاري پښتو" مو په يوه – کره ليکلار کې ولې له ارکاييکي ځانګړتياوو سره سره تر ډېرې کچې له پامه غورځولې ده، لاسوند يې پرتليز لړه کيوالی دی. څکه د اړوند ژبپوهنيز ټولمنلي پروسيجر (چلند ښېلګې) له مخې د نورو ويونکيو ډېروالی دا رښته (حق) راکوي چې د کندهاري پښتو ښخرته ځانتنی خجپوهه (اکسنټولوجي)، ګړپوهه (مورفولوجي) او غونډله پوهه (سېنټکس) د نورې ډېرې پښتو په پرتله ښخرته نادودی (بې قاعده ګی) رامنځته کوي، د ساري په توګه، تر خج لاندې، يا په بله وينا، هره ناخجنه نوموالـه او کړواله پايله بدلوي: (- زور) پر (– زورکي)، اوږد (- و) پر لنډ، اوږده (- ي) پر لنډه (ي)، زورواله (- ی) پر زورکي واله (- ی)، لکه په لاره (راه) کې يې "ه" يو "زورکي" دی او په لاره (ميلودي) کې "ه" يو "زور" او له دې سره يې د ډېر ګړي او پېر پايلې هم توپير مومي. رومبی لاره (لاري) راځي او دويمه لاره (لارې). ژوی (ژوئ) او سږی (سږی) ويل کېږي. خو ډېرګړئ يې د نورو غونډې يو راز پايله (- ي) ترلاسه کوي. په اوښتي يوګړي کې يې هم ورته پښنبه راغبرګېږي. په اوښتي ډېرګړي کې بيا د ټولو پايلو ناخجن "و" "لنډ (u) راځي، حال دا چې په نورو ټولو ګړدودو کې خج پر پايلو کوم اغېز نه ښندي، د ساري په توګه لاره (راه) او لاره (ميلودي) يو راز پايله (زور) لري او د ډېرګړئ او پېر پايله يې هم يو راز (- ې) راځي. په همدې ډول يې د ډېرګړي اوښتې پېر پايلې هم يوه بڼه رااخلي او پر اوږده (- و) پای مومي. په و - پای يو ګړيو ښځينه نومونو کې بيا هم کندهاري پښتو دوه بلګړونه (الومورفونه) لري. ناخجن لنډ (- و) او خجن اوږد (- و) ادا کوي، لنډ (- و) لکه په بنو او اوږد (- و) لکه په بيزو کې.

دغه راز خجيز اغېز يې په کړ اوړون کې هم لېدل کېږي، لکه په راغئ يا راغلئ کې. کړ نو مې "کېدل" د نورو پښتنو غونډې وايي، مګر په ګرداني بڼو کې (- ې -) بيا پر (- ي -) بدلوي. د بېلګې په توګه د يوې - کره پښتو دويم يوګړی "کېږې" پکې پر "کيږي" اوړي چې له درېيم يوګړي سره ګډون (التباس) رامنځته کوي. يو څپيز وييونه، وييکي او نومځري يا په بله وينا په ټوليزه

پښتو کې ناخجن نومیرلي توکي " enclitics " کندهاریان پر ځجنو " proclitics " اړوي او له دې سره " ې " پر " ي " او " ی " پر " ی، ئ " بدلوي پوهاند تړې هم هغه دناخجنو نرکو " enclitics " په توګه په خپل ډاکټرې تېزس کې څېړلي دي . نو که له نورو بې شمېرو خانګړنو سره د کندهاري پښتو دغه پاسنۍ ځانتیاوې یومخیزه په پام کې ونیسو، زموږ د یوې کره پښتو دغه پښویه به، نه یوازې دوه ګرایه وغځېږي چې لا له اړوندو دویونو (قاعدو) څخه به یې نادویي (بېقاعده ګی) تیرې وکړې او له شاګردانو، په تېره له نا پښتنو کورنیو او بهرنیو زده کوونکیو څخه ګردسره لار لودن ورک کاندي . له دې هم څوک نته نه شي کولای چې لنډوالی او باقاعده والی له غورو او بنسټیزو معیاري آرونو (اصولو) څخه ګټل کېږي .

د ښ " او " ږ " په برخه کې خو هرګوره د منځنۍ پښتو وینګ غوره او کره ګڼل شوی چې په کار ده، په رسمي، سیاسي، علمي، فرهنګي، ادبي او ژورنالیستي (رادیو – تلویزوني) ویناوو کې له پامه ونه غورځول شي. که نه، بنیایي کوم پاموړ ګډون (التباس) هم رامنځته نه کړای شي . د داسې ناځیزو ویونیزو توپیرونو څرک خو په ډېرو پرمختللو ژبو کې هم لګیږي. لکه واخلئ ch/ چې په جرمنۍ کې، هغه هم تر ډېرو خپلواکو وروسته د پښتو "ښ" غوندې درې وینګه لري او یوازې یې د رادیو – تلویزیون ویاندان او ورسره ورسره رسمي، علمي او فرهنګي ویناوال هماغه معیاري وینګ په پام کې نیسي چې کټ مټ د منځنۍ پښتو " ښ " هغې غوندې دی .

د موخې او مرام له پلوه ما دلته تر هرڅه له مخه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د شاګردانو راتلونکې اړتیا او اسانتیا په پام کې نیولې. هغه دا چې دوی وروسته د استادانو او ښوونکیو په توګه په یوه داسې نوې پښویه، پرخپل خپل وار، په منځنیو او لوړو ښوونیزو څانګو او منځیو کې سم له لاسه د زړې پښویې او ژبښوونې بلبېدنه او رانغښتنه او له دوده لوېدنه هومره وانګروزي او ډاګیزه کړې او پر ځای یې د نوې ښوونیزې یا ژبښودې پښویې دودونې ته متې راونغاړي چې هم تخنیکي او میتودیکي نویوالی لري او هم ترمینالوجیکي نویوالی .

زما په ازمېښت د دې لامل او لاسوند چې ما ولې هممهال دغه دوه اړخیز نویوالي ته پر یو وار رادانګلي، دا دی چې یوازې په دې یوه نویوالي له زړو هغو سره جګړه بیا هم نیمګړې پاتې کېده د " حرف یا توري، مصدر وحاصل مصدر، مجهول ومعروف، جارومجرور، اصلي او مغیره حالت، مسند ومسنداليه، مضاف ومضاف اليه ... " غوندې نابومه او ګران سهیزې او ګران پوهیزې او تر ټولو زیاتې بیا د "فاعل او مفعول" یا "مفعول منه او مفعول له" غوندې کرغېړنې، بد غونې او بد لګې نومونې چې استاد او ښوونکی یې په ویلو او شاګردان یې په اورېدلو شرمېږي. همغسې له دوده او موده وتلې برېښي، لکه پخپله د زړې پښویې او ژبښوونې وروست وکرغېړن دود او څېړندود، مېتود او تخنیک .

اروانباد استاد الفت له هغو ځوان اندو زړو پښتو پوهانو څخه وو چې په هماغه پیلامه (۱۳۵۱ل) کې یې زما دغه نوې نومونپوهنه (ترمینالوجي)، نه یوازې رد نه کړه، بلکې دا داډ یې هم راوباښه چې دغه نوې نومونې د کتاب له سره بیا ترپایه بیا بیا راغبرګېږي او په دې ډول یې شاګرد او لوستونکی په اسانه سهلای او زده کولای شي. ما چې ربښتیا هم د پښتو پښویې ځو لوسته برابر کړل او شاګردانو ته مې واورول، د هغه استاد د پاخه منطق پایله مې په کړن کې ولیده شاګردانو د دې منښته وکړه چې هماغه کړ (فعل)، کړند (فاعل)، کړی (مفعول)، کړول (قید)، کړوال (فعلي)، کړ نوم (حاصل مصدر)، کړنومی (مصدر) ... یا نوم (اسم)، نومځری (ضمیر)، ویی (کلمه)، ګړ (مورفیم)، ګړپوهه (مارفولوجي)، صرف، غوند (فقره)، غونډله (جمله)، غونډله پوهه (نحو) اوداسې نورې نومونې وې چې پرله پسې راغبرګېدې او د ټولو په زړونو او ذهنونو کې نقشبدلې.

د ګرامر پښتنو انډول " پښوویه pxóya " خو څه ناڅه دوه سوه کاله پخوا راوړتې او بیا یوسل ودېرش کاله له مخه ښېلیو په خپلو اړوندو پښتو ویې پانګو کې راالخښتې او بیا څه له پاسه اویا کاله مخکې صالح محمد کندهاري خپله دوه ټوکیزه " صرف ونحو " په همدغه نامه نومولې وه چې پښتو قاموس لومړي ټوک (۱۳۳۰ ل) هم راخوندي کړې ده.

په هره توګه د یوې - کره پښتو د دغې لومړنۍ نومهالې ښوونیزې پښویې ځو مخنیو کچه ازمایښتي چاپونو او په ځانګړي ډول یې رومبي آفسېټي چاپ او خپراوي په تیرو دوه - درو لسیزو کې دومره داډ او باور را په برخه کړ چې له دغې نوې، څه ناڅه بشپړ شوي او کره شوي چاپ سره لا زیات دود او ګرانښت ومومي او تر هېواد دننه او د باندې د شاګردانو او مینه والو غوښتنو او اړتیاوو ته ځواب ووایي.

تل دې وي پر ناپوهۍ باندې د پوهې بري

او پر زړو باندې د نویو لاسبري!

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار

اکسفورد، اکتوبر ۲۰۰۳

له رومبني چاپ څخه :

کتنه

پښتو پښویه (گرامر) د پښتو په تشریحي ژبپوهنه کې یو نوی پام وړ او گټور اثر دی . له دې گرامر نه رومبی د پښتو څېنې گرامرونه د بهرنیو ژبپوهانو او کورنیو څېړونکو له خوا لیکل شوي دي ، خو زیاتره یې عنعنوي څېړندود لري او معاصر علمي څېړندود پکې نه دی کارول شوی او څېنې یې چې علمي څېړندود لري ، مکمل او مشرح نه دي .

ما پخپله پخوا د ډاکتر هربت پنزل پښتو گرامر له انگلیسي څخه پر پښتو راارولی او د ادبیاتو پوهنځي له خوا چاپ شوی دی ، چې تر ډېره ځایه پورې علمي رنگ لري ، خو د دې گرامر نحوې برخه کمزورې او بیخي مختصره ده . په هغو وختو کې د افغانستان په ژبپوهنه کې عنعنوي څېړندود دومره پیاوړی و چې ان استادانو هم دې کتاب ته پاملرنه ونه کړه او په گودامونو کې پاتې شو .
وروسته ما د پښتو گرامر لپاره یوه طرحه ترلاس لاندې ونیوله چې د فونولوجۍ برخه یې تکمیله شوه او خوره وره په " وږمه " کې خپره شوه ، خو د کار د تکمیل وخت مې پیدا نه کړ .

دغه طرحه یوه سریزه لري چې په هغې کې د تشریحي گرامر لیکلو څېړندود څېړل شوی دی ، خو دغه کارونه ابتدایي او نیمگړي دي .

له ښه مرغه پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار چې یو تکړه او غښتلی ژبپوه او پر پښتو باندې مین زیارکښ څېړونکی دی او ډېر مهال د نورو علمي کارونو په ترڅ کې د پښتو گرامر په څېړلو او تدریس بوخت وو ، دغه کتاب تکمیل کړ او د تدریسي متن په توگه درې ځله د گستتنر په شکل د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي د پښتو څانگې له خوا چاپ او د استادانو او زده کوونکو د گټې اخېستلو لپاره علمي ډگر ته راووت .

دغه کتاب په لومړي سر کې له ستونزو سره مخامخ شو . یو خو له دې لامله چې څېړندود یې نوی و ؛ زموږ دوديز گرامرونه ، چې البته خپل علمي رسالتونه یې پخپل وخت کې سر ته رسولي وو ، د معاصرې ژبپوهنې له کلیاتو ، ضوابطو ، مفاهیمو او اصطلاحاتو څخه خالي وو او د متود له نظره یې زر کلنه زړه سابقه درلوده . د یو داسې زوړ او پیاوړي سېستم پر ځای نوی سېستم رامنځ ته کول او د گرامري مفاهیمو او اصطلاحاتو بنستیز بدلول اسان کار نه و . خو بیا هم دغه کتاب عمومیت وموند او اوس د ازموینې او کره کتنې له ډگر څخه په هسکه غاړه بریالی راوتلی دی .
بله دا چې په دې کتاب کې د ژبپوهنې معاصر بین المللي علمي اصطلاحات ټول پر پښتو اړول شوي دي ؛ د دې اثر لویه ستونزه په همدې کې وه . زیار عقیده لري چې موږ باید د علمي اروپایي اصطلاحاتو لپاره د امکان په صورت کې او د پښتو د عمومي معیاري رغاونیز ظرفیت او د ویي پانگې پر بنا پښتو انډولونه وموسو او باب یې کړو . دا د ستاینې وړ کار دی ، خو باید له احتیاط څخه پکې کار واخېستل شي او د افراط جنبه ونه لري .
د زیار د دغه کتاب ځینې اصطلاحات او علمي نومونې ښایسته زیات عمر لري او په تېرو گرامري او ژبپوهنیزو اثارو کې راغلي دي ، خو زښت ډېر یې ښځي نوي دي . په دغو نومونو کې هم زیاته برخه اوس د ادبیاتو او ژبو په پوهنځي او د له پوهنتون څخه د باندې هم منل شوې او په دې علمي څېړنو او تدریس کې ورڅخه کار اخېستل کېږي . هیله کېږي چې کومه ورځ به پر دغو نومونو باندې نور هم غور وشي او کره او عام به شي ، یا دا چې تعدیل به وموسي . خو زه شخصاً د دغو ابتکارونو قدر کوم او زیار ته کور ودانی وایم .

د کتاب پر محتوا باندې په دې سریزه کې خبرې کول دغه وینا اوږدوي . زه هیله کوم چې دغه کتاب دې هرومرو او ډېر ژر په همدې ډول خطاطي او آفسیت چاپ شي . تر چاپېدو وروسته به حتماً کره کتنې وربانې شروع کېږي او لیکوال به یې په کلي توگه د څېړندود او محتوا دفاع وکړي . علمي کره اثار یو پر یو او ناڅاپي منځ ته نه راځي . علم هم ځانته د تکامل تاریخ لري . هره

علمي بریا (دست آورد) د میلونو میلونو انسانانو محصول وي ، شروع کېږي ، وده کوي نیمګړې وي ، تکمیلېږي او مخ پر وړاندې حرکت کوي .
اوس چې د ثور پرتمین انقلاب او بیا د انقلاب له نوي او بشپړتیایي پړاو سره د پوهنې او فرهنګ او تکامل لار په ډېره ګړندۍ او ښه توګه برابره شوې ده ، موږ د پوهنتون علمي او ذهني کارګران خپله دنده ګڼو چې په دې بهیر (پروسه) کې له خپلې وسې سره سمه بنسټیزه او اساسي ونډه واخلو او پوهنه د خلکو خدمت ته وړاندې کړو .

د زیار له زیارونو او کور وداني سره سم - وړاندې د علم او فرهنګ د رښتیانۍ ودې پر لور !

پوهاند محمد رحیم الهام
د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د ژبپوهنې استاد

۱ - څپرکی

پښتو اوازپوهه (*Phonemics*)

PROPERTY OF ACKU 11228

۱ - څپرکی

پښتو اوازپوهه (*Phonemics*)

۱-۱: دا برخه د پښتو پښويي (ګرامر) هماغه برخه ده چې يوازې ارزښتناك غږونه (اوازونه - فونيمونه) څېړي. څنګه چې د هر اواز پيدايښت له دوو اړخو، يا په بله وينا، د زېږ ډول او زېږځي له مخې څېړل کېږي او جوتېږي، نو دلته له يوې خوا پر دوو ګونو خوله ييزو او پزيزو وتوڅو (۲-۳۲) سربېره پر زېږ ځيو (۲-۳۰) اوله بلې خوا پر زېږ ډولونو چې په څه زور او شدت يا د غږيزو غړو د پراخۍ او تنګۍ او داسې نورو اغېزو له مخې ترسره کېږي، رڼا اچول کېږي. دا دی، لومړی خپلواك او وروسې بېواك اوازونه له بېلا بېلو ځانګړتياوو سره ترکتنې لاندې نيسو.

۱-۲: د خپلواکو اوازو منځته راتګ او ځانګړتياوې:

۱-۳: د ژبې د دريځ له مخې:

ژبه د خپلواکو د وينګ پروخت د خولې په دننه کې دوو لوريو ته خوځون کوي، يوله هوسا اکر (حالت)، يا په بله وينا ،له لاندېنۍ ژامې څخه د کومي لور ته، او بل د ژبې د بېخ له دريځ نه د

خولې مخنۍ برخې ته. په بله وينا، له وروستني دريځ څخه مخني دريځ ته چې بيا په دغو دوه گونو خوځېدنو کې درې بنې غوره کوي، په دې ډول:

۱-۳-۱: له کښته پورته:

د ژبې کښېنۍ، منځوال او پورتنۍ دريځ. کوم خپلواک چې د منځته راتگ پروخت يې ژبه کښېنۍ دريځ ولري، "کښېنۍ خپلواک" بلل کېږي، لکه: a - ā. که ژبه منځوال دريځ ولري "منځوال خپلواک" ورته وايي، لکه: e - o - ə او که ژبه پورتنۍ دريځ ولري، "پورتنۍ خپلواک" نومول کېږي، لکه: u - i.

۱-۳-۲: له وروسته مخ ته:

وروستنۍ دريځ، مخنۍ دريځ او منځنۍ دريځ. کوم خپلواک چې د منځته راتگ پروخت يې ژبه وروستنۍ دريځ ولري "وروستنۍ يا تياره خپلواک" نومېږي، لکه: u - o - ā او که ژبه منځنۍ دريځ ولري "منځنۍ خپلواک" بلل کېږي، لکه: a - ə. او که ژبه مخنۍ دريځ ولري، "مخنۍ خپلواک" نومول کېږي، لکه: i - e.

۱-۴: د شونډو د دريځ له مخې:

د راز راز پښتو خپلواک غږونو د وينگ پروخت د ژبې پر دريځ سربېره د شونډو بڼه هم په پام کې نيول کېږي، په بله وينا، راز راز بڼې غوره کوي. يا عادي او ناگرده بڼه يا د هر خپلواک له ځانگړتيا سره سمه په بېلا بېله کچه گرده او يا کږې بڼه نيسي. په دې توگه "ناگرد خپلواک" او "گرد خپلواک" ډولونه سره توپيرېږي. ناگرد، لکه: ā - a - e - ə - i او گرد، لکه: u - o.

۱-۵-۱: د لاندېنۍ ژامې د ټينگوالي او سستوالي له مخې:

د ځينو پښتو خپلواکو په رغېدنگ کې لاندې ژامه راکښېنکلې او ترينگلې نيول کېږي او ټينگ اکر (وضع) لري، نوکوم خپلواک اوازونه چې په دې توگه ويل کېږي، ټينگ (tens) ورته وايي، لکه: ā - o - e. نور خپلواک چې د وينگ پر وخت يې لاندې ژامه سسته وي، "سست خپلواک" بلل کېږي، لکه: ə - a - u - i.

۱-۵-۲: بل توپير يې دا دی چې کښېنکلي يا ټينگ اوازونه تر سستو اوازونو اوږده ادا کېږي او د دې ځانگړتيا د ښوولو لپاره يې پر سر يوه پرته ليکه کښل کېږي. په پښتو کې چې څنگه سست "a" لنډ ادا کېږي او ټينگ "ā" چې اوږد ادا کېږي، دوه بېلا بېل فونيمونه دي، نو په فونيمېکي

لیکنه کې د تېنګ " ā " پر سر باندې د اوږدوالي د پیلامې لیکل اړین دي، خو د " e " او " o " د لیکلو لپاره په پښتو فونیمېکي لیکنه کې د اوږدوالي پیلامې لیکل په کار نه دي. مګر په فونېټېکي لیکنه کې بیا دا توپیر څرګندول په کار دي.

۱-۶: د غږېزو تارونو د رېږد له مخې:

د سا (وچې) مرۍ په لوړه برخه کې حنجرې (چنغړك) دواړو دننه دېوالونو ته څلورو یا دوو جوړو مرغېرېو (عضلاتو) ځای نیولی دی چې له ډېرو ارتجاعي او نریو تارو څخه جوړ شوي دي. دغو تارو ته غږېز تارونه وايي. د غږونو د جوړېدو پروخت سا هوا د حنجرې له تشې نه د غږېزو تارونو له منځه تېرېږي. که د سا هوا د تېرېدو پروخت چې د غږ زېږ لپاره پر کار ولېږي، غږېز تارونه په عادي بڼه وي، په بله وینا، یو له بله سره لرې وي، هوا له تارونو سره بې له کوم ټکره تېرېږي او تارونه نه رېږدي، نو داسې غږونه منځته راځي چې هېڅ راز بنګهار او موسقیت نه لري. دا راز اوازونو ته " ناغږن اوازونه " وايي. که د غږ د زېږ پروخت غږېز تارونه سره نژدې راوړل شي، په بله وینا، د حنجرې تشه سره ورشي او د هغو مرغېرې سره راکښېکل شي، په دې توګه سا هوا تارونه پر رېږدا راوړي او داسې غږونه رامنځته کېږي چې بنګهار او موسقیت لري، دا راز اوازونو ته "غږن اوازونه" وايي. دا چې ټول پښتو خپلواك اوازونه د پیدا ینبت پروخت غږېز تارونه رېږدوي، نو له دې کبله ټول غږن دي (الهام ۵۲).

۱-۷: معیاري یا کره پښتو اووه خپلواك اوازونه لري چې د نومورو اړخونو، د غږېزو غړو د چارونو او اکرونو، په بله وینا، د ژبې د اکرونو، د شونډو د بڼې او د ژامې د سستوالي او تېنګوالي له مخې هر یو بېلا بېل تر کتنې لاندې نیسو:

۱-۸: زور /a/ : کښېنی، منځنی، ناګرد او سست خپلواکغږ دی چې څه ناڅه لنډ ویل کېږي او زیاتره د ګړو او ویيو په منځ او پای کې راځي، لکه: په اکر akár، کر kar، او پله plá کې.

۱-۹: الف /ā/ : کښېنی، وروستنی، ناګرد او تېنګ واول دی. زیاتره د ګړونو او ویيونو په منځ او پای کې راځي، لکه: په څار cār او – ورا wrā کې. د ګړ په سر کې یې ډېر لږ څرك لیدل کېږي، لکه: په آس ās، آر ār او آړ āṛ کې. د پارسي او نورو ویيو په سر کې چې (ā) وي، هم زیاتره په پښتو کې پر (a) اوړي، لکه: په اواز awā́z - ارزو arzó - ازادي azādī́ کې.

۱-۱۰: زورکی /ə/ : منځوال، منځنی، ناګرد او سست اواز دی چې بې له کندهاري ګړدود څخه په نورو ګړدودو کې زیاتره یوازې د ګړ په منځ او پای کې راځي. په سر او پای کې لنډ او په منځ کې لږ څه اوږد ویل کېږي. په سر کې، لکه: اباګنی əbāganə́y، په منځ کې، لکه: مشر

(ə) په پښتو کې زياتره mə́šər، کشر kə́šər، په پای کې، لکه : خوله xwlə - تره trə . خجنی ښې جوړوي.

۱-۱۱: اوږده ي /e/ : منځوال مخنی،.ناګرد او کښنکلی (ټينګ) اواز دی، دوه الوفونه لري . په سر او منځ کې ډېر اوږد او په پای کې لږ څه لنډ راځي . بېلګې يې دا دي : ډېر der، مستې masté، هېر her، شودې šodé او نور .

۱-۱۲: لنډه ي /i/ : پورتنی مخنی او ناګرد، سست اواز دی .

۱-۱۳: اوږد (و) /o/ : منځوال، وروستنی، ګرد او ټينګ اواز دی، چې څه ناڅه اوږد ويل کېږي . په پيل او منځ کې زياتره د اوږده بلغږ او په پای کې زياتره د لنډ بلغږ په بڼه راځي، لکه : په اور or ، کور kor او زانګو zāngó کې .

۱-۱۴: لنډ (و) /u/ : پورتنی، وروستنی، ګرد او سست اواز دی، چې بې له دوه ګونو بلغږونو څخه يې لنډ دا ډېر دود لري، لکه : په اوم um، زوم zum، ټټو ṭaṭú، اوږد úğd، روږد ruğd او اوريځ uryáz کې .

۱-۱۵: يادونه : له /a/ پرته نور پښتو خپلواك د شومره والي (کميت)، يا په بله وينا، د اوږدوالي او لنډوالي توپير کوم فونيمي توپير نه، چې يوازې الوفوني (فونېتيکي) توپير ګڼل کېږي . په دې مانا، چې که e، ē، i، i ... وويل شي، په ګړونو او وييونو کې مانيز ونجون نه پېښوي . د څرنګوالي (کيفيت) د توپير له پلوه چې واز يا تړلی وويل شي، يوازې په څېنو ګړدودو کې فونيمي توپير رامنځته کوي، لکه : په ننګرهاري ليکونکی likúnke او ليکونکې likúnke کې چې په لومړي کې نرينه وروستاړی دی او په دويم کې ښځينه . همدارنګه د o ، ō کميتي توپير فونېمېك ارزښت نه لري . لنډ پارسي o يا پېښن هم په پښتو کې زياتره اوږد ويل کېږي، لکه : ګومان (ګمان) او کله هم په wə اوړي، لکه : ګل gwəl .

۱-۱۶: د خپلواکو لښتیلیک :

د ژبې دریځ	د شونډو بڼه / د ژامې اکر	مخنی: ناګرد	مخنی: ګرد	منځنی: ناګرد	منځنی: ګرد	وروستنی: ناګرد	وروستنی: ګرد
پورتنی	سست	i					u
	تینګ						
منځوال	سست			ə			
	تینګ	e					o
کښېنی	سست			a			
	تینګ					ā	

۱-۱۷: د پښتو خپلواکو (واولو) خوله - تالوییز اوډون :

په خوله کې دننه د پښتو خپلواکو لاندیني څلور زنیز (ذوذنقه یي) اوډون په دې مانا، چې یا د ستوني خواته زېږون مومي، لکه u, o, ā ، یا د تالو د چت په منځ ومیانه کې، لکه a , ə او یا د شونډو خواته، لکه i, e . په دې ډول لومړنیو درو ته وروستي تالوییز یا تیاره خپلواك وایي او د ویمنیو دوو ته منځتالوییز یا نیم روښان او وروستنیو دوو ته سختتالوییز یا روښان خپلواك ځینې خپلواني ژبې، لکه پارسي (حقشناس ۱۰۷) ورته خپلواك څلور څنډېز اوډون لري او نورې ژبې درې څنډېز (مثلثي)، اوږد څنډېز (مستطیلي) او داسې نور .

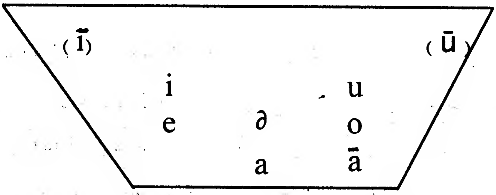

a: لنډ الف (زور، فتحه)

ā: (اوږد) الف

u: لنډ (و)

o: اوږد (و)

i: لنډه (ي)

e: اوږده (ې)

ə: زورکی

یادښت:
(ū) اوږد معروف (و) او (i) اوږده معروفه (ي) یوازې په کندهاري ګړدود اړه لري. په عربی او پارسی کې هرګوره ډېر راځي .

۱-۱۸ : تم بهواك اوازونه - بندشي - *Implosive* :

په پښتو کې له پور غږو (ف، ق ...) څخه پرته (۸) دي : ب - پ - ت - ټ - د - ډ - ك - ګ .

۱-۱۸-۱: ب /b/ : غبرګشونډیز، غږن تم بهواك دی، څه ناڅه سپك ادا کېږي او سايیزه ځانګړتیا نه لري . "ب" له آره "پ" غږ نه بېله ده، بېلګې یې دا دي: بر bar، برېت bret، خوب xob . "ب " د څپو، ګړو، وییو او ترنګونو په سر، منځ او پای کې راځي . کله کله له نورو بهواکو اوازونو سره یو ځپیز غبرګ غونډونه جوړوي . په پای کې یې وینګ کله سست وي او کله ټینګ تم.

۱-۱۸-۲: پ /p/ : غبرګشونډیز – ناغږن تم بهواك دی . څه ناڅه پیاوړی ویل کېږي. د وینګ پروخت کله پیاوړي او کله کمزوري سايیزه لوښه هم لري . که چېرې په ویي کې تر پیاوړيَ خج لاندې راشي، نو سايیزتوب یې زیات وي او که تر سپك خج لاندې راشي، نو سايیزتوب یې څه ناڅه کم وي. په دې توګه نوموړی بهواك دوه بلغږونه لري . یو څه سايیز او بل یو څه ناسايیز - بېلګې یې راوروسته دي : پور، رپا، چپ، پړانګ . "پ " د څپو، ګړو، وییو او ترنګونو په منځ - او پای کې راځي او له څینو نورو بهواکو او نیمواکو سره یو ځپیز غونډونه جوړوي. د وییو په پای کې یې وینګ دوه ډوله دی، کله یې تموالی بېرته کېږي او کله نه.

۱-۱۸-۳: د /d/ : غاښیز غږن تم بهواك دی، څه ناڅه سپك ویل کېږي او سايیزه لوښه نه لري . " د d " له آره د " ت " غږن ډول دی، د څپو، ګړو، وییو او ترنګونو په سر - منځ او پای کې راځي. د وییو په پای کې په ازاد ډول کله له تموالي سره او کله بې تموالي ویل کېږي . له څېنو نورو بهواکو او نیمواکو سره یو ځپیز غونډونه هم جوړوي . بېلګې یې، لکه : درې dre، دود dod، دام dām او نور .

۱-۱۸-۴: ت /t/ : غاښیز - ناغږن تم بیواك دی، څه ناڅه درونډ ادا کېږي او لږو ډېره سايیزه ځانګړتیا لري، چې له دې پلوه دوه بلغږه لري - سايیز او نا سايیز - هغه دا چې که تر سپك خج لاندې راشي، سايیزه ځانګړتیا یې کمېږي . وینګ یې د وییو په پای کې کله تموالی لري او کله نه .

بېلګې يې، لکه : تريخ، تار - ېېلتون - توت . " ت " د څپو، وييو، ګړونو، ترنګونو په سر، منځ او پای کې راځي. کله له څېنو نورو ېېواکو سره يو ځپيز غونډ جوړوي .

۱-۱۸-۵: ټ /ṭ/ : اووريز - ناغږن - غبرګژبيز تمبېواک دی، دروند ويل کېږي او څه ناڅه ساييز دی . د وينګ پر مهال يې ژبه راغبرګېږي، يا په بله وينا ، راکږې کېږي او د ژبڅوکې لاندې برخه له اووريو سره نښلي او بيا په خورا چټکۍ يوازې يو وار خوځون مومي . له دې لامله ورته يو واريز رپنده غږ هم ويلای شو . د څپو، ګړو، وييو او ترنګو په سر، منځ او پای کې راتلای شي .

۱-۱۸-۶: ډ /ḍ/ : اووريز - غږن - غبرګژبيز - تم ېېواک دی، لږو ډېر دروند ويل کېږي او څه ناڅه ساييز دی : "ډ" له آره د "ټ" غږن ډول دی، د وينګ پروخت يې ژبه راغبرګېږي او د ژبڅوکې لاندې برخه له اووريو سره نښلي او بيا په ډېرې چټکۍ سره يوازې يو وار خوځون مومي، له دې کبله ورته يو واريز رَپنده غږ هم وېلای شو .

بېلګې يې په دې ډول دي . ډول ḍol، بډه báḍa، ډنډ ḍanḍ . " ډ " د څپو، ګړو، وييو او ترنګونو په سر، منځ او پای کې راځي . د نورو ډېرو ېېواکو غوندې ځپيز غونډونه هم جوړوي. لکه : ډيل، ډال او نور.

۱-۱۸-۷: ګ /g/ : وروستی تالوبيز (نرم تالوبيز) غږن تم ېېواک دی، څه ناڅه سپك ادا کېږي او ساييز رنګ لري . "ګ " له آره د " ك " غږن ډول دی . ېېلګې يې دا دي : ګرم gram، ګر gar، لرګی laráy ، د څپو، ګړونو، وييو او ترنګو په سر، منځ او پای کې راځي . کله کله له څېنو نورو ېېواکو سره يو ځپيز خپلواك غونډونه جوړوي، لکه په ګرم gram کې . تموالی يې د وييو په پای کې تر لارغې له مخه زياتره ېېرته کېږي او کله بيا نه .

۱-۱۸-۸: ك /k/ : وروستی تالوبيز - ناغږن تم ېېواک دی . وينګ يې څه ناڅه دروند دی، لږو ډېر ساييزوالی لري او له دې مخې دوه (ساييز او ناساييز) بلغږونه لري . هغه دا چې که د درانه خج په ځای کې راشي، نو ساييزوالی يې زيات وي او که د سپك خج په ځای کې راشي، نو ساييزوالی يې څه ناڅه کم وي - تموالی يې د وييو په پای کې تر لارغې له مخه زياتره هيسته کېږي، خو که نورې څپې ورسره خجنې راشي، نو تموالی يې کله پاتې کېږي او کله نه. ېېلګې يې دا دي : کور – کلك او نور. " ك " د څپو وييو او ترنګو په سر، منځ او پای کې راځي د وينګ پروخت له څېنو نورو غږونو سره يو ځپيز غونډونه جوړوي .

۱-۱۹: مښښ یا مښلي (احتکاکي *Fricative*) بېواک اوازونه

په پښتو کې له پور غږونو (ف - ع - ح او نورو) پرته (۹) دي : س، ز، ش، ښ، ژ، ږ، خ، غ، ه .

۱-۱۹-۱ : س /s/ : اووریز ناغږن، مښلی بېواك دی . دا چې وينگ يې شپېلي ته ورته دی او د ادا کولو پروخت يې د ژبې برنی مخ څه ناڅه، غوڅه بڼه غوره کوي، نو ورته (صفيري = ناوه يي) اواز هم وايي . (الهام، د پښتو گرامر طرح ۳۵۵ مخ) .

بېلگې يې دا دي : سر، سمسور، لاس او داسې نور . " س " د څپو، وييو، گړو او ترنگو په درې واړو ځايو کې راځي . کله له ځېنو نورو بېواکو او نيمواکو په تيره له " پ " سره غونډونه هم جوړوي .

۱-۱۹-۲ : ز /z/ : اووريز، مښښ، غږن بېواك دی . دې غږ ته هم ځېنې پوهان صفيري غږ وايي له آره د " س : غږن ډول دی . بېلگې يې، لکه : زر zar، زيان zyān او نور . د څپو، گړو، وييو او ترنگو په درې واړو ځايو کې راځي او ځېنې بېواك غونډونه جوړوي .

۱-۱۹-۳ : ش /š/ : اووری – تالوييز – ناغږن – مښښ – صفيري بېواك اواز دی . بيلگې يې دا دي : شل – شمېر – کشر او نور . " ش " د څپو، گړو، وييو او ترنگو په هره برخه کې راځي او په ځېنو ځايو کې بېواك غونډونه جوړوي .

۱-۱۹-۴ : ژ /ž/ : تالوييز غږن، مښښ، صفيري بېواك اواز دی . بېلگې يې : ژبه žə́ba، ژوند žwand او نور .

" ژ " د څپو، گړو، وييو او ترنگو په هره برخه کې راځي او په ځېنو ځايو کې بېواك غونډونه هم جوړوي .

۱-۱۹-۵ : ښ /x̌/ : دا غږ د پښتو په بېلا بېلو گړدودونو (لهجو) کې په بېلا بېلو ډولونو سره ويل کېږي . په کندهار یا سوېل لويديزه پښتو کې يو سايېز – مختالوييز غبرگژبيز، ناغږن مښلی بېواك " š " دی . په سوېل ختيزه پښتو کې "ش" ويل کېږي . په ننگرهاری يا شمال ختيزه پښتو کې د " خ " غوندې ويل کېږي . په منځنۍ يا غلجۍ پښتو کې يو وروستی تالوييز ناغږن، مښلی، بېواك /x/ دی . د وينگ پروخت يې د ژبې وروستۍ برخه د تالو له وروستۍ برخې سره نښلي، او په دې توگه د سا هوا بهنگ د اواز په زېږ ځي کې مښښه او سولېدنه مومي، لکه : په بېلگو کې : پښتو، ښار، خوښ او نور .

د څپو، گړو، وييو او ترنگو په هره برخه کې راځي . کله کله بېواك غونډونه هم جوړوي .

۱-۱۹-۶: ږ /ğ/ : دا اواز هم د " ښ " په شان د پښتو په بېلا بېلو ګړدودونو کې په بېلا بېلو ډولو ویل کېږي . او له آره د " ښ " غږ نه بېه ده . " ږ " په سوېل لویدیزه پښتو کې مخنی تالوییز - غبرګژبیز - موښن ناغږن " ž " دی . په سوېل ختیزه کې " ژ ž " او په شمال ختیزه پښتو کې د " ګ " غوندې ویل کېږي . په منځنۍ یا غلجۍ پښتو کې یو وروستی تالوییز غږن، مښلی، بېواك ğ دی چې د وینګ پروخت یې د ژبې وروستۍ برخه د تالو له وروستۍ برخې سره نښلي او په دې توګه د سا هوا بهنګ د اواز په زېږ کې مښنه او سولېدنه مومي، لکه په بېلګو کې : ږلۍ ğalə́y، ږدن ğdən، وررږ او نور .
د څپو، ګړو، وییو او ترنګو په هره برخه کې راځي، کله کله بېواك غونډونه هم جوړوي .

۱-۱۹-۷: خ /x/ : ژبې ییز - مښلی - ناغږن بیواك اواز دی . د څپو، وییو او ترنګو په هره برخه کې راتلای شي او په ځینو ځایو کې له ځینو نورو بېوواکو سره غونډونه جوړوي . بېلګې یې دا دي : خپل xpəl، خیرن xirə́n، مخ məx، سخوندر sxwandə́r او نور .

۱-۱۹-۸: غ /ɣ/ : ژبې ییز، غږن، مښلی بېواك دی . " غ " له آره د (خ) غږن ډول دی . د ژبنیو توکونو په هره برخه کې راځي، لکه په دې بېلګو کې : غوا، غر، روغ او نور .

۱-۱۹-۹: ه یا ه /h/ : ستونیز - ناغږن - ساییز – مښلی بېواك دی. د څپو، وییو، ګړو او ترنګو په هره برخه کې راځي، خو په زیاتره کارېدنه کې پر خپلواك (a) اوړي او یا ګرد سره نه ویل کېږي . بېلګې یې دا دي : هاند، هېر، هېڅ، پوه او نور .

۱-۲۰: اوبلن یا مایع بېواك اوازونه، په پښتو کې (۳) دي : ل، ر، ړ l, r, ṛ .

۱-۲۰-۱: ل /l/ : اووریز غږن اړخیز (lateral) مایع بېواك دی . د ژبنیو توکونو په هره برخه کې راځي او له یو لړ بېواکو او نیمواکو سره یو ځپیز غونډونه جوړوي. بیلګې یې دا دي : لمر، لمونځ، لیار، لېله، ملا، لوړ او نور .

۱-۲۰-۲: ر /r/ : اووریز نااړخیز (nonlateral) رپاند بېواك دی . د وینګ پروخت یې د ژبې سر تالو ته ورنژدې کېږي او بیا ژبه خو پلا رپېږي . له همدې کبله دې غږ ته رپاند غږ وایي . د څپو، ګړو، وییو، ترنګو په هره برخه کې راځي، له ځینو غږونو سره بېواك غونډونه هم جوړوي، لکه په دې وروسته بېلګو کې: ورور، ورځ، وروسته .

۱-۲۰-۳: ړ /ṛ/ : غبرګژبیز، غږن ړپېدونکی یا پرپېدونکی (flapped) بېواك دی . په وینګ کې یې د ژبې د څوکې لاندینی برخه راغبرګېږي او له اووریو او مخني تالو سره لګېږي او بیا ژر په چټکی سره کښته راخوشې کېږي . د ژبنیو توکونو په هره برخه کې راځي او لږو ډېر له ځېنو غږونو سره یو ځپیز بېواك غونډونه جوړوي، لکه : پړانګ – وړم – ویاړ – شواړ او نور .

۱-۲۱: پزیز (انفي یا خیشومي) بېواك په پښتو کې " ۳ " دي : م، ن، ڼ .

۱-۲۱-۱: م /m/ : غبرګشونډیز غږن بېواك دی . د وینا د توکونو په هره برخه کې راځي او له ځېنو نورو غږونو سره بېواك غونډونه جوړوي . بېلګې یې دا دي : مار، مرچ، لمر، مور، ورم، برم او نور .

۱-۲۱-۲: ن /n/ : غاښیز - ناغږن - پزیز بېواك دی . درې غوره بلغږونه یې په دې ډول دي : که تر غاښیز غږ " ت - د " وروسته راشي، غاښیز (n) ادا کېږي، لکه په بند، ژوند، سنتره کې . که تر واول یا اووریز اواز له مخه راشي، اووریز (n) ادا کېږي، لکه په انا، انار کې . او که تر وروستي تالوییز اواز (ګ - ك) له مخه راشي، نو بیا وروستی تالوییز (ŋ) ادا کېږي، لکه : په انګار، انګور، زنګون کې . پر بلغږونو سربېره " ن " کله کله پر (م) بدلېږي، هغه دا چې که تر "ب" له مخه راشي، لکه په تنبه، پونبه کې، نو تمبه، پومبه ویل کېږي .

۱-۲۱-۳: ڼ /ṇ/ : غبرګژبیز - ناغږن - بېواك دی چې په وینګ کې یې د ژبې د څوکې لاندینی برخه راغبرګېږي او د تالو له مخنی برخې سره نښلي . سا هوا د پزې له لارې وځي، لکه په منه، بڼ او نورو کې . " ڼ " د ګړو، وییو او ترڅګو په منځ او پای کې راځي، خو په سر کې یې نه . هرګوره د ځېو په درو واړو برخو کې راتلای شي، لکه په پڼه، اتڼ، خورلڼه، کینڼ او کڼه کې .
له نورو غږونو سره ډېر لږ بېواك غونډونه جوړوي، لکه په دڼیا danyā́ اوبڼاو کې .

۱-۲۲: تم - مښلي بېواك (*Affricates*) څلور (څ، ځ، چ، ج) دي .

دغه غږونه د غږ پوهنې (اوا شناسی) له پلوه داسې ترښتي غږونه دي چې هر یو یې له تم او مښلي غږ څخه جوړ شوی دی . خو د اواز پوهې (Phonemics) له مخې هر یو ځانته یو یوازینی اواز بلل کېږي .

۱-۲۲-۱: څ /c/ : اووریز ناغږن تم - مښلی بېواك دی . وینګ یې داسې دی چې " ت " تم غږ او " س " مښلی غږ دواړه پر یوه وخت له یوه زېږ ځي څخه د یوه اواز (فونیم) په توګه راوځي، لکه په څار، څاروي، څانګه، څریکه، څوری، غوڅ، لوڅ، څلېر او نورو کې .

"ځ" د ژبنيو توکونو په هره برخه کې راتلای شي او له ځېنو غږونو سره بېواکغونډونه جوړوي .

۱-۲۲-۲: ځ /j/ : اوريز - غږن - تم - مبنلي - بېواك دی چې له غږ پوهيز پلوه له مبنلي (ز) او تم (د) څخه ګډ جوړ شوی غږ دی، خو د اواز پوهې له مخې يو يوازينی اواز (فونيم) بلل کېږي او د (ځ) غږن ډول دی . بېلګې يې، لکه : ځان، ځای، ځاځ (قهر)، ورځ، وريځ، ځمکه، ختيځ، لويديځ، مينځ ... . "ځ" د ځپو، ګړو، وييو او ترنګو په سر، مينځ او پای کې راځي او له ځېنو غږونو سره بېواکغونډونه جوړوي، لکه : ځوړ، ځوړند، ځوان ... .

۱-۲۲-۳: چ /č/ : اووريز يا زيږ تالوييز - ناغږن تم - مبنلي بېواك اواز دی . په فونېټېکي ډول له مبنلي "س" او تم (ت) څخه رغېدلی دی، خو د پښتو اواز پوهيز (فونيميك) نظام له مخې د نورو تم - مبنليو غونډې د يوه يوازيني (افريكات) اواز بڼه غوره کوي . په وينګ کې "ت" او "س" له زېږځي څخه همهال راوځي . د وييونو په پيل، پای او مينځ کې راځي او له ځېنو غږونو سره يو ځپيز بېواکغونډونه جوړوي، لکه چکوړ (د خوسي د راګرځولو غږ)، چوار (ځوړند) .

۱-۲۲-۴: ج /ǰ/ : اووريز يا زېږ تالوييز غږن - تم - مبنلي - بېواك اواز دی . د سپېپوهې يا غږ پوهې له پلوه د (ځ) او (د) له ګډون څخه يو رغېدلی اواز دی، خو د پښتو فونيميکي غونډال (سېستم) له مخې يو يوازينی اواز (فونيم) دی . په وينګ کې يې (د) او (ځ) له يو وتوځي او زېږځي څخه يو وار غبرګ راوځي او له آره د (چ) غږن ډول دی . د ساري په ډول که په سست دريځ، لکه پای کې راشي، د (چ) غونډې ويل کېږي، لکه په خوزج (کار - بزرګ ومهم) يا جاج کې. د ځپو، ګړو، وييو او ترنګو په سر، مينځ او پای کې راتلای شي . بېواکغونډونه يې، لکه : جوال، جرنګنی (جرس)، جوار، جواری .

۱-۲۳: نيمواکغږونه - *Semi - Vowel*

هغه اوازونو ته ويل کېږي چې د خپلواکو او بېواکو اوازونو ترمنځ منځګړتوب کوي . په بله وينا، د دواړو ځانګړتياوې لري . که د ځپې زړی (هسته) وګرځي، د خپلواك بڼه اخلي او که د ځپې زړی ونه ګرځي، نو د بېواك په بڼه څرګندېږي او د هغه چار پر غاړه اخلي . پښتو دوه نيمواکه لري : و = w او ی = y .

۱-۲۳-۱: و /w/ : خپلواك اواز - ناځپيز (غيرهجايي)، يا په بله وينا، بېواکه بڼه ده . دا مانا چې که دغه نيمواك و - w د ځپې زړی شي، نو خپلواك کېږي او که نه، نو بېواك کېږي . دا نيمواك د ځپو، وييو، ګړو او ترنګو په هره برخه کې راتلای شي او په وينګ کې يې دواړه شونډې سره نږدې

کېږي، لکه په دې وروسته وییو کې : ور war، خوړین xwṛin، نو naw، ولور walwấr، خوله xwlə، شخوند šxwand ... .

د /w/ نیمواك د څپو په پیل او منځ کې راځي او په پای کې یې یوازې غبرگغږ (دیفتونگ) د دویم غږي په توگه . /w/ د یوه غبرگشونډیز اواز په توگه یې په وینگ کې دواړې شونډې سره نژدې کېږي، مگر د " ب " غونډې بیخي سره نه نښلي .

۱-۲۳-۲: ی /y/ : نیمواك اواز، د " ی " خپلواکه ناڅیزه یا بېواکې بڼه ده . دا مانا چې که د څپې زړې وگرځي، یو خپلواك اواز دی او د (ی = y) په څېر ویل کېږي، خو که گڼه د څپې د زړي په توگه ونه کارول شي او څپه جوړه نه کړي، نو یو بېواك اواز دی . په وینگ کې یې د ژبې اړخونه تالو ځواته هسك کېږي او د وینگ نورې ځانگړتیاوې یې له (ي = i) سره دومره توپیر نه لري . (ی - y) هم د (و - w) غونډې د څپو په پیل او منځ کې راځي او په پای کې یوازې د غبرگغږ دېفتونگ) د دویم غږي په توگه راتلای شي، لکه په : یوه yaw، زیړ zyaṛ او سړی saṛáy کې .

۱-۲۴: غبرگغږونه - واکه های مرکب *Diphthongs*

پښتو غبرگغږونه د خپلواکو او نیمواکو اوازونو له پرله پسېوالي او یوځایوالي څخه منځته راځي . په بله وینا، هر پښتو غبرگغږ دوه فونیمي توکونه لري . لومړی توك یې خپلواك او دویم یې نیمواك وي . له همدې کبله پښتو غبرگغږونه د غبرگو اوازو په توگه څېړل کېږي، نه د پیوستو اوازو په توگه .

څنگه چې پښتو نیمواك (۱-۲۳) دوه دي، نو غبرگغږونه یې هم په دوو ډلو وېشل کېږي .

د و /w/ غبرگغږونه او د " ی = y " غبرگغږونه :

۱-۲۴-۱: د و /w/ غبرگغږونه په (لیکنی) پښتو کې له ورسره همرنگو غږونو (u، o) پرته له نورو ټولو خپلواکو سره جوړېدای شي، بېلگې یې په لاندې ډول دي :

۱) iw - لکه په تریو triw کې .

۲) ew - لکه په لیو lew کې :

۳) aw - لکه په لو law کې .

۴) āw - لکه په پړاو paṛấw او لگاو lagấw کې :

۵) əw - لکه په کټو kaṭə́w او بږو bag̃ə́w کې .

دغه ټول غبرګغږونه د وييو په پای کې راځي. " aw " او " āw " پر دې سربېره په سر او منځ کې هم راځي.

۱-۲۴-۲: د " ی - y " غبرګغږونه په (ليکنی) پښتو کې له ورسره همرنګو خپلواکو (i ، e) پرته له نورو ټولو خپلواکو سره جوړېدلای شي، دا لاندې بېلګې لري :

۱) " ay " لکه : په ايوان (حيوان) aywān ، غويمه ɣwaymá ، ميره mayrá ، ميده maydá ، پيل payl او وری wray کې .

۲) " āy " لکه : په ائينه āyná ، ګای gāy (ويی)، پای pāy ، پايله pā́yla او ځای zāy کې .

۳) " əy " لکه : په نړی naṛə́y ، ډوډی ḍoḍə́y ، ګولی golə́y ، ډبلی ḍabalə́y او اوونی ownə́y کې .

۴) " uy " لکه : په خوي xuy ، بوي buy او دوی duy کې .

۵) " oy " لکه : په زوی zoy ، دوی doy (قانون) کې .

له دغو غبرګغږونو څخه ځينې يوازې د وييو په پای کې او ځينې يې په سر ، منځ او پای کې راځي.

۱-۲۵: د پښتو بېواکو (Consonants) او نيمواکو (Semi-vowels) د زېږځيو او زېږ ډولو لښتيليك :

زېږځی / زېږ ډول		غبرگشونډیز bi-labial	غا ښیز dental	اووریز alveolar	غبرگږیز retroflex	زېږتالوییز pre-palatal	نرم تالوییز post-palatal	زبی ـ تالوییز uvular	ستونیز glottal
ځ exclusive	غږن	ب b	د d		ډ ḍ		گ g		
	ناغږن	پ p	ت t		ټ ṭ		ك k		
مښلي fricative	غږن			ز z	(ږ ẓ̌)	ژ ž	ږ ğ	غ ɣ	ه h
	ناغږن			س s	(ښ ṣ̌) (١)	ش š	ښ x̌	خ x	
تم ـ مښلي affricate	غږن			ځ j		ج j			
	ناغږن			څ c		چ č			
اوبلن liquid	غږن			ر r	ړ ṛ				
	ناغږن			ل l					
پوزیز nasal	غږن	م m							
	ناغږن		ن n		ڼ ṇ				
نیمواك semi-vowels	غږن	و w		ی y					
	ناغږن								

(١) ښ - x او ږ - ğ په منځني کره گړدود کې وروستی یا نرم تالوییز مښلي دي او د کندهار په گړدود کې سابیز مختالوییز، چې ṣ̌ او ẓ̌ سېمبولونه لري او غبرگږبیز دي یا په بله وینا، ږ (ẓ̌) او ښ (ṣ̌) د غبرگږبیزو سېمبولونو په توگه په سوبل لویدیزو گړدودو اړه لري خو ږ (ğ) او ښ (x̌) د نرم تالوییزو سېمبولو په توگه د منځنیو گړدودو، یا په بله وینا د یوې - کره پښتو استازي کوي، که څه هم په ویاندې کې دواړه ډوله وینگونه دود لري، بې له دې چې د ببواکو ټاکلی شمېر (٢٩) له خرخښې سره مخ کړي.

۱-۲۶: پښتو غږيزه (فونيميکه) ابېڅې (الفبې)

د يوې - کره پښتو د ۳۶ ګونو اوازونو (فونيمونو) غږيزه (فونيميکه) ابېڅې د وسمهالو ختيځپوهانو له خوا د شلمې پېړۍ له شلمو کلو راهيسې رامنځته شوې او بيا په ځانګړې توګه پر ۱۹۶۲ کال د استاد مورګنستيرنې په مشرۍ د يوې ډلې ختيځپوهانو له خوا د افغانستان د ژبپوهنې اتلس (ALA) لپاره پر کار لوېدلې ده. دغه ابېڅې د پورتنيو ۳۶ اوازونو ښکارندويه ده، په دې مانا چې د هر فونيم لپاره يوه يووستوې نښه (توری) لري او په دې ډول يې د ټولو توريو شمېر ۳۶ ته رسېږي. اړوند لس غبرګغږونه (ديفتانګونه) هم له غبرګو توريو څخه رغېدن مومي.

کوم ادلون بدلون او زياتون چې پښتو ټولنې پکې له ۱۹۷۶ ز. کال راهيسې راوستی او تراوسه يې د افغانستان د علومو اکاډمۍ په اډانه کې پر کار اچولې، د يوې کره پښتو له اواز پوهې (Phonemics) سره سمون نه لري، لکه د ج (j) او ځ (j) سېمبولونه سره ونجول او د اوږدو او لنډو واولو توپيرول. تر دې چې نومور پښتو پوهاند هربرت پنزل د j - j د دغه بېځايه وبله ونج په اړه پر ۱۹۷۸ کال له مشيګن پوهنتونه ليکوال ته د پښتو ځېړنو د نړيوال مرکز د سروال په توګه په خپل غبرګون کې داسې کښلي ول: د ج لپاره د j پر سر نګښی (چنګک) په دې لاسوند سرباري شوی دی چې د اړوند زېږځي (تالو) انځورنه کوي، نه د ځ د زېږځي (او وريو).

پاتې شوې له (a - ā) پرته د نورو واولي سېمبولو پرسر د اوږدوالي نښې، چې دا بيا د کره پښتو د اوو (۷) خپلواکو شمېر نژدې دوه ګرايه کوي، ان تر دې چې د دوديزو ژبپوهانو په پرمايښت د عربي زېر او پېښ خيال پکې هم ساتل شوی چې له پښتو اوازپوهې سره هېڅ اړخ نه لګوي. په کوشنۍ ترينو جوړو زباد شوي پښتو اوږد (و o) او اوږده (ې e) بې له هغې د اوږدوالي نښو ته اړتيا نه لري، ځکه چې په وړاندې يې نور زيات لنډ ځېلونه (بلغږونه) ګرد سره نشته او د لنډ (و u) او لنډې (ي i) اوږده وارينټونه بيا يوازې ګردودي ارزښت درلوداى شي، لکه په يو شمېر سوېل لويديزو او سوېل ختيزو ګړدودو کې او دغلته هم کوم توپير (contrast) نه شي رامنځته کولای، ځکه ترمنځ يې کوشنۍ ترينې جوړې نه پيدا کېږي. هرګوره، د ليکوال له خوا د يوه لړ ديني، اداري يا علمي - فرهنګي عربي نومونو د منل شوي ليکدود په پام سره تر آر ليکلړ لاندې اتګوني عربي توري په احتياطي توګه هم وړاندې شوي ول.

دا هم د يوې - کره پښتو ټولو ۳۶ خپلواکو او بېواکو او دوو غبرګغږونو (ی، ۍ) د سېمبولونو (توريو) ليکلړ:

غربیز	دودیز	نوم
a	(فتحه، ع)	زور (فتحه)
ā	آ	الف
b	ب	بې
c	څ	څې
č	چ	چې
d	د	دې (دال)
ḍ	ډ	ډې (ډال)
e	ی	اوږده ې (مجهوله ي)
-	ə	زورکی
g	گ	گې (گاف)
ğ	ږ	ږې (گغې)
γ	غ	غې (غين)
h	ه (ح)	هې
i	ي	لنډه ي (معروفه ي)
j	ځ	ځې
ǰ	ج	جې (جيم)
k	ك	کې (کاف)
l	ل	لې (لام)
m	م	مې (ميم)
n	ن	نې (نون)
ṇ	ڼ	ڼې (نوڼ)
o	و	وو، اوږد و (مجهول و)
p	پ	پې
r	ر	رې
ṛ	ړ	ړې
s	س (ث، ص)	سې (سين)
š	ش	شې (شين)
t	ت (ط)	تې
ṭ	ټ	ټې
u	و	لنډ (و) (معروف و)

w	و	ښواك (يا معدوله و)
x	خ	خې
x̌	ښ	ښې
y	ی	ښواكه (ی)
z	ز (ض، ظ)	زې
ž	ژ	ژې
ay	ی	زورواله ی
əy	ۍ	زوركيواله ۍ

۱-۲۷: كوشنۍ ترينه جوړه *Minimal Pair*

ژبه يو داسې غونډال سېستم دی چې هره ننبه (سېمبول) يا توك (عنصر) يې له بل هر بل هغه سره توپير لري . په دې توګه كه وغواړو، د يوې ټاكلې ژبې د يوه توك آروالی، يا په بله وينا ، د هغه ژبنی ارزښت جوت كړو ، نو له خپل ژبني چاپېريال سره يې له بل يوه داسې ژبني چاپېريال سره تر كتنې لاندې نيسو چې دواړه چاپېرياله نور له هره پلوه ورته وي، مګر يوازې يو توك يې ورسره بډوالی (تقابل) جوړوي او تر دا منځ مانيز توپير راولي، نو بيا وايو چې په دغو دواړو چاپېريالو كې نوموړي دوه توكه سره بډوالي يا مخامخي (تقابل) جوړوي، يا په بله وينا ، كه دغه دواړه توكه له دواړو چاپېريالو څخه واېستل شي، پاتې چاپېريالونه سره يو راز كېږي. دغسې دوه توكه (كوشنۍ ترينه جوړه) بلل كېږي.

د اوازونو (فونيمونو) كوشنۍ ترينه جوړه، لكه : /پ/ : /ت/ په دوو چاپېريالو (وييو)، " پور " او " تور " كې . څكه دلته وينو چې له يوه يوه اواز پرته نور اوازونه سره په دواړو وييو كې يو راز دي او يوازې په همدې توپيربرې چې په يوه كې /پ/ ده او په بل كې /ت/ .

په همدې ډول وايو چې /پ/ او /ت/ دواړه د پښتو ارزښتناك غږونه (فونيمونه) دي. په دغه جوړه كې هممهال اوږد و (o) او ر (r) هم همداسې زباد مومي . دلته كېداى شي، همدغه غږونه له ټولو پښتو غږونو سره جوړې رامنځته كړي خو يوه جوړه يې اړين بنسټيز آړ (شرط) ګڼل كېږي . د ساري په ډول ژ / ږ د سرغږونو په توګه ښايي له يوې جوړې پرته بله ونه لري، لكه : ژوی، ږوی (غابنی. كوتل : ګواه يا شاهد) كه دا جوړه هم نه وای، نو دواړه پر يوه يوازيني ارزښتناك غږ (فونيم. اواز) شمېرل كېدل، هغه هم پر /ژ/ څكه له /ز/ او نورو ډېرو غږونو سره هم جوړې جوړولای شي او پر دې سربېره په سوېل لويديځ كې هم زياتره " ږ " د " ژ " ټګل غږ دی. دا چې پښتو واولونه له الف (ā) پرته نور اوږده واولونه (ū ، ō ، i ، ē) نه لري، په همدې لاسوند چې خپلمنځي او نورې

جوړې نه شي رغولای. ټول (۳۶) واړه کره پښتو اوازونه په همدې توګه جوړې منځته راوړي او زباد مومي.

د ګړونو کوشنۍ ترینه جوړه، لکه: پلار او مور په پلارواکۍ او موروواکۍ کې. او همداسې نور لوی لوی ژبني یوونونه (واحدونه) (اولرینبښ ۷۳ او ماریوپای ۱۵۴).

۲۸-۱: ګړواوونه (تمرینونه):

۱: پښتو اوازونه پر کومو سترو ډلو وېشل کېږي، په غړیزه ابېڅې یې ولیکئ.
۲: پښتو ټول څو اوازونه لري او خپلواک او بېواک یې سره څنګه توپیروئ؟
۳: د خپلواکو په زبېږ ډول کې د ژامې دریځ څو ډوله دی، ویې نوموئ!
۴: زورکی "ə" د ژبې او شونډو له پلوه څه ډول خپلواک دی؟
۵: زور او الف (ā – a) سره د زبېږ له مخې څه توپیر لري؟
۶: ایا په پښتو کې د خپلواکو لنډوالی او اوږدوالی کوم فونیمیکي توپیر پېښولای شي؟
۷: پښتو بېواک د زبېږ ډول له مخې پر کومو ډلو وېشل کېږي؟
۸: په معیاري پښتو کې "ږ" او "ښ" څه ډول اوازونه دي او په کندهاري او ننګرهاري ګړدود کې یې زبېږ ډول او وتوځی څنګه توپیروئ؟
۹: څ، خ، ځ، ج، چ، غ، ه، ږ او ژ په بېواکغونډونو کې وښیاست!
۱۰: پښتو د خپلو بېواکو اوازونو لپاره کوم کوم وتوځي لري؟
۱۱: پښتو غبرګغږونه څنګه جوړېږي، یوه بېلګه یې ولیکئ؟
۱۲: (ب = b) په "بر" او "خوب" کې څه توپیر مومي؟

۲ - څپرکی.

پښتو ګړپوهه - صرف - *Morphology*

۲ - څپرکی

پښتو ګړپوهه - صرف - Morphology

ګړپوهه د پښتويي ګرامر هغه برخه ده چې د ګړونو (مورفيمونو ۱ - ۳۲) له رغاونې، اوړون (ګردان) او د هغو له ځېلونو (ډولونو) سره کار لري .

څانګې : ګړپوهه د ګړونو د ډولونو له مخې پر دوو څانګو وېشل کېږي : يوه د اوړېدونيو (ګردانېدونکيو) ګړونو څانګه او بله د ناوړېدونيو ګړونو څانګه . د اوړېدونيو ګړونو څانګه بيا دوې برخې رااخلي :

۱ : نوم ګړپوهه .

۲ : کړ ګړپوهه .

لومړۍ برخه :

نوم ګړپوهه

په نوم ګړپوهه کې د نومونو ډولونه او د هغو اوړونونه (ګردانونه) څېړل کېږي .

نوم : هغه ویې دی چې د کړ په توپیر بې له زماني اړیکي د راز راز څیزونو او ښکارندو (پدیدو) څرګندونه کوي، لکه: تیږه، لرګی، سړی، سړیتوب، ښایست، روغ، روغتیا، روغوالی، زه، ته، دی، یو، دوه ... .

د نومونو ډولونه :

نومونه پر څلورو ډلو (ګروپونو) وېشل کېږي :

١: څیز نومونه (اسمه) .

٢: ستاینومونه (صفات) .

٣: شمېر نومونه (اعداد) .

۴: نومځري (ضمایر) .

د نوم اوړون اړخونه :

نومونه په ټولیز ډول له درو اړخونو (وجوهو) له مخې اوړون مومي، لکه : نوږی، ګڼه، پېر، خو څلورم ډول (نومځري) یې پر هغو سرېېره د یو بل اړخ (وګړي) له مخې هم ګردانېږي . په دې لړ کې یو شمېر نومونه، په تېره نرینه څیز نومونه او ستاینومونه، نه یوازې ببېلا ببېلې پایلې راخپلوي، بلکې له منځخپلواکونج Ablaut سره هم مخامخېږي .

لومړی - نوږی (جنس) : چې نوم نارینه دی، لکه ګیدړ، سور، یا ښځینه، لکه : ګیدړه، سره .

الف - د نرینه نوم نښې یا پایلې :

دا وروسته نومونه زیاتره نرینه دي :

١- چې وروستی اواز (فونیم) یې ببواك (کنسوننټ) وي، لکه : کور، ختیځ، هلك، غټ، ویاړ، هیواد، غورځنګ، اورمېږ، لاس، پټ، چرګ ؛ ببدوده (مستثنی) زیاتره د خپلوانو نومونه، لکه :

خور، مور، ترور، نږور، ندرور. یا هغه ښځینه نومونه چې په وینګ کې زیاتره خپل پای خپلواك غورځوي، لکه : ستن، درغن، مېچن، قالین، منګول، خپږ، څنګل، لار، ورېندار، تندار، کټو، لوېشت، ترخځ، ورځ، اوریځ . ډز (ډزې) او مټ (مټې) یا موټر (موټرې)، وزر (وزرې)، لښکر (لښکرې) او داسې نور ناکره یا ګردودي بلل کېږي .

۲- له زورکي والې "ی" (ǝy) او زورکي وال "و" (ǝw) پرته هر نوم چې په غبرګغږ (دیفتونګ) پای ته رسیدلی وي، نرینه دی، لکه : لرګی، سړی، وری، اړیکی، ځای، زوی، لوی، څارندوی، پیژندوی (مشهور)، بوي، خوي، کنډو، لو، جړاو، پړاو، کړاو، نیاو، لیو، تریو . اړیکنومونه هم په همدې ډله کې راځي، لکه : کابلی، ننګرهاری ...

۳- هغه نومونه چې په زورکي پای کېږي، لکه : تره، وراره، پسه، زړه، لېوه، مرغه، کارغه بېدوده، لکه : خوله، وياله، ترله، میره، لارغه (وقفه)، بلینډه (مشعل) ...

۴- هغه نومونه چې په لنډ " و " (u) پای ته رسي، لکه : چاکو، ټټو، یابو، ډېپو، اردو (پوځ)، لاټو، ماټو، لاهو، کاهو، ماکو، پټو، پېښاوو (مقلد)، ساندو (باجه)، ساهو (ازاد)، بازو .

۵- په لنډه " ي " (i) پای کېدونکي نرینه نومونه یوازې په چار نومونو اړه لري، لکه : درزي، موچي، ټوکي، چرسي، بنډاري، پنډي، جوالي، ربابي .
۶- ځینې کوشیننومونه چې پر اوږده " و " (o) پای مومي، لکه : کاکو، لالا، بلو (بلال ؟)، جمالو، ګلو، سدو، جانو ...

ب - د ښځینه نوم پایلې :

دا وروسته نومونه زیاتره ښځینه نښې (پایلې) لري :
۱- له زورکي او لنډ (و u) پرته هغه نومونه چې په خپلواکو (واولو) پای ته رسېدلي وي، لکه : ادې، ناوې، خوږه ولې، ښادې، وروري، بیاتي، وداني، ورانې، پېه، مېه، پزه، ښځه، رڼا، برېښنا، بېديا، لوړتیا، نڅا، څلا، ورا، خندا، غلا، ملا (کمر)، شا، ویسا، پښتیانا، آریانا، پیشو، زانګو، درخو، ببو، پېلبو، شادو، بیزو او ... بېدوده یو لړ هغه نومونه راځي چې په خپلوانو، ورهګرو او یا هم په څېنو پورويیونو اړه لري، لکه : دادا (پلار)، ماما، کاکا، لالا، بېړا، بډا (مقابل)، بوډا، بومیا، هوسا، جلیا، ملیا، کوڼا، ړوندا، سبا، مېلمه، کوربه، غوبه، لېربه، لاربه، ساده، بوده، څړه، جره .
۲- د زورکي وال و (ǝw) په غبرګغږ پای کېدونکي نومونه، لکه : کټو (کټوه)، برو (بروه)، غرور- ...، (کروکودیل یا تمساخ) .

۳- په زورکي والې " ی " (غبرگغږ) پای کېدونکي نومونه، لکه : ډوډۍ، هوسۍ، کبلۍ، ترۍ، ښځۍ (ناوه)، شړۍ، مړۍ، اډۍ (کرد خورد)، ډۍ (کلک دنده)، متۍ، گدۍ، کڅۍ، نجلۍ، مخۍ، نتکۍ، شپېلۍ ... .

دویم - د گڼې (عدد) نښې :

الف - د نرینه گڼې (جمعې) نښې یا پایلې په دا وروسته ډول دي :

۱- ان : زیاتره هغه نارینه نومونه ډېرگړي (جمع) کوي چې بېواکپاتی او سا والا وي، لکه : پړانگان، هلکان، مچان، کبان، چنگاښان. ځینې خپلواك پای نرینه نومونه، لکه : لېوان، ټټوان، اسان (اسونه)، پسان (پسونه). بېدوده، لکه وړیان چې یوگړی (وړی) یې ډېر لږ دود لري، خو لښتیان، شونډان ... له کره پښتو سره هېڅ اړخ نه لگوي. د (لرمانان، امراگان یا امراگانان) غوندې د ډېرگړي هسې د ډېرښت یا سپکاوي لپاره راځي او معیاري ارزښت لري. موټرې، هوټلې، لښکرې ... هم همداسې درواخله .

۲- ونه : زیاترہ بېواکه بې سا نرینه نومونه ډېرگړي کوي، لکه : سیندونه، ډنډونه، منېزونه، کتابونه، لاسونه، نسونه، سرونه، پلونه، وزرونه، پلوونه، خوړونه، تویونه، ځایونه، پړاوونه، تیونه (تي) خوربیونه، ویونه (وېي) .

ځینې خپلواکپای نرینه نومونه، لکه: ترونه، وربرونه، زړونه. ځینې سا والا بېواکپای نرینه نومونه، لکه: پلرونه د پلاران یا اسونه د اسان، پسونه د پسان ترڅنگه .

۳- له منځ خپلواکونج سره، لکه د ټوپك او دښمن زورونه پر زورکیو اوښتل .

۴- منځ خپلواکونج (Ablaut) + زورکی (ə) : دا ډېرگړی ډول هغه نرینه نومونه رانغاړي چې په یوگړې بڼه کې یې (و، ی) راغلي وي او د ډېرگړي کېدو لپاره یې دغه منځ خپلواك پر (زور) یا (الف) اوړي او همزمان ورسره زورکي - پایله هم ملگړې کېږي، لکه : پښتون - پښتانه، ورون - ورنونه، لمونځ - لمنځونه، زیږ - زږه (ږزاږه)، تربو - تروه (تراوه)، تریخ - ترخه (تراخه)، مغز - ماغزه، لور - لرونه یا a پر ā، لکه وزر - وازره .

۵- زورکی (ə) : ځینې یو څپیز او دوه څپیز نرینه چې له دوو او درو بېواکو او یو یا دوو منځ خپلواکو څخه رغېدلې وي، ډېرگړي کوي، لکه : خره، غله، دښنه، مله، مره .

۶- لنډه " ي " (i) : هغه نومونه ډېرگړي کوي چې پر نرمه یا زوروالي "ی" (ay) پای وي، لکه: لرگي، سړي، خلمي، لښتي، غوبي، ویي، توکي، پیاوړي، ژوي، گوي (روي = غابي)، روي،

ږوي (شاهد)، کوي (چیچك) . د دې وروستاړي په همچاري "ان" او "ونه" هم لږو ډېر راځي. لکه
خلمیان، غوبان، تیونه، ویبونه، خوربیونه .

۷- یان : د "ان" بلګې دی او ځینې غبرګغږپای او خپلواکپای نرینه نومونه ډېرګړي کوي. لکه
ملایان، میرزایان، اشنایان، کالخوایان، بډایان، خدایان .

۸- ګان : چې د " ان " همچاری " بلګې " دی او ځینې خپلواکپای نرینه نومونه ډېرګړي کوي، لکه
سنډاګان، لاهوګان، کدوګان، ټټوګان، ماماګان، کاکاګان، لالاګان، ببراګان، بډاګان، بوډاګان،
ډیپوګان ... د امراګان یا امراګانان غوندې بیا ځلي ډېرګړې بنې، لکه له مخه چې وویل شول. د
ډېربنت یا سپکاوي لپاره راځي او معیاري ارزښت نه لري .

۹- یو شمېر نرینه نوړنومونه چې یوګړی نه لري او تل ډېرګړي کارول کېږي. هم په دې لیکه کې
راځي، لکه : غنم، جوار، زر، درمل، تېل، نانځږه، غوړ، غوړي، چرس، بنګ، ویټامین،
واکسین، انټي بایوټیك ...

۱۰- " ي " (i) پای - (چار -) نومونه په (آن) ډېرګړي کېږي، لکه : دوزخیان، موچیان، دوبیان،
ټوپکیان، چرسیان ...

۱۱- له ښځینه نوړي سره ګډ ستاینومونه، لکه : زور - پای : بېچاره، بې موره، بېوزله، بېکوره،
ښایسته، ډاډه (مطمین)، ډاډه (ستې)، خره، جره، ساده، بوله، بوده. یا الف - پای : الونیا، لګیا،
هوسا، جلیا ... یا لرغوني نومونه : آریا، یما، کنېشکا، اهورا، مزدا، بودا ....

ب - د ښځینه ګڼې (جمع) نښې :

۱- اوږده (ې) : هغه ښځینه نومونه جمع کوي چې په "زور" یا لږو ډېر "زورکي" پای ته رسي، لکه
منې، پزې، خولې، ویالې، وړانګې، ځانګې، سانګې (نبزې)، پانګې، ډبوې، شونډې، سکروټې،
پلې، توکې ټکالې، ملې، غلې، خرې او ....

۲- زورکي واله " ۍ " (əy) : هغه ښځینه نومونه ډېرګړي کوي، چې په لنډه (ي) پای ته رسیدلي
وي، لکه: ودانۍ، خپلوۍ، ښادۍ، ناروغۍ، خوښۍ، نیکمرغۍ .

۳- وې " we " : هغه ښځینه نومونه ډېرګړي کوي چې په "الف" یا اوږده "و" پای ته رسي، لکه
ژړاوې، خنداوې، ملاوې، نڅاوې، زانګووې، پېلبووې، ښکالووې، پېرزووې .

بل ناکره انډول يې "ګاني" هم راځي، لکه: شاګانې، نخاګانې، برېښناګانې، زانګوګانې، بيزوګانې، تنداګانې، ورنداګانې، ندروګانې .... کره بڼې تېنداري، ورېنداري او ندرندې يا ندروريانې راځي .

۴- آني : زياتره هغه ښځينه نومونه ډېرګړي کوي چې پای ته يې لنډه "ي" راغلې وي، لکه: بيبيانې، شاديانې او د يوې بلې پايلې د انډول په توګه، لکه: دوبيانې، مزدورانې، ترورانې (ترينديې)، مورانې (ميندې) ... چې دومره کره نه برېښي .

۵- يندې : هماغه ښواکپای خپلوان نومونه ډېرګړي کوي چې ورسره لنډون مومي، لکه : ميندې، خوينديې، تريندې، ندريندې، نږيندې .

۶- نشت يا صفر دا مانا چې په زورکي واله (ی) پای نومونه بې له کومې جولېزې پايلې د ډېرګړي په توګه هم راځي، لکه: کړکۍ بجلۍ، ډوډۍ، څپلۍ، ټټرۍ (واسکټ) . بلګړ يې "- يانې" هم يو څه دود لري، خو کره نه ګڼل کېږي، لکه: کړکيانې، بجليانې، کوچيانې، موچيانې، کبليانې، کوشنيانې (کوچنيانې)، کچنيانې، جنکيانې، ترورياني (ترورۍ)، ډوډيانې، څپليانې، ناروغيانې ....
ښېدوده (مستثنی)، لکه : نجونې او نجونه، لوڼې او يوڼې .

۷- يو لړ نور نه شمېرېدونکي نوږ نومونه هم ښځينه ډېرګړي دي، لکه : اوربشې، متيازې، اوبه، شنې، نکريزې .

يادښت :

۱- په پښتو کې ټول خپل او پردي ټبرنومونه ډېرګړي کارول کېږي. لکه : سهاك، غرغښت، سړبن، مومند، کورد، بلوڅ، تاجيك، هزاره، اوزبك، قرغز، عرب، يهود، اسرائيل، ب‌سك، ـکاټ، ... چې د يوګړي لپاره هم په همدا يوه بڼه کارول کېږي. يوازې يوګړی - پای هغه د يوه او ډېرو توپير کوي، لکه : ښېټنی - ښېټني، شينواری - شينواري ... پښتون - پښتانه يا ګدون - ګدانه خو له آره دا توپير لرلی دی .

۲- ټول ژبنومونه په دې ښځينه راځي چې په ښځينه پايلو (- و، - ي) پای ته رسي.

۳- ډېرګړي يا دوګړي پورويونه، لکه: عربي معلومات، اخلاق، بين النهرين ... په پښتو کې ډېر ګړي بلل کېږي .

دریېم - پېر یا حالت (*Case*) : چې نوم پخپل چاپېریال (غونډ یا غونډله) کې څه حالت لري، لکه پلوشې ډوډۍ وخوړه، د پلوشې ورور ناروغ دی، له یوه لاسه ټك نه خېژي . دلته ګورو چې (پلوشه - یو - لاس) څنګه خپل حالتونه او بڼې بدلوي . نومپېر له آره یَوه غونډله پوهیزه (نحوي) سکالو ګڼل کېږي .

د پېر نښې هماغه پایلې یا وروستاړي دي چې د نوم په پای پورې نښلي . له لومړنیو یاد شویو آرو یا رښتینو درو - پېرونو پرته نور پنځه پېرونه څکه په غبرګو لندیو کې نیول شوي چې آر یا رښتیني پېرونه نه، بلکې اړوندو پېرونو ته ورته بدلونونه، یا ناسیده دي چې د سربلونو او اوستربلو په ملتیا په نومونو کې رامنځته کېږي .

۱ - له کړند پېر (*Nominative*) سره له یو لړ شمېر ناوړیدونو یوګړونومونو پرته نور ټول نوم ډولونه بېلا بېلې اوښتې بڼې راخپلوي . کړند پېر (فاعلي حالت) په هغه کړند. (فاعل) اړه لري چې د تېر مهال لېږند یا کړي یا "حکمی متعدی" کړ ترسره کوونکی وي، لکه : یوه سړي یوه ښځه ولیده یا یوې ښځې یو سړی ولید . دلته (یوه – سړي) او (یوې ښځې) کړند پېر لري .

۲ - بلنپېر یا ندائیه حالت (*Vocative*) په هغه نوم اړه لري او بدلون ورکوي چې غږ ورته کېږي او په یوګړي (مفرد) ډول اوړیدونی وي، لکه : (یه) هلکه ! یه پښتانه ! یه تربوره یا تربره ! یه مېرمنې ! یه سړیه ! یه څارندویه ! یه نیکمرغۍ ! یه پښتنو ! یه مېرمنو ! .

په پښتو کې له لرغونو انګونو هندو اروپایي نومپېرونو څخه کړند پېر (فاعلي حالت Nominative) او بلنپېر (ندائیه حالت Vocative) لړو ډېر او لنډ کړی (Accusative) خورا لږ ژوندي راپاتې دي چې آر یا رښتیني اوښتي پېرونه (Oblique Cases) بلل کېږي . پاتې نورو یې خپل چارونه، سربلونو او اوستربلونو ته پرې اېښي دي . په پښتو کې د یوه نوم د لنډ کړي (Accusative) نومپېر څرك یوازې په وسمهالکړ کې له "ما" او "تا" څخه لګېږي، لکه : ته (ما) څارې، زه (تا) څارم .

۳ - لر کړی پېر یا باواسطه مفعولي حالت : لکه زمرك زمري ته لیکانی (قلم) ورکړ، غرزي ماته روسي ژبه رازده کړه، سنك ببري ته خبره وکړه . په دې غونډلو کې " زمري " " ما " او " ببري " دریواړه نومه لر کړي پېر ورته اوښتی پېر لري .

۴ - " لوښن پېر یا الي حالت " : دا مانا چې یو نوم د یوه کړن وسیله شي، لکه بیاتي، لیکانی او کاشوغه په دې غونډلو کې : توریالی په بیاتي ژوبل شو، بریالی په لیکاني لیك

وکښې، ګلخانه په کاشوغه ډوډۍ خوري . په دې ډول "په" سربل دغه اوښتون رامنځته کوي . که له "په" سره "سره" اوستربل مل شي، بیا نو "کاشوغه" او ډاسې زور - پای ښځينه دغه پایله پر "- ې" اړوي . او یا هم که "له - سره" جوړه دغه اوښتني (انسترومنتال) پازه پرغاړه واخلي .

۵ - " تولپېر یا اضافي حالت " : هغه نوم چې یو څه ورپورې اړه ولري، تولنوم (مضاف اليه) ګڼل کېږي او تولپېر (اضافي) پېر (حالت) لري، لکه : د ويالې اوبه ښې دي، د زمري کور ښکلی دی، د اوريځې څادر راخپور شو . دلته (ويالې، زمري او اوريځې) تولنومونه دي، يا په بله وينا، د تولي سربل " د " او د (د کره - لپاره) تراغېز لاندې دغه درېواړه نومونه له بدلون سره مخ شوي دي .

۶ - " وتون پېر، یا منشايي یا مفعول منه حالت " : دا مانا چې یو نوم د کار پيلېځ

(منشه) ګرځېدلی وي، لکه له کندهاره راغلم، له ښو ښه زېږي - له بدو وابنه زېږي . دلته (کندهاره - ښو او بدو) وتون پېر لري .

۷ - " تون پېر یا ظرفي یا مکاني او زماني حالت " : همدارنګه مفعول اليه يا

استقامتي او معيتي حالت، هغه نوم چې د یوه کار ظرف وګرځي او یا پرې یو کار اړه پېدا کړي تولنوم بلل کېږي او په دې توګه بدلون مومي . دغه بدلون د (په – کې)، (پر - باندې)، (پر - سربېره)، (تر - لاندې)، (تر - پورې)، (سر - ته) زېږنده ده، لکه : په کوهي کې، پر غره باندې، پر ګټ سربېره، تر زني لاندې، تر غرمې پورې، تر مازيګره، تر کابله، په تياري پسې رڼا ده . . .

يادښت : که یو نوم په کوم پورتني پېر کې خپلې ښې ته بدلون ورکړی وي، اوښتی نوم بلل کېږي، يا په بله وينا ، هغه نوم اوښتی پېر (مغېره حالت) لري او که اوښتنه يې نه وي موندلې نو آر نوم ورته وايي او حالت يې آر پېر (اصلي حالت) بلل کېږي :

۱- د نوم پېر (اسمی حالت) څېښې نښې يا پايلې له ګڼې (جمع) هغو سره سمون لري، لکه: ځلمی، د ځلمي - پلوشه - د پلوشې، شپون - د شپانه، غل - د غله....

۲- ډېرګړي (جمع) نومونه بيا په يو مخيز ډول اوښتی پېر په (و) ښيې، لکه : د ښځو، سړيو، هلکانو، خويندو، برېښناګانو . . . .

په دې توګه په "ان" ګان، ي، وې، ونه، انې، ګانې، يندې او د دوې په نورو همپازو روستاړو جمع کېدونکي نرينه او ښځينه نومونه له "تون پېر"، "وتون پير" او "بلن پېر" او څه ناڅه تونپېر (مفعول له) پرته نوره اوښتنه نه لري . البته په "وتون" او "بلن پېر" کې بېواکپای نومونه خپل پای په "زورونو" يا (فتحو) او "زېرونو" روستاړي کوي، لکه : يه هلکه ! يه مورې !، له " هلکه " له "موره"، تر موره، تر کوره .

۶ - **" وتون پېر، یا منشايي یا مفعول منه حالت "** : دا مانا چې یو نوم د کار پیلیځ (منشه) گرځېدلی وي، لکه له کندهاره راغلم، له ښو ښه زېږي - له بدو وابنه زېږي . دلته (کندهاره - ښو او بدو) وتون پېر لري .

۷ - **" تون پېر یا ظرفي یا مکاني او زماني حالت "** : همدارنگه مفعول الیه یا استقامتي او معیتي حالت، هغه نوم چې د یوه کار ظرف وگرځي او یا پرې یو کار اړه پیدا کړي تولنوم بلل کېږي او په دې توگه بدلون مومي . دغه بدلون د (په – کې)، (پر - باندې)، (پر - سربېره)، (تر - لاندې)، (تر - پورې)، (سر - ته) زېږنده ده، لکه : په کوهي کې، پر غره باندې، پر گټ سربېره، تر زنې لاندې، تر غرمې پورې، تر مازیگره، تر کابله، په تیارې پسې رڼا ده ...

یادښت : که یو نوم په کوم پورتني پېر کې خپلې بڼې ته بدلون ورکړی وي، اوښتی نوم بلل کېږي، یا په بله وینا ، هغه نوم اوښتی پېر (مغېره حالت) لري او که اوښتنه یې نه وي موندلې نو آر نوم ورته وایي او حالت یې آر پېر (اصلي حالت) بلل کېږي :

۱- د نوم پېر (اسمی حالت) ځینې نښې یا پایلې له گڼې (جمع) هغو سره سمون لري، لکه: ځلمی، د ځلمي - پلوشه - د پلوشې، شپون - د شپانه، غل - د غله....

۲- ډېرگړي (جمع) نومونه بیا په یو مخیز ډول اوښتی پېر په (و) ښیي، لکه : د ښځو، سړیو، هلکانو، خویندو، بریښناگانو ...

په دې توگه په "ان" گان، ي، وې، ونه، انې، گانې، یندې او د دوې په نورو همپازو روستاړو جمع کېدونکي نرینه او ښځینه نومونه له "تون پېر"، "وتون پیر" او "بلن پېر" او څه ناڅه تونپېر (مفعول له) پرته نوره اوښتنه نه لري . البته په "وتون" او "بلن پېر" کې بېواکپای نومونه خپل پای په "زورونو" یا (فتحو) او "زېرونو" روستاړي کوي، لکه : یه هلکه ! یه موري !، له " هلکه " له "موره"، تر موره، تر کوره .

· لکه څنگه چې پاس ولېدل شول او وروسته د سربلو - اوستربلو په برخه کې هم څرگندتیا مومي، بشپړ ډېری سربلونه او اوستربلونه له یو لړ کم - اوښتوني نومونو پرته نور هر راز نومونه (ځیز نومونه، ستاینومونه، نومځري او شمېر نومونه) اړوي، لکه په دې فارمول کې :

زه، ته، دی، دا ، څوك، سړی، ښځه، خپلوي، پښتون، هلکان (او بل هر ډېر گړی) ... + سربلونه او اوستربلونه او همدا راز بلنپېر تېر لېږند یا غبرگون کړند پېر او برخیز (وسمهال کړی پېر " ما "، " تا ") = ما، تا (د وسمهال کړي پېر یا مفعولیت په گډون)، ده، دې، چا، سړي، ښځې، خپلوی، پښتنو، هلکانو (او بل هر ډېر گړی) له (- و) پایلې سره .

کم - اوښتي نومونه :

ځېنې داسې نومونه شته چې په یوګړي بڼه په پېرونو کې کوم جولیز اوښتون (تغییر) نه مومي، بلکې ځېنې یوازې په وتون پېر او بلنپېر او یو څه تون پېر کې اوښتون مومي، او هغه دا دي :

۱ - الف – پاینومونه : لکه : کاکا، ملا، دادا، پښتیانا، اریانا، پکتیا، سبا، یما، کنښکا، لوړتیا او ... چې په اتو واړو پېرونو کې اوښتون نه مومي .

۲ - و – پای نومونه : (لنډ یا اوږد)، لکه : زانګو، بیزو، درخو، ټټو، پېرزو .

۳ - ی - پای نومونه : لکه : نجلۍ، لېونۍ، څوکۍ، سپوږمۍ .

۴ - زورکی پای نرینه نومونه : لکه : نیکه، تره، زړه، وراره، مرغه، واده ....

۵ - ځېنې زورپای (ستای -) نومونه : چې هم ښځینه کارېږي او هم نرینه او څه ناڅه له پارسی سره ګډون لري، لکه : ډاډه، ډاده (بریان)، ښایسته، ساده، پیاده، شهزاده، مېلمه، کوربه، غوبه، بوده ... دلته یوازې ځېنې نرینه انډول ښځینه نومونه بدلون مومي، لکه : شهزادګۍ، مېلمنې، کوربنې، غوبنې .

۶ - زیاتره بېواکپای ښځینه نومونه، لکه : یه مورې ! یه تروري ! یه خوري ! یا : له موره، له تروره ....

۷ - وُی - غبرګغږ پای نومونه، لکه : یه زویه ! یه پوهندویه ! یه ساتندویه ! لویه ! بویه !، خویه ! یا : له زویه، له پوهندویه ....

۸ - تول زور - پای یوګړي ښځینه نومونه د "په" او "په - کې" په ملتیا ناوړېدونې پاتې کېږي، لکه : په چاړه یا په چړه، په کوټه کې، او داسې نور .

د زیاتې څرګندتیا لپاره دا وروسته لښتیلیکونه پاموړ دي :

د نرینه ځیژنومونو اوړوني (تصریفي) لښتیلیك

په دې لښتیلیك کې (~) دا مانا لري چې په اړوند ځای کې نوم په هماغه لومړي، تېره اوښتي بڼه پاتې کېږي . (a - , ~) په دې موخه کښل کېږي چې - a اوښتوني څېل دومره کره نه دی او سپین پاتې ځای هم د اړوند نوم ، نه بدلون ، یا په بله وینا ، د پایلې نښتوالی راښیي :

نرینه پایلې	آرپېر (یوګړی) direct sg.	(رښتینی) اوښتی پېر oblique case			سربلي – اوسټربلي (اوښتی) پېر pre – postpositional case				آر پېر ډېرګړی dir. pl.	اوښتی ډېرګړی obl. pl.
		کړند (تېر لېږند کړ) پېر nominative	لرکړی پېر (باواسطه مفعول حالت) dative	بلن (ندایي) پېر vocative	تولي (اضافي) پېر possessive	تون (ظرفي) پېر locative	وتون (مفعول منه) پېر ablative	لوښن (الي) پېر instrumentative		
			(و) – ته (له، لره)		د - . کره، لپاره ...	له - سره په - پسې، پورې، کې تر- پورې، لاندې	پر – باندې له – څخه، راهیسې	په – سره له - سره		
بیواکپای له منځخپلواك وبنج (Ablaut) او زورکي پایلې سره	پلار plar پښتون pə̌x̌tún پټون لمونځ lmunj لور lor خوږ xog دښمن daxmán ټوپک topák	~ - (pəx̌t-) āná - (pāt-) ā̃nə́ - (lmā̃nj-) ə́ - (lā̃r-) ə́ - (xwā̃g-) ə́	~ ~ ~ ~ ~	- a ~ ~ ~ ~ ~ - a - a		(تر ...) a ، ~ ~ ~ ~ ~ - a - a	a ~ ~ ~ ~ ~ - a - a	~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	-(plar-) úna -ān ~ -(patan-) úna -(imanj-) úna -(lar-) úna ~ daxmə́n topək	-(plar-) úno * -āno -(pəx̌t-) anó -(patan-) úno ** -(lmanj-) úno -(lar-) úno -(xwag-) ó -(dáx̌mən-) o -(topək-) o

لنډ (و) پای -u	کدو kadú نو nu ټټو ṭaṭú لډو laḍú لاټو lāṭú جادو باڼو bāṇú ساندو sānḍú برمانو بېدوده : ساهو، چمتو. جرگتو ...								(kadw-) ān - gān (tatw-) ān - gān - gān - gān	-(kadw-) āno - gāno -(tatw-) āno - gāno - gāno - gāno بېدوده: جارو، پارو، گوگوشتو. "بانه" خپل يې تش اوښتی د برگړی "بنو" لري
زورکي پای -ə	تره راغه زره لېوه واده وراره								-(tr) úna -(raɣ-) ~ -(zr-) ~ -(lew-) ān -(wad-) úna -(wrer-)úna	-(tr-)úno -(raɣ-) ~ -(zr-) ~ -(lew-) āno -(wad-) úno -(wrer-)úno

ي - ay ی بای	سري مريي لبنتي ويی پلی ليکونکی	-(sar-) i -(mray-) ï -(laxt-) i -(way-) i - i - i	~ ~ ~ ~ ~ ~	~ ~ ~ ~ ~ ~	~, -a (تر...) ~ ~ ~, -a (تر...) ~, -a (تر...) ~, -a (تر...)	~, - a ~, - a ~, - a ~, - a ~, - a	~ ı ~ ~ ~ ~ ~	~ a ~ a ~ a ~ a ~ a	- i -yā́n ~ ~ ~ ~ - i, -úna ~	- o, -yā́no -(mray-) ó ā́no - ó - ó, - úno -(pə́ly-) o -eo
اَ-ي — ي بای چارنومنه (nomen agents)	darzí درزي ṭokí توکي čarsí چرسي				~, - a (تر...) ~ ~	~, - a ~ ~	~, - a ~ ~	- a ~ ~	-(darz-) yā́n -(ṭok-) yā́n -(čars-) yā́n	-(darz-) yā́no -(tok-) yā́no -(čars-) yā́no
الف — بای د جیوانو نومونه یا (پوروزونه)	ماما، کاکا، لالا، دادا، سندا، بودا، بدا، بیرا ... بومیا، ملیا، گدا، اشنا، میرزا، ملا ... الونیا، هوسا، جلیا ... لگیا								- gā́n - yā́n	- gā́no - yā́no - wo *** ←

a - ټای چارنومونه (nomen agents)	غويه، گډبه، لېربه، وزبه، خسبه، مېلمه، کوربه، اسبه، اوربه، ختبه، خربه، کډبه، لاربه، لرگبه، بوتبه، اوښبه، ستنبه، رگبه...								- ānə́	- anó #
ټای - uy	بوی، خوی ...				- a	- a		- a	- úna	- úno ##
وی ټای - yo -	توی، لوی، وربوی، دوی (قانون)، خارندوی پوهندوی گرخندوی ...				- a - a	- a - a		- a - a	- úna - āna	- o, úno - ā́no ###
ې ټای - ay -	خای، چای، گای، دای، بډای، کالخوای، خدای ...				- a ~	- a ~		- a ~	- úna ~ - ān	- úno, o ~ - ā́n, - o ←

اوـ اېـ - aw -	کړاو، جړاو، پړاو، نیاو ... لو، کنډو، پلو ... لیو، ډېو ...				- a ~ ~ ~	- a ~ ~ ~		- a ~ ~ ~	- úna ~ ~ ~ - ắn	- úno, - o ~ ~ ~ - ắno

* نور ورته گردانېدونکي الف منځي نرینه ، لکه : کال - کلونه - کلونو / خوار - خوارونه - خوارونو .

** نوېزونه : پوهنتون ، پاخون ، روغتون ... بې خپلواکونجه گردانېږي .

*** لرغوني نومونه (اریا ، یما ، کنېشکا ...) . شېړا ، غونجا ، لېنډا ، کوڼا ، ړوندا هم په همدې لیکه کې راځي .

شهزاده، خړه، جره، ساده، بوده، شوده، خوځنده (خزنده) ، پوونده ... له (ډېرگړي - گان، -گانو سره) هم همداسې درواخله .

په کندهارۍ گړدودي ډله کې زوی ، سوی هم د نورو ډلو د oy- په وړاندې په uy- ویل کېږي .

بېدوده : زوی - زامن چې ناکره زویان هم ویل کېږي .

د ښځینه څیزنومونو اوړوني (ګرداني) لښتیلیك

ښځینه پایلي	یو ګړی آر پېر (اصلي حالت) direct case	(لرغوني) اوښتی پېر (مغېره حالت) obl. case			سربلي – اوستربلي اوښتی پېر pre-postposition case				ډېر ګړی آر پېر (اصلي حالت) dir. pl.	اوښتی پېر (مغیره حالت) obl. case
		کړند (تېر لېږند کړ پېر) nominative	بلنپېر (ندائیه حالت) vocative	لرکړی (باواسطه مفعول پېر) (dative)	تولپېر (اضافي حالت) (possessive)	تونپېر (ظرفي حالت) (locative)	وتونپېر (مفعول منه) (ablative)	لوښنپېر (الي) (instrum.)		
			(آ، یه) - !	(و) – ته (له سره)	د - . ، کره لپاره ...	په، پسې، پورې، کې تر - پورې، لاندې پر - باندې	له - څخه ، له هسې	په - ... په - ، سره له - سره		
a - زور - پای	پزه páza ، منه maṇá	- e	- e	- e	- e	- e, - ... (کې)	- e	- e, - ... (په)	- e	- o
a - الف - پای	ملا mlā ، غوا Ɣwā								- we *	- wo ◄

ـ (و) اوږد ا- o ياې	bizó بیزو pišó پیشو perzó پېرزو								- gā́ne - gā́ne - we **	- gā́no - gā́no - wo
ياې ـ ى - əy	ḍoḍəy ډوډی naṛə́y نړی marə́y مرغی šəṛə́y شړی guḍə́y ګوډی kablə́y کبلی								*** ~ -(kabl-) yāne	- o - yā́no
ياې ـ ي - i	byātí بیاتي bibí بي بي čelamčí چلمچي wadāní وداني وروري، بنادي، خوبني …	- ə́y	- əy	- əy	- əy	- əy	- əy	- əy	-(byā́t-) yāne -(bib-) yāne - əy	- yā́no - yāno - əyo
ياې ـ ې - e	adé ادې nā́we ناوې خوره ولې xwaǧa-wə́le لیکونکې … likúnke								- gā́ne - āne ~ ~ #	- gā́no - āno - o -(likúnk-) o ←

۲ - ړ - پای خپلواک نومونه	مور		-e			-a (تر- ...)	-a		-(m-) yánde	-(m-) yándo
	خور		-e			-a (تر- ...)	-a		-(xw-) yánde	-(xw-) yándo
	ترور		-e			-a (تر- ...)	-a		-(tr-) yánde	-(tr-) yándo
	نږور		-e			-a (تر- ...)	-a		-(ng-) yánde	-(ng-) yándo
	نندرور		-e			-a (تر- ...)	-a		-(ndr-) yánde	-(ndr-) yándo

۱ – یو ګڼ شمېر ښځینه نومونه چې ډېر لږ یې د a - پایلې څرك لګي او په ډېرو ګردودو کې پر ترلې خپه، یا په بله وینا ، بېواك (کنسوننټ) پای ته رسي، خو بیا هم د a - پای نومونو غوندې اړون مومي، لکه: لمن ، ستن ، برستن ، مېچن ، نغن ، درغن ، کوزدن ، بن ، مېرمن ، قالین ، چین ، (خو ورته " ښون" بیا نرینه دی) څنګل ، منګول ، کمبل ، کمپل ، خپر ، اوریخ ، ورځ ، ړمنځ ، ترخځ ، زنځیر ، تبځ ، ترېنځ یا تبنځ ، کلیز ، ګومبز ، لېچ ، نجل ، مټ ، ډز ، کټو ، بړو ، لوېشت ، میاشت ، ورندار ، تندار ، لار ، کندړ ، وندر ، غاښور ، بکر ، کنګر ، کچر . د " ډز " ترځنګه ډزه هم ښایي د همداسې پرمختیایي بهیر زېږنده وي .

۲ – دا چې په ټوله ژبه کې "لور" او "یور" په ډېرګړي کې پر "لوڼې" او "یوڼې" اوړي، ښایي، په منځنۍ پښتو، یا د اوسنۍ پښتو په لومړیو کې به د "لورې" او "یورې" په بڼه ډېرګړي کېدې او د پېړیو په پوړیو کې به ړومبی - ر - پر - ړ - اوښتې وي او بیا - ړ - پر - ڼ - باندې چې ورونه - ورونه یې تازه بېلګه کېدای شي ، مګر دا چې په نورو ورته - ر - پای خپلوانو نومونو (مور، خور، ترور، نږور او ندرور) کې هماغه - ر - پر " - ندی " یا (- یندې) اوښتې ، یا په بله وینا ، پر دغه راز پایلې اړول شوې ده ، ښایي دَ یوه بل اوږده مهالپېر بهیره اوسي !

۳ – دا چې د نجلۍ یا نجل ډېرګړی نجونې کره منل شوی ، ښایي آره یې نجن ولې اوسي چې وروسته پر نجل اوښتې او بیا ورپورې ښځینه پایله – ۍ نښلول شوې ده !

* ګاني ناکره ډېرګړی ګڼل کېږي. ګنا ، سا ، پنا ، که بې (ه) وویل شي ، ښځینه بلل کېږي ، که نه نرینه .

** ګاني له داسې بې سا نومونو سره کره نه برېښي .

*** په " – یاني " کره نه بلل کېږي .

له بې – سره رغېدلې a - یا ه – پای ستاینومونه د دواړو نوږیو لپاره راځي ، لکه : بې ژبې ، بې خولې ، بېځواکه ، بې سبکه ، بې جوړې، موسیقي او ستړی مشي زیاتره ښځینه کارول کېږي .

یادښت : ډېرګړي نرینه او ښځینه نوږ نومونه د ناشمېر ورو ډېرګړو هغو غوندې په ټولو پېرونو کې ، سیده یا د خپلواکونج په ملتیا " o - و " پایله راخپلوي ، لکه : زر ، تېل ، غنم ، غوښت ، ړدن ، اوره ، وربه ، غوړي ... یا وریجې ، اوربشې ، شودې ، مستې .

د ستاینومونو اوړوني (تصریفي) لښتیلیك

په پښتو کې ستاینومونه (صفتونه) د ځېژنومونو غوندې د نوري، ګڼې او پېر له مخې اوړون (ګردان) مومي، مانا دا چې له ور ته رغاونو سره ورته خپلواکونج (واولي بدلون) یا پایلې او یا دواړه ډوله بدلونونه راخپلوي، لکه په لښتیلیك کې:

پېرونه (حالتونه) Cases	آرپېر (اصلي حالت) direct sg.	لرغوني یا رېښتیني نوموال اوښتي پېرونه			دویمني یا سربلي — اوسترېلي اوښتي پېرونه Secondary or pre-postpositional obl.			ډېرګړی آر پېر dir. pl.	اوښتی پېر obl. pl.
پایلې Endings		کړند پېر فاعلي حالت Nominative	کړی پېر	بلنپېر ندائیه حالت Vocative	په — کې په - ...	له — سره له - ... (څخه) بې - ...	په — پورې، پسې، سره د - ... ... - ته ترپایه		
بېواکپای له منځخپلواك ونج Ablaut او زورکی - ə پایلې سره	خپور، سپور، وور، مور، سور، پوست، وروست، رون، کون، روند، کوږ، پوخ، لوند، دروند، پروت، ترسکون، خوږ،	خپاره ...		~	~	~		~	خپرو ...
	خوږ تود	خواږه ... تاوده		~	~	~		~	خوږو ...
	تریخ ترېو زېږ شین سور	ترخه (تراخه) تروه (تراوه) زېږه (زاړه) شنه سره		~	~	~		~	ترخو ...
	پېړ اوم مل پل (حلال، روا)	ə -		~	~	~		~	پېړو ...

←

ببواکپای ستاینومونه له یوګړي اوښتي پایلي a- او له ډېرګړي اوښتي پایلي o- سره	تور، زېړ، زرغوَن، برګ، سپین، روغ، روښان، وران، ودان، زړور، ترور، خرګند، حوت، ټینګ، ملك، ځلاند، لالهاند، ځولند			- a		- a		- و (-o)
	بل، غټ، لوړ، پېړ، پنډ، ټیټ، مالګین، وریت، ژوبل، بل، مل، وینن، ډنګر، سوب، جړ، خړ، غوځ، پخ							
a- پای یا e- پای له یوازي ډېرګړي اوښتي پایلي o- سره	تېره، بې زړه، سپېره، ویده، خیري							و – (teró) – - و (ciró) -
پای - ay	نري، ملګری، ګرندي، ښېدیاني، غبنتلي، ښکلي، پخواني، اوسني، لرغوني، پروني، نني	- iɛ		- iya (-aya)	- i	- i	- i	- یو (-əyo)
پای - oy	لوی، پېژندوی، ګټندوی، ساتندوی، خرګندوی			- a		-a (له، بې)		- و (-o)
کم اوروني (-) a- پای له یوازي ډېر ګړي اوښتي پېر سره	پوخلا، هوسا، جلیا، ساده، بوله، تکړه، ساهو، چمتو، ښایسته، نرینه، ښځینه، ښکاره، بدورده							◀ وو (-wo)

ي - پاى چارنومیز ډوله	چړچه یي، ډانګه یي، نامي جوړه یي، غرغره یي، سرسري، سراسري، ښېدیایي، سارایي، مېله یي، میداني، ډېوالي ...							o - و

د ښځینه ستاینومونو اوړون بیا یو څه اسان او پر دود برابر دی . لومړی یې هغه زیاترینه برخه چې له منځخپلواکونج او a- پایلې سره له پورتنیو نرینه ستاینومونو جوړېږي، نور نو یې د یوه یوګړي اوښتي پېر او آر ډېرګړي لپاره هماغه پر e- اوړي او د ډېرګړي اوښتې ښې لپاره یې هم د هماغې ډېرګړې ښې - e پر اوړېده (و - o) بدلون مومي، لکه په دې پرله پسې ډول :

خپره – خپرې – خپرو / خوږه – خوږې – خوږو / ترخه – ترخې – ترخو / پړه – پړې – پړو / توره – تورې – تورو / تېره (ə-) – تېرې – تېرو / څیرې – څیرو / نرۍ – نریو / ملګرې – ملګرو / ګرندۍ – ګرندیو / لویه – لویې – لویو / پوخلا – پوخلاوو / تکړه – تکړه وو/ چړچه یي – چړچه ییانې – چړچه ییانو / میدانۍ – میدانیانې – میدانیانو / یا ځانګړی ښځینه ستاینومونه، لکه : بي بي – بي بیانې – بي بیانو / لولۍ – لولیانې – لولیانو ...

د نومونو څلورګوني ډلې

لومړی - څیز نوم (اسم)

څیزنوم چې دوديز ژبپوهان يې اسم بولي، يو داسې نوم دی چې نېغ پرنېغه د يوه څيز يا ښکارندې (پديدې) نومونه (نامګذاري) او څرګندونه کوي او دا وروسته ډولونه لري :

١ - پڅ نوم (اسم ذات) : په يو ننګېرېدونکي (حس کېدونکي) څيز اړه لري . يا په بله، وينا داسې يو څيز نوموي چې زموږ په حواسو حس کېدای شي، لکه: ډبره، لرګی، اوبه، هوا، سندره، غږ، ښځه، سړی او داسې نور .

٢ - مانا نوم (مانا اسم) : په يوه نه ننګېرېدونکي (غيرمحسوس) څيز، يا په لنډه وينا، په يوې ښکارندې (پديدې) پورې اړه لري او هغه نوموي، لکه : ښايست، رښتیا، روغتيا، هيله، ننګ، پت، مېړانه، پياوړتوب، رخه، سخه (عناد)، خوښي، خوږ (درد)، وير، زغم، اندېښنه، لوېي، ستروي، درناوی، سپکاوی، ښېګڼه، بدي ....

٣ - ځانګړ نوم (خاص نوم) : يو ځانګړی څيز، پديده، وګړی، يا ځای نوموي، لکه: پښتو ژبه، پښتونواله، خوازك، زرمينه، ننګرهار، کندهار، پکتيا، هند، ايران ....

۴ - ټولنوم (عام اسم) : ذاسې څيز يا ښکارنده نوموي چې ځانګړی او خاص نه وي، بلکې ډولونه او څېلونه ولري، لکه: ونه، هلك، نجلۍ، هېواد، ځاروی، وګړی، ولس، تړون، ژمنه ....

٥ - نوږ نوم (جنس اسم) : په يوه نه شمېرېدونکي څيز (جنس) اړه لري، لکه : زر، اوبه، غنم، کوچ، غوړ، غوړي، چرس، بنګ، کوکنار، جوار، وابښه، سابه، کورت، درمل، ويتامين، هايدروجن. له زياتره نوږ نومونو سره د ډېرګړي چلند کېږي . بېدوده، لکه : وسپنه، ختهه، بوره، شکره ... که يو نوږ نوم ډولونه ولري، نو بيا هم ډېرګړي کېداې شي، لکه: ويتامين، درمل، واکسين ....

زياتره نوږ نومونه ډېرګړي دي . د دا راز نومونو نرينه او ښځينه توپير د پايلو له مخې کېږي . نرينه، لکه: غنم، غوړي، سابه (د سبو) ؛ ښځينه، لکه: اوبه، اوربشې، نکريزې، شودې، مستې چې ګردودي ځېل يې "شوده" او "ماسته" ډېرګړي نرينه راځي .

ځینې نوړ نومونه یا یوګړي راځي او یا هم ډېرګړي، لکه: خاوره، ایره، غله، مالګه، شکره، بوره چې کله ناکله ډېر ګړي کېدای شي، خو په ټولیز ډول یو ګړي نوړ نومونه د نه شمېرل کېدونکیو، یا په بله مانا ، د کچې (مقدار) غوندې ورسره ډېرګړي ناټیکنومځري راځي، لکه نوره وسپنه، نوره خاوره، نوره غله، نوره ختې یا له " څه "، " ځینې "، " ټول "، "واړه" سره . دا چې بله خاوره، بله وسپنه، بله ختې ... ویل کېږي، موخه ترې بېلا بېل ډولونه دي . د همدغو ډولو له مخې ځینې ډېرګړي نوړ نومونه پر یوګړي هم اړول کېږي، لکه : د غزني غوړی ښه دی، د کونډوز اوبه ښه ده، " غنمان "، توتان ... بیا د ډېرښت لپاره هم ویل کېږي .

۶ - غونډ نوم (جمع اسم) : یوه ډله او غونډ نوموي، لکه: ټولنه، ټبر، ټولی، ټولګی، ګوند ، سازمان، ولس، ګورم (پاده)، رمه ... .

۷ - انګینوم (صوت اسم) : د طبیعي یا مصنوعي اوازونو انګې یا انګازه (پژواک) نوموي، لکه : درز، دروز، درزی، درزا ، درزهار، ګړب، ګړوب، ګړبی، ګړبهار، ترپ، تروپ ... .

دویم - ستاینوم

ستاینوم (صفت) په خپلواک ډول څه نه نوموي، بلکې د یو څه ځرنګوالی نوموي؛ یا په بله وینا، یو ستاینوم په یوه څیز نوم اړه لري او د هغه ځرنګوالی ښیي، لکه: تود ، سوړ، غټ، ووړ، تور، سور، ښکلی، ښایسته، غښتلی، کمزوری، روغ، ناروغ ... .

په پښتو کې ستاینوم د لوړتیا د پوړونو ؛ یا د لړوالي، ډېروالي، سستوالي او توندوالي، بېلا بېلې ښکاره درې ګونې درجې نه لري، لکه په دري ژبه کې : به، بهتر، بهترین ؛ یا بزرګ، بزرګتر، بزرګترین .

له دې کبله یو پښتو ستاینوم د نورو وییو او وییکو (اداتو) په ملتیا خپل پوړونه، پوړۍ یا درجې او طبقې ښکاره کوي، لکه : ښه – ډېر ښه – لا ډېر ښه، یا سپین – ډېر سپین - خورا سپین – تر ټولو سپین - زښت زیات سپین او داسې نور. ټینګاري کړولونه (زښت، خورا، لا) یا ټینګاري ستاینومونه (ډېر، ښه، ښخرته، بې کچه ...) پر پورتنی دندې سربېره د ورپسې نورو ستاینومونو د ټینګتیا، پراختیا یا پیاوړتیا لپاره هم کارول کېږي .
په کره لیکنی پښتو کې د ستاینومونو د پوړیو د ښوولو لپاره له د تر - او ترین - روستاړو کارونه هم لږو ډېره دود شوې ده .

د ستاينوم ډولونه :

ستاينوم په دوه ډوله دی : ۱-: لنډ ؛ ۲-: لر .

۱- لنډ ستاينوم : هغه دی چې تر ځيز نوم له مخه او ورسره پتليز راځي او لنډ پر لنډه يې ستايي، لکه : توره دړه، روغ سړی، ښکلې نجلۍ ....

۲- لر ستاينوم : هغه دی چې تر ځيزنوم وروسته راځي او له کړوالي برخې (مُسند) سره پيوستون لري، که څه هم هماغه ځيزنوم ستايي، هغه هم په دې نوموالو غونډو کې، لکه : دړه توره ده، سړی روغ دی، نجلۍ ښکلې ده .... هرګوره په کړوالو غونډو کې له کړ سره اړه پيدا کوي او په دې توګه پر کړول (قيد) اوړي، لکه : هلك (پلی) راغی - اسمان په ستورو (ښه) ښکاري - پلوشه (ښکلې) بربښي - زه کور ته (ډېر) ځم ....

د ستاينوم او ستايلي (صفت او موصوف) ګرداني سمون :

په پښتو کې ستاينوم (لنډ يا لر) او ستايلی ياً هغه ځيزنوم چې ستايل کېږي، د نوم اوړون د دروګونو اړخو (نوږي - ګڼې - پېر) له پلوه سره زياتره سمون لري، لکه : ړوند غل، ړنده غله، ړانده غله، ړندې غلې، د ړانده غله، د ړندې غلې، د ړندو غلو ....

يا په نابشپړ ډول او يا لږ تر لږه د يوه يا دوارو خواوو له پلوه، لکه : لوی غل، لويه غله، لويې غلې، د لوی غله، د لويې غلې، يا سپين غل، سپينه غله، سپين غله، سپينې غلې، د سپين غله، د سپينې غلې، د سپينو غلو ....

لښتيليك (جدول) کې :

شين ختکي	شنه ختکي
د شنه ختکي	د شنو ختکيو
شنه هندوانه	شنې هندوانې
د شنې هندوانې	د شنو هندوانو

مګر له " په " او " په - کې " سره دغه راز ښځينه نومونه له خپلو اړوندو ستاينومو سره له اوښتي پېر سره نه مخامخېږي .

يادښت : له ځېزنوم سره د ستاينوم اوړوني (ګرداني) سمون ځينې بېدودې هم لري :

۱ – په تولېز ډول ي - پای پور ستاينومونه اوړون نه مومي، لکه : علمي مرکز، علمي منځی، د علمي منځيو ... د همدا راز پايلې والا نوي پښتو ستاينومونه، لږو ډېر بې اوړونه پاتېږي، لکه : پرمختيايي، بشپړتيايي، بېلښتي ....

۲ - که په یوه غونډ (عبارت)، سرلیك او یا (زیاتره نوموالـه) غونډله کې یو ځیزنوم د څو ستاینومونو، تولنومونو (مضافونو)، یا شمېر نومونو (عددونو) لپاره ګډ وکارول شي، د نورې او ګنې له پلوه له هماغه وروستي ستاینوم، تولنوم یا شمېرنوم سره سمون خوري او هماغسې یو ګړی پاتې کېږي، یا په بله وینا، که د نوموالې غونډلې بنه ولري، اړوند نوموال (to be) کړ ورسره هم یو ګړی (دی، وو) راځي، لکه : (یو ژوندی وګس او وګړي) له منځه تلای نه شي . زموږ په هېواد کې د یوه سړي او ښځې ربنتې سره برابرې نه دي، لکه :

- اتلسمه، نولسمه او شلمه پېړی (بده نه وه) . پارسي : سده های هژده، نوزده وبیست (بد نبودند) .

- د پوره ځرګندتیا لپاره (درېواړه) ورسره هم کارول کېدای شي : ... پېړی درېواړه بدې نه وې .

- وړمه او بېګا شپه را باندې ارامه تېره شوه . د تېرې میاشتې ړومبی، دویمه او وروستی چهارشنبه مې وزګاره وه .

- ووړ او لوی اختر پوره تود وو . پارسي : عیدهای خورد وکلان کافی ګرم بودند .

۳ - همدا راز که په یوه غونډ، سرلیك یا غونډله کې یو شمېرنوم یا ستاینوم یا دواړه غبرګ تر دوو یا ډېرو ځیز نومونو له مخه راشي، له هماغه لومړني ځیزنوم سره اوړوني اړخ لګوي او نور ورسره عطف کېږي، لکه : یوه ښځه او سړی راغلل، یو پلونډ سړی او ښځه له کوره راووتل، یوه پښتانه هلك او نجلۍ سره واده وکړ . د سپین توکم او تولنې وګړي د تور توکم او تولنې له وګړو سره نه جوړېږي .

یوه تولنه او هېواد له پوهنیزې پرمختیا او پرمختګ سره پیاوړې کېږي .

- په تېر یوه کال او درو میاشتو کې یا په تېرو دوو کلو او یوه میاشت کې هېڅ اوربنت ونه شو .

له تولې بشري پوهې او تخنیك څخه ....

درېیم - شمېر نوم (عدد) :

شمېرنوم هم د ستاینوم غونډې په خپلواك ډول کومه نومونه نه کوي، بلکې په یوه ځیزنوم اړه لري، خو د ستاینوم غونډې یې ځرنګوالی نه، چې څومره والی او پوړوالی (تدرج) ښیي، لکه: یو، دوه، درې ... یا لومړی، دویم، درېیم ...

د شمېر نوم او شمېرلي (عدد او معدود) ګرداني سمون :

په پښتو کې شمېر نوم، لکه لنډ ستاینوم ترخپل اړوند ځیز نوم شمېرلي له مخې راځي او لږو ډېر ورسره اوړون مومي، هغه دا چې لومړي دوه شمېره (یو، دوه) ورسره د نورې او پېر له مخې ګردانېږي او نور پورته ورسره یوازې د پېر له مخې، لکه په لاندې لښتیلیك کې :

یو غل	یوه غله
یوه غله	یوې غلې
دوه غله	دوې غلې
دوو غلو	دوو غلو
درې غله	درې غلې
درو غلو	درو غلو
څلور غله	څلور غلې
څلورو غلو	څلورو غلو

د شمېر نوم ډولونه :

شمېر نوم دا وروسته ډولونه لري :

۱ - آر شمېر (اصلي عدد) : لکه یو - دوه - درې - څلور ...

۲ - پوړ شمېر (وصفي یا رتبي عدد) : چې د خپل شمېرلي پوړ او پوړۍ ښیي او د ستاینوم غونډې د ګڼې، پېر او نوږي له مخې اوړون مومي، لکه : یوم یا لومړی، دویم، دریېم، څلورم ... سلم، یوسل ویوم، دوه سوم ... ښځینه یې د a په زیاتولو سره رغېږي . ډېر ګړې ښځینه پایله یې e او د دواړو نوږیو اوښتې بڼه په - o جوړېږي :

۳ - ووړ شمېر (کسري عدد) : چې د اړوند څیز نوم (شمېرلي) ماتوالی او برخه والی ښیي، لکه : دویمه - دریېمه - څلورمه ... سلمه، یوسل یومه ... لسیزه یا لسی (دهه)، سلیزه (سلی)، زریزه یا زری (هزاره) یو ډول ګروپي شمېر نومونه یا مهالپېرونه دي .

۴ - وېش شمېر (انقسامي عدد) : چې د اړوندو څیز نومونو وېشنه او جوړه جوړه کونه څرګندوي او په دې توګه د ووړ شمېر غونډې له ډېرګړیو (جمع) څیز نومونو سره اړه لري ؛ نه له یوه سره، لکه : یو یو، دوه دوه، درې درې، څلور څلور ...

۵ - اټکل شمېر (تخمیني عدد) : د یوه څیزنوم (معدود) پرځای غبرګ غبرګ څیز نومونه ښیي، او یو هم نه ټاکي، لکه : یو دوه، یو درې، دوه درې، درې څلور، لس شل، شل دېرش، پنځوس شپېته ...

په دې توګه اړوند ځیز نومونه د دواړو شمېر نومونو ترمنځ اتکلېدای او امریدای (انتخابېدای) شي. یا لومړی یا دویم او یا د هغو ترمنځ جوړه جوړه شمېر نومونه پرله پسې وي، لکه: یو دوه - دوه درې او یا په تاکلي او تولمنلي واټن سره، لکه: اته لس یا لس شل. مګر ښایي هېڅ یو ښتون دوه څلور، درې پنځه، څلور شپږ ... ونه وایي. البته (یو) له هر پورته شمېر سره جوړه کېدای شي، خو هغه هم زیاتره د پېژند (حرف تعریف) په توګه چې اتکل ورسره په څېرمه (ضمني) ډول هم څرګندېږي.

څلورم - نومځری (ضمیر) :

نومځری هغه ویی دی چې د یوه ځیزنوم ښکارندویي کوي، د هغه پرځای راځي او یا یې ملګرتیا کوي. او د همدغې دندې له مخې د نومونو په ډله کې ځای نیسي. له نورو نومونو (ځیز نوم - ستاینوم - شمېرنوم) سره د نومځري توپیر دا دی چې دا پر درې ګونو اړخو (نوري - ګڼې او پېر) سربېره د وګړي (لومړي، دویم او درېیم) له مخې هم اوړون مومي. (اولرینبس ۹۴۲)

د نومځرو ډولونه : نومځري د جولې او چار له مخې پر دې وروستیو ډلو وېشل کېږي:

۱ - ځانګړي نومځري (شخصي ضمیرونه) : چې له شعر وادب پرته یوازې د انسانانو لپاره راځي، دوه ډوله دي: ۱ - غبنتلي؛ ۲ - کمزوري.

الف - غبنتلي (منفصل) :

ګڼه / وګړی	یو ګړی			ډېر ګړی
۱	آر پېر		اوښتی پېر	موږ
	زه		ما	
۲	ته		تا	تاسې
۳	نرینه	دی هغه	ده هغه	دوي هغوي
	ښځینه	دا هغه	دې هغې	

ب - کمزوري يا (متصل) :

وګړي / ګڼه	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	مې	مو
۲	دې	مو
۳	يې	يې

۲ - تولنومځري (ملکي يا اضافي ضميرونه) :

چې د وګړو لپاره بشپړ او له ناوګړو (څيزونو، پديدو او ژويو) څخه يوازې دريېم وګړي لپاره کارول کېږي، تول (ملکيت) او اړوندي (تعلق) ښيي . دغه نومځري هم پر غښتليو او کمزوريو وېشل کېږي :

الف - غښتلي (منفصل) :

<table>
<tr><th>وګړي / ګڼه</th><th colspan="2">يو ګړی</th><th>ډېر ګړی</th></tr>
<tr><td>۱</td><td colspan="2">زما</td><td>زموږ</td></tr>
<tr><td>۲</td><td colspan="2">ستا</td><td>ستاسې، ستاسو</td></tr>
<tr><td rowspan="2">۳</td><td>نرينه</td><td>د ده</td><td rowspan="2">د دوی
~</td></tr>
<tr><td>ښځينه</td><td>د دې</td></tr>
</table>

ب - کمزوري (متصل) : کټ مټ د ځانګړيو کمزورو هغو غوندې دي :

وګړي / ګڼه	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	مې	مو
۲	دې	مو
۳	يې	يې

۳ - نغوتنومځري (اشاري ضميرونه) :

هغه نومځري دي چې وګړيو يا څيزونو ته نغوته (اشاره) کوي او د هغو د نومونو ځای نيسي او يا ورسره لکه ستاينوم ملګرتيا کوي. نغوتنومځري د څيزونو، پديدو او ژويو لپاره د ځانګړو نومځرو پرځای هم راځي . په بله وينا ، ځانګړي نومځري يوازې په وګړو (انسانانو) اړه لري .

نغوتنومځري د نوړي، ګڼې، پېر او یوازي دربیم وګړي او واټن (فاصلې) له مخې اوړون لري . په کندهاري ګړدود کې نغوتنومځري د واټن له مخې پنځه ډوله دي : ډېر نژدې (دا ، ها ، آ)، لږ نژدې (دغه، داغه)، لرې (هغه)، لالرې (هاغه، آغه)، ډېر لرې (هوغه) . (حبیبي، تعلیقات، تاریخ تلفظ وصرف پشتو ج ۲ ص ۲۷۳-۲۷۴) . :

ګڼه / وګړی			یوګړی		دېرګړی	
	نومځري / واټن		آرپېر	اوښتي پېر	آرپېر	اوښتي پېر
۳- (یوازي دربیم وګړی)	لنډ	نرینه	دغه	دغه-∂	دغه	دغو
		ښځینه	دغه = دا	دغې دې	دغه	دغو
	لر	نرینه	هغه	هغه-∂	هغه	هغو
		ښځینه	هغه	هغې	هغه	هغو
	لالر	نرینه	هاغه	هاغه-∂	هاغه	هاغو
		ښځینه	---	--- ې	---	---
	ډېر لر	نرینه	هوغه	هوغه-∂	هوغه	هوغو
		ښځینه	هوغه	هوغې	هوغه	هوغو

یادښت : اروانباد علامه حبیبي (هماغه پارسي اخځ) له دغو ټولو نغوتنومځرو سره د یو لړ روستاړو په ملتیا منځته راغلي بېلنګونه (مشتقات) هم یو مخیز له دوه ګونو ګړدودي ځېلو سره په یوه لښتیلیک کې رانغښتي دي . حال دا چې له هغو ځخه یوازې د (- سې) والا هغه (داسې، دغسې، هاغسې، هوغسې ...) د اړیکوییکو د پازې ترځنګه د نغوتنومځرو چار پر غاړه اخلي او نور (دومره، دغومره، دورې، هغورې، دلته، دغلته، هغلته ...) کړولونه او اړیکوییکي بلل کېږي . په هر ډول دلته هغه لښتیلیک کټ مټ رااخلو :

اقسام	۱ نزدیکتر	۲ نزدیك	۳ دور	۴ دورتر	۵ دورترین
۱ – مجرد (اشاری، فاعلی، مفعولی، اضافی)	دا = ها = آ	دغه = داغه	هغه	هاغه = آغه	هوغه
۲ – کمی (مقداری)	دونی = دومره = هومره	دغونی = دغومره	هغونی = هغومره	هاغونی = هاغومره	هوغونی = هوغومره
۳ – کیفی (تشبیهی)	داسی = دسی = هسی	دغسی = داغسی	هغسی	هاغسی	هوغسی
۴ – طرفی	دوری	دغوری	هغوری	هاغوری	هوری
۵ – ظرفی	دلته = دالته دلې	دغلته = داغلته	هغلته	هاغلته = هلته	هوغلته = هولته

۴ - پوښتنومځري (استفهامي ضمیرونه – *Interrogative Pronouns*) : له دویم وګړي څخه د یوه وګړي یا یوه څه د پوښتنې لپاره پر کار لوېږي . زیاتره د پوښتغونډلو یا غونډو په سر کې راځي او یا هم د غونډلو د لنډون په توګه ځانته کارول کېږي چې په دې لاندې درو ډولو وېشنه مومي :

۱ – څوك – چا (؟) : د وګړي یا وګړو لپاره راځي چې څه یې کړي وي یا یې کوي یا پرې څه شوي وي یا کېږي . د پېر له مخې، لکه : څوك راغی ؟ څوك راغله یا راغلل ؟ څوك راغلې ؟ څوك ځي ؟ چا وویل ؟ څوك وایی ؟ چا ډوډۍ وخوړه ؟ څوك یې وواهه ؟ څوك یې ووهله ؟ څوك ووهل شو ؟ څوك ووهل شوه ؟ څوك وهل کېږي ؟ څوك د ناټیکنومځري په توګه هم کارول کېږي، لکه : څوك مې ولید ، نن یو څوك راځي چا ووهلم .

۲ - کوم (؟) : د وګړي یا وګړو، څیز یا څیزونو ترمخه راځي او د همدغو څومره والی، ځرنګوالی، چارونقش یا نور څه پوښتي . کوم د دوو نورو پوښتنومځرو پرخلاف پر پېر سربېره د نوږي له مخې هم اوړون لري، لکه په دې وروسته غونډلو کې :

کوم سړی راغی ؟ کوم سړي وویل ؟ د کوم سړي رنګ ژېړ وی ؟ کومه ښځه راغله؟ کومې ښځې وویل ؟ کومو ښځو – سړیو وویل ؟ د کومو ښځو – سړیو رنګونه ژېړ وي ؟

۳ – څه (؟) : زیاتره د یوه څیز یا وګړي ترمخه راځي او څومره والی، څرنګوالی، چارونقش یا نورڅه یې پوښتي او زیاتره په ډېرګړي او نوږ نوم (جنس اسم) پورې اړه لري، بې له دې چې خپله بڼه واړوي، لکه: دا څه دی ؟، دا څه دي ؟، څه دې وکړل ؟، څه دې راوړل ؟، څه یې نرخ دی ؟، څه یې ارزښت دی ؟

یادښت :

د نورو ډېرو ژبو غوندې پېښتنومځرو ترڅنګه یو شمېر پوښتکړولونه هم لري : مهالي، لکه : کله، توني، لکه : چېرې، څرنګیز، لکه : څنګه، څومره ییز، لکه : څومره، استدلالي، لکه : ولې او داسې نور .

۵ - پلوي یا کړولي (سمتي یا قیدي وییکنومځري) :

هغه نومځري دي چې له آره د یوه کړ او چارلوری څرګندوي، خو په ترڅ کې د ځانګړ نومځرو کار هم ورکوي او هغه هم په بې چار (مفعولي) حالت کې . ټولې درې بڼې لري او هره بڼه یې د یوه وګړي (یو ګړي یا ډېرګړي) ښکارندویي کوي:

وګړی \ ګڼه	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	را	را
۲	در	در
۳	ور	ور

۶ - وییکنومځري (اداتي ضمیرونه) :

چې له وییکو (اداتو)، په بله وینا له سربلو په تېره اوستریلو څخه منځته راځي او د اړوندو اداتو له چار او دندې سره سم د نومځرو ځای نیسي :

۱ – پکې (در آن - ها) : چې د (ور کې) د همچاري په توګه دریږم (یو ګړی یا ډېر ګړی ښځینه یا نرینه) وګړی په ناوړېدوني په تون پېر کې ښیي، لکه :

باغ وای د ګلونو (پکې) ناست وای زه او ته

(خوشال)

د کندهار خواته يې پرځای (پکښې کې) او په يو نيم گړدود کې يوازې " کې " هم په همدغه جاج کارول کېږي .

۲ - **پسې (بسوی او - ایشان)** : چې د ورپسې د لنډيز په توگه دا هم د پاس په څېر دريېم وگړي په تون پېر کې ښيي، لکه : د زهرو گولۍ خورم (پسې)
(ملنگ جان)
" پسې " د مخکړ په توگه هم لکه د ځېنو کړونو پرله پسېوالی څرگندوي، لکه : پسې تلل .

۳ - **باندې (وربانډې)** : د " وربانډې " د لنډيز په توگه په هماغه پاسني ډول دريېم وگړي په تون او هغه هم په پورتني (استعلايي) پېر کې ښيي، لکه :
گل وای غوړيدلي (باندې) ملاست وای زه او ته
(خوشال)

۴ - **پرې (برآن - برآنها ...)** : دا هم "وربانډې"، يا په بله وينا ، "باندې" ته ورته دنده پرځای کوي، لکه : ما پرې سر کېښود ، پېسې مې پرې پور دي .

۵ - **پې (به آن)** : چې (په او پرې) هم ويل کېږي، په يوه لوښني (الي) پېر کې د يوه نوم ځای نيسيَ او له (پرې) سره يې په دې غونډلو کې توپېر کولای شو :
زه (په پښتو = پې) ليکنه کوم (من به پښتو می نويسم)، زه (پر پښتو = پرې) ليکنه کوم (من درباره پښتو می نويسم) .

۶ - **ترې (از آن - از آنها ...)** : چې د ورځخه (ورنه، ورځنې) د يوه لنډ انډول په توگه يو نوم په وتون او تون او هغه هم په کښتني (استفلايي) پېر کې ښيي، لکه: ما ترې لاندې يا کښته کېښود ، قلم مې ترې واخيست .

۷ - **څنې** : کټ مټ د "ترې" او ورځنې (ورځخه، ورنه) د هممانيز او همچاريز په توگه کارول کېږي چې په ناکره ډول له " ځېنې " يا په کندهاري وينگ " ځينې " سره يو رنگ کاريدنگ لري .
له پلوي نومځرو (را - در - ور) سره ترنگونه هم جوړوي .
۸ - **له (را - در - ور)** پلوي نومځرو سره د بېلا بېلو اوستربلونو په ملتيا ترښتي وييکونومځري، يه په بله وينا ، ترښتي پلوي نومځري رغوي، د لومړي وگړي لپاره، لکه : راسره، راکره، راځخه، راځنې، راکې، راباندې، رالاندې، راپسې، راپورې، راته . همدا راز له "در" سره د دويم او له "ور" سره د دريېم وگړي لپاره.

۷ - اړيکنومځري (ارتباطي ضميرونه *Relative Pronouns*) او پښتو (!)

پښتو د نورو نژدې خپلوانو ژبو په څېر د اروپايي ژبو ورته اړيکنومځري نه لري، بلکې پرځای يې له نومونو يا نورو نومځرو (ځانګړو نومځرو، تولنومځرو، نغوتنومځرو ...) څخه داسې کار اخلي چې زياتره يوازينی اړيکوييکي "چې" يې له اړوندو ژبنيو يوونونو (واحدونو) لکه اپښيو (مسندالیه وو) او اپښونيو (مسندونو) سره تړاو ورکوي او په دې ډول له آرې غونډلې سره څېرمه غونډله ملګرې کوي چې همدغه څېرمه غونډله بيا اړيکغونډله بلل کېږي، لکه: ځلمی راغی چې زمری وويني. دی راغی چې ما وويني ... د کړولې (قيدې) اړيکو د ټينګولو لپاره په اړوندو ملو غونډلو کې له نومونو يا نومځرو سره يا غبرګ غبرګ کړولونه جوړه کېږي او يا په يوه کې "کړول" راځي او په بله کې يوازې "چې"، يا هم صفر، لکه "څنګه غر" (دی)، "هسې کربوړی" (دی)، " هغه سړی بيا "راغی"چې پرون مې" ليدلی وو. "ما دومره" کار وکړ، "څومره چې مې" کولای شو. " کله چې ته " راغلې، "زه هم" راځم . "زه هله" درځم، " کله، چې ته" راشې ....

داسې برېښي چې د اروپايي ژبو اړيکنومځرو هم له ورته اړيکوييکي پرمختيا مونډلې وي، لکه واخلې انګريزي that چې د اړيکوييکي پر پاڼې سربېره وګړيز او ناوګړيز تړاو هم پرغاړه اخلي، يا په بله وينا، هم د ناوګړيز اړيکنومځري which پرځای راځي او هم د وګړيز اړيکنومځري پرځای، لکه:

Where is the cheese that (= which) was in the fridge?

" هغه " پنير چېرې دی "چې" په يخچال کې وو ؟

Do you know the woman that (= who) Tom is talking to?

ته " هغه " ښځه پېژنې " چې " تام ورسره غږېده ؟ [Murphy 184] .

هرګوره په دغو پښتو انډولو کې ځکه له نغوتنومځري "هغه" کار اخيستل شوی چې د انګريزي " the" غونډې پېژند (ارتيکل، حرف تعريف) نه لري. که څه هم سلاوي ژبې روسي، چکي، پولينډي ... هم ارتيکل نه لري، خو اړيکنومځري په بشپړ ډول کاروي. په هر ډول د دغو ټولو ژبو "ليکوالو" په دغه چم سره خپل کار اسان کړی او هغه داچې د غونډلو د ملتيا لپاره يوازې په هماغه يوه کې د اړيکنومځري په کارونه بس راوړي، نه دا چې زموږ غونډې په يوه کې يو اړيکوييکی (صله) راوړي او په بله کې بل اړيکوييکی (موصول). نو که په پښتو کې د دغو نومځرو ړندې پېښې وکړو، نو د اردو غونډې به تري يوه خپللاسې (مصنوعي) ژبه جوړه شي. د بېلګې په توګه د پورتنيو انګريزي غونډلو تکي پر تکي ژباړه څومره بې مانا او بېخونده برېښي. که څه هم د ارتيکل پرځای له "هغه" هم کار اخيستل شوی دی او که نه نوره هم پسې مسخه کېده :

" هغه " پنير چېرې دی، (کوم) چې په يخچال کې وو ؟

" هغه " ښځه پېژنې . (له چا سره) چې تام غږېده

په پښتو کې دا پېلګې هم لږې نه دي چې د دويمې (آرې) پرځاى د رومبى (ځېرمې) غونډلې يا منځېښې (معترضه) په سر کې راشي او اړيکغونډلې رامنځته کړي، لکه په دې متلو کې :

"چې" ځي ځي، ابازړ له به راځي . "چې" د رښتياوو وار راځي، دروغو به کلي وران کړي وي .

يا په دې څلور غونډله ييز متل کې چې لومړى او درېيمه پکې اړيکغونډلې دي :

"چې" ستړى يې، پر شا به دې کړم – "چې" نه (يې) خورې، څه په دې کړم.

او په همدې (لومړني) دريځ کې له ځان سره کړول يا ځيز نوم او يا هم نومځرى هم مختاړى يا روستاړي‌اکوي، له کړول سره، لکه :

" چېرې چې " اوسې، په خوې به د هغو سې .

له ځيز نوم سره، لکه :

(د) " مېړې چې " مرګ راشي، وازره وکړي .

له نومځري سره، لکه :

" څوك چې " خوب کوي، نر کټې زېږوي .

" څه چې " کړې، " هغه " به رېبې .

کله کله د اروپايي ژبو په پښتو ژباړه کې دېته هم اړتيا پېښېږي چې د اړيکنومځرو د تکي پر تکي را اړونې د مخنيوي لپاره له منځېښو او يا هم جلا جلا خپلواکو غبرګو يا ګډو غونډلو زيات کار واخېستل شي، لکه: زمرى چې کور ته راغى، پلار يې وليد يا زمرى کور ته راغى او پلار يې وليد ... ان د ډېرو کوشنيو ترليو غونډونو، يا په بله وينا ، وييونو (نومونو) په را اړونه کې د سرباري اړيکغونډلو کارول هم اړين برېښي، که د منځېښو په بڼه وي او يا د پرله پسې جلا جلا ځېرمو يا آرو غونډلو په بڼه. حال دا چې په اروپايي ژبو کې د يوه پېژند يا ارتيکل لکه انګريزي the او يا هم د يوه ننګښې (،) يا بېلنده ليکې (-) په مټ دغه راز اړيکي ټينګېږي، لکه :

Tom, the teacher, came out of the school.

پښتو ژباړه : تام چې ښوونکى دى، له ښوونځي راووت .

په پارسى کې، سره له دې چې د پښتو غونډې بې ارتيکلّه ده، تر ډېر ځايه د اړيکنومځرو له پېښو ډډه شوې ده او د پښتو "چې" انډول "که" يا "تا" د اړيکنومځري پرځاى کاروي ، دا چې د پورتنى انګريزي غونډلې په بېلګه پکې د يوې تيمې پېښې دود هم رامنځته شوى دى، بيا هم د ټاکلو اړيکنومځرو هومره زيان وربېښ وي، لکه: د اکرم عثمان د "بازگشت" داستان په سر کې:

... چند روز ميشد که ببو، مادر واسع شوهرش را از دست داده بود (ېخوا په پښتو او پارسي دواړو ژبو کې دغلته د ننګښې پرځاى له عربي "يعنى" کار اخېستل کېده) .

په کره لیکنی پښتو کې کله کله د لنډیز او اسانتیا د آر له مخې د داسې غونډونو، وییونو ورته تړاو یو بل راز ترسره کېدای شي، لکه : د افغانستان په پلازمینه، کابل کې د زمري په کور، شېرشاه مېنه کې ...

چې د بېلګې په توګه د لومړي غونډ یا سرلیك انګریزي په دې ډول راځي :

In Kabul, the capital of Afghanistan.

پاس د راوړې پارسي بېلګې پښتو ژباړه هم داسې کره راځي:

... څو ورځې کېدې چې د واسع مور، ببو خپل مېړه له لاسه ورکړی وو، د صدیق کاوون دا پارسي پېښې " زوی ته مې برمل ته " داسې سمون موندای شي:

خپل زوی، برمل ته مې، یا : خپل برمل زوی ته مې .

په هره توګه په دغو بېلګو کې هم لېدل کېږي چې کړولي، (وګزیز یا ناوګړیز) څیز نومیز او نومځریز اړیکي هماغه "چې" ټینګوي، نه پخپله کړولونه، څیزنومونه یا نومځري. مانا دا چې بیا هم له اړیکنومځرو سره کار نه لرو. ان په وروستي بېلګه کې "هغه" نغوتنومځری چې د (څه) ناتیکنومځري استازي کوي، هم د اروپایي ډوله اړیکنومځري کټ مټ اندول کېدای نه شي . په "مېړي چې" او "څوك چې" کې "مېړی" او "څوك" هم اړیکنومځري نه شي ګڼل کېدای، ځکه چې د خپلو اړیکو واك يې د "چې" په لاس کې دي. همدا "چې" ده چې "مېړی" او "څوك" يې د اېښیو (مسندالیه وو) په توګه د دواړو ملو غونډلو له اېښونو (مسندو) سره نښلولي دي . څوك، هغه او داسې نور نومځري یا څیزنومونه د "چې" په مټ په دغه رلز یوه چاپېریال کې د اروپایي ناتیکنومځرو تشه ډکوي، نو غبرګون (تکرار) ته يې هېڅ اړتیا نشته .

په دې وروسته درې غونډله ییزه لنډۍ کې د ړومبی نیمه کې ړومبی ټوټه یوه اړیکغونډله ده او دویمه ټوټه آره او بیا دا دواړه د وروستي نیمکې، یا په بله وینا، غونډلي لپاره څېرمه یا اړیکغونډلي دي .

دلته څیزنوم له "چې" سره مل شوی او همدغه "چې" ورته هم له "مري" سره د ګړند په توګه تړاو ورکړی او هم يې ورته له بلې غونډلي سره تولي (اضافي) تړاو. له دریمې غونډلي سره تړاو يې بیا هم د دویمې "چې" په وسیله شوی او د ناتیك (مُبهم) نومځري "دواړه" بر بنسټ يې د اړوند اېښوني (په یوه لحد کې خاورې شونه) د غبرګ اېښي یو ټوك ګرځولي دی :

"چې جانان" مري، ما يې کفن کړې

"چې" په یوه لحد کې دواړه خاورې شونه

دا چې په پښتو کې د اړیکنومځرو پرځای اړیکوییکي کارول کېږي، تر اړوندو (اروپایي) ژبو پکې د دغو وییکو رنګارنګي او ډېر پېښې زیاته ده او په جولیز او ناجولیز ډول د ورته دندې لپاره

وېړې لاړې چارې پر کار اچوي، نو اړوندې پښنې يې ګرد پسره غونډله پوهيزه (نحوي) ونګه ورمسخ کوي، لکه:

غرزی کندهار ته ولاړ، "څوك چې" هلته خپلوان وګوري .

~ ~ ~، "چېرې چې" هوا توده ده.

~ ~ ~ ، "له کوم ځايه" چې هېلمند ته ځي .

~ ~ ~ ، "کله چې" پر کابل واوره وشوه .

~ ~ ~ ، "له چا سره چې" ډېر کتابونه ول .

... ...

ما يو ليکانی واخېست، "کوم چې" ښه کار کوي .

~ ~ ~ ، "کوم يوه ته چې" مې اړتيا درلوده .

~ ~ ~ ، "په کوم چې" ليکل کوم .

... ...

کار وزيار مې خوښېږي، "کوم" يا "څه چې" نېکمرغي راوړي .

... ...

ما دوه مره غنم وپېرل، "څومره چې" مې پېرلای شول .

~ ~ ~ ، "کله چې" مې ورته اړتيا پيدا شوه .

~ ~ ~ ، "له کومو چې" ښې ډوډۍ پخېږي .

~ ~ ~ ، "په کومو کې چې" ځاورې شګې نشته .

سمې بڼې يې :

غرزی کندهار ته ولاړ چې خپلوان وګوري .

غرزی "څکه" کندرهار ته ولاړ "چې هلته" هوا توده ده .

غرزی "د دې لپاره" کندرهار ته ولاړ "چې بيا" هېلمند ته ولاړ شي .

يا : غرزی کندرهار ته ولاړ او له هغه ځايه بيا هېلمند ته ځي .

غرزی "هله" کندرهار ته ولاړ "چې" پر کابل واوره وشوه .

غرزی کندرهار ته ولاړ "چې" ډېر کتابونه ورسره ول .

ما يو ليکانی واخېست چې ښه کار کوي .

ما يو ليکانی واخېست چې مې ورته اړتيا درلوده .

ما يو ليکانی د دې لپاره واخېست چې پې ليکل وکړم ؛ يا : ما يو ليکانی د ليکلو لپاره واخېست .

کار وزيار مې "په دې" خوښېږي "چې" نيکمرغي راوړي .

ما " دوه مره " غنم وېښرل " چې " مې ېښرلاى شول .
ما غنم " هله " وېښرل " چې " مې ورته اړتيا پيدا شوه .
ما " داسې " غنم وېښرل " چې " ښې ډوډۍ " ترې " پخېږي .
ما " داسې " غنم وېښرل " چې " خاورې شګې " پکې " نشته .

د اجمل ختك په څېر يوه وتلي ويناوال، ان په شعر کې، هم د انګريزي - اردو تراغېز لاندې په ناګاهانه ډول اړيکنومځرى "ځوك" له "چې" سره يوځاى کړى دى. سره له دې چې په ړومبنۍ (آره) غونډله کې يې ځيزنوم او نغوتنومځرى هم راوړي او په دې توګه يې همدغه اړيکوييکى او انډول "چې" له څېرمې (اړيك -) غونډلې سره د تړاو لپاره بس ول او هسې بېځايه يې له "چې" سره "ځوك" ملګرى کړى دى:
ځئ " هغه خوارو " ته جنت وګټو
" ځوك چې " له موره دوزخيان پيدا دي

په اردو ځيلې کښېنۍ، په تېره ناپېيلې ليکنۍ پښتو کې دغه راز پېښو د يوې – کره ليکنۍ پښتو مخې ته تر نورو رغاونيزو او وييزو توپيرونو ډېرې کرکنډې راغښتې دي او که همداسې پايښت وموومي، خبره به له ګرډودي او ليکدودي بريدونو څخه وراوړوي او کورته به ژبني بريد او ښېلتانه ته ورسي . [د زياتې خبرتيا لپاره : د همدې کتاب د اړيکوييکو ځانګړې سکالو او د ليکوال نورې اړوندې ليکنې او کتابونه] .

۸ - غبرګون نومځري (انعکاسي ضميرونه *Reflective Pronouns*) :

هغه نومځري دي چې د چار هم کړند اوسي او هم کړي . په پښتو کې دا راز نومځري له نومونو يا ځانګړنومځرو سره د " ځان " په ملګرتيا کولو لاسته راځي چې زياتره په همدې يوه يو ګړې (مفرده) بڼه هرځاى راتلاى شي، لکه: ځلمي ځان ژوبل کړ؛ ځلمي او زمري "ځانونه" ژوبل کړل : هغه ځان ژوبل کړ، هغوى ځانونه ژوبل کړل . له ډېر ګړي ځيزنوم سره د يو ګړي په توګه، لکه: پر لمبو باندې ځان ولې پتنګان ... (خوشال پ - ۱۸۴) .

د پوره څرګندتيا لپاره له "ځان" سره "خپل" هم ملتيا کوي، لکه : هغوى "خپل ځان" وژغوره . که څه هم "ځان" له آره د "خپل" ځايناستى او همپازى دى .

۹ - ناتيکنومځري (ابهامي ضميرونه *Indefinite Pronouns*) :

چې د يوه ناجوت (نامعين) وګړي يا ځيز پرځاى راځي او که د نومونو مختاړي شي، پر ستاينومو بدلېږي او که بيا په اېښونى (مسند) کې راشي، نو د کړولو چار پرغاړه اخلي . ناتيکنومځري هله

یووستوی کارول کېدای شي چې ترمخه يې نژدې پر نژدې ځيز نومونه یا نور نومځري راغلي وي . د بېلا بېلو دندو له مخې په لاندې ډولو دي :

۱ – **هر** : چې زیاتره په یو ګړي اړه لري او د نوري او پېر له مخې لږو ډېر اوړون لري، لکه : هر ځلمی، هره پېغله، هر خت (کمیس)، هره ګنډۍ (کرتی)، هرې پېغلې ... . له ډېرګړي سره، لکه : هرلس هلکان او هرلس نجونې سره یوه یوه لوبډله جوړوي .

په اوښتي ډېر ګړي کې يې ګرداني – و ملګری کېږي، لکه : هرو پنځو شاګردانو ته یو لیکی ورسید . یا زه په هرو دوو ورځو کې (یوځل) لمبا ته ځم . له پيژند "یو" او ځېنو نورو ناټیکنومځرو سره ترښتي هغه هم جوړوي .

۲ – **بل** : يوازې د شمېریدونکي یوګړي نوم پرځای راځي او یا ورسره د نغوتنومځري غونډې ملګرتیا کوي، لکه : بل ځلمی، بله پېغله، د بل ځلمي، د بلې پېغلې ... . که په یوه ژبني چاپېريال کې د اړوند نوم له مخه راغلې وي، نو "بل" ځانته هم راتلای شي، لکه : یو سړی راغی، پسې بل راغی .

۳ – **نور** : د بل سرچپه یوازې د شمېرېدونکي ډېرګړي او نه شمېریدونکي یوګړي او ډېرګړي نوري نوم (جنس نوم) ښکارندويي او ملګرتیا کوي او څه ناڅه اوړون لري، لکه : نور هلکان، نورې نجونې، نور غنم، نوره وسپنه، نوره خاوره، نورې اوبه، د نورو هلکانو، د نورو پېغلو، د نورو غنمو، د نورې وسپنې، د نورې خاورې، د نورو خاورو، د نورو اوبو ....

۴ – **ټول** : زیاتره په ډېرګړي او (یوګړي او ډېرګړي) نوري نوم اړه لري، مانا دا چې د نوري، پېر او څه ناڅه ګڼې له مخې اوړون مومي . او له کندهاري پښتو پرته هماغسې اوړون مومي، لکه: ټول هلکان، ټولې نجونې، ټول تېل، ټوله خاوره، ټولې خاورې، ټولو هلکانو، د ټولو هلکانو، د ټولو نجونو، ټولو نجون، د ټولو تېلو، د ټولې خاورې، د ټولو خاورو ....

له ټولنوم ډوله او نه شمېرل کېدونکو یو ګړو نومو سره د "ګرد" یا "درست" په مانا د ستاینوم په توګه، لکه : ټول ولس، ټول ښوونځی، ټول ځان، ټوله ونه، ټول غم، ټول هېواد ، ټول کتاب، ټوله نړۍ، ټوله سیمه ....

۵ – **واړه** : د ټول هممانيز دی، لکه : واړه هلکان، واړې نجونې، واړو هلکانو، واړو نجونو، واړه خاوره، واړې خاورې، دواړې خاورې، دواړو خاورو، د ستاینوم یا په بله وینا کړول په توګه، لکه د خوشال په دې شعر کې :

واړه عشق دی چې يې سر راته ګیاه کړ ....

۶ - **دواړه** : تل د وګړی (تثنیه) دی او په نورږي او پېر اړه لري. لکه دواړه هلکان، دواړې نجونې، د دواړو هلکانو، د دواړو نجونو ...

۷ - **څه** : پر پوښتنومځري سربېره یو ناوړیدونی ناټیك نومځری هم دی. لکه څه مې ولېدل. څه نشته. چې نه کار - هلته څه کار !

" **څه** " له نورو ناټیکنومځرو او ځېنو ستاینومونو سره تړښتي ناټیك نومځري جوړوي، لکه : بل څه، نور څه، هرڅه، هېڅ څه (هېڅه)، لږ څه، ډېر څه : همدارنګه یې له پېژند (یو) سره ناټیکوالی یو څه راکمېږي، لکه : یو څه . د پېژندوییکي په دریځ کې له ډېرګړي یا نه شمېر کېدونکي سره. لکه : څه وګړي یا څه اندېښنه نشته . په متل کې : پر ما څه ورانه. څه ودانه .

۸ - **ځینې** : د ډېر ګړي شمېرل کېدونکي نوم ښکارندویي کوي. لکه: ځېنې شاګردان، ځېنې شاګردانې، ځېنو شاګردانو ...

۹ - **هېڅ** : د یوه ناټاکلي څیز یا څیزونو نشتوالی ښیي او کوم اوړون نه لري. لکه: هېڅ هلك، هېڅ هلکان، هېڅ نجلۍ، هېڅ نجونې، هېڅ هلکانو، هېڅ نجونو، هېڅ غنم، هېڅ غنمو ... هېڅ له پېژند (یو)، او زیاترو ناټیکنومځرو سره د لومړي ټوك په توګه تړښتي (ترکیبي) ناټیکنومځري منځنته راوړي، لکه: هېڅ یوه، هېڅه(هېڅ څه)، هېڅ کوم، هېڅ بل، هېڅ نور، هېڅوك (هېڅ څوك). یا په درې ټوکیزه تړنګ (درې جزئی ترکیب) کې، لکه: هېڅ کوم یو، هېڅ کوم څوك یا په څلور ټوکیز تړنګ کې، لکه: هېڅ کوم یونیم، هېڅ کوم یو بل ... په " هېڅچا " کې یې - څ له چ سره همرنګ شوې او پکې مدغم شوې ده .

۱۰ - **څوك** : هم پر پوښتنومځري سربېره یو ناټیك نومځری هم دی چې هم د څیز نوم ښکارندویي کوي او هم د پېژند (ارتیکل)، لکه : نن څوك راغي، څوك یو کار کوي، څوك بل، چا مې لیکانی واخېست، څوك سړی راروان دی، څوك ښځه مې ولیده . په اوښتي پېر کې، لکه : چا نه مې لیکی ورکړی دی . خو، اوس مې هېر دی، له چا نه مې لیکی واخېست بیا مې هېر شو، خپل کار په چا نه کوم، زلمی له چا سره پر یوه لاره نه ځي، زه نه څوك وهم، نه پر چا کار لرم، څوك چې بل چاته کوهي کېني، پخپله پکې لوېږي، له ما سره د چا څه کار دی، په شپه کې چاته ورتګ ښه نه دی ... چا ښېلوره مې د مینې نړۍ ورانه کړه، څوك دښښه راته په لار کې ناست دي .

له پېژند (یو) او ځېنو نورو ناټیکنومځرو سره هم تړښتي (ترکیبي) ناټیکنومځري جوړوي، لکه : یو څوك، هر څوك، هېڅوك، بل څوك، نور څوك، څوك سړی، کوم څوك، کوم چا، یا لکه پېښوریان چې وایي : چا ظالم مې ژبه پرې کړه . د رحمان بابا په شعر کې یې هم څرك لګي .

۱۱ - سړی : پر ځېزنوم او ستاینوم سربېره یو ناټاکنومځری هم دی. لکه: سړی دې هڅه کوي چې څوك ترې ونه خوربېږي. باید د سړي له لاسه داسې کار ونه شي چې وروسته پرې پښېمان شي. دلته د سړي هره هیله نه پرځای کېږي. سړی دې سړي ته گوري او بیا دې ورسره هماغسې چلند کوي. لومړی دې سړی سړي ته پور نه ورکوي او که ور یې کړ، نو بیا دې ترې ژر نه غواړي. له ځینو نورو ناټاکنومځرو سره ترنگونه (ترکیبونه) هم جوړوي او په دې توگه یې نور هم پسې ناټاك او ناپېژندویه کوي. لکه: یو سړی دې خواته رادرومي، یوه سړي ته راز ویل په کار نه دي. هر سړی، (هو. هر سړی پیدا دی خپل خپل کار لره کنه - خوشال)، هېڅ سړی نه بنکاري. سړی سړی سم کار ته نه پرېږدي. له خوازك پرته بل سړی مې ونه لید. څوك سړی زموږ خواته راځي. کوم سړی چې د سړي نه خوښېږي، څه په کار چې پرمخه ورځي. څه سړي غونډې رادرومي. یونیم سړی خپل ژوند ته پام نه لري، کوم نیم سړی مې ونه لید، کوم یونیم سړی رانغی ....

۱۲- پلانی او بیستانی هم له عربي او دري (فلان - بستان) څخه پښتو شوی ناټاکنومځری گڼل کېږي.

نور بدلگري ناټاکنومځري چې له آره کړولونه، په تېره اړیککړولونه، پوښتکړولونه. پېژندچار پرځای کوونکی شمېر نوم (یو)، په یووستوي بڼه یا هم له دغو توکونو سره په ملتیا هم یو لړ ساده یا ترښتي ناټاکنومځري منځنته راوړي.

۱۳- " څو " : چې له آره زماني کړول او پوښتکړول دی، په دې غونډلو کې د یوه ناټاکنومځري پازه راخپلوي. لکه : "څو" پېسې مې په کار دي، څو کتابه مې په کار دي. له ناټاکنومځري "نور" او پېژند "یو" سره یو ترښتي ناټاکنومځری هم جوړوي. لکه : "څو" مې واخېستل او "څو نور" به وروسته واخلم. "یو څو" کسه راغلل. "یو څو نور" هم راځي.

۱۴- " څومره " : بیا د اړیککړول او پوښتکړول د پازو ترڅنگه کله ناکله د ناټاکنومځري پازه هم پرغاړه اخلي. لکه "څومره" مې چې لگېدل، وامې خېستل. د "هر" ناټاکنومځري په ملتیا ترښتي ناټاکنومځری رامنځته کوي. لکه : "هرڅومره" دې چې په کار وي.

۱۵- ډېر " او " لږ " ستاینوم د ناټاکنومځري په دریځ کې هم هغه مهال راځي چې ترمخه یې اړوند ځېز نوم یا نومځری راغلی وي. لکه : " ډېره " لاړه، " لږ " ولاړه: "ډېر" ولاړل او نور هم پسې روان دي. له "نور" ناټاکنومځري سره. لکه : "نور ډېر" یا "ډېر نور" هم راغلل.

۱۶ - نور ستاینومونه، لکه : "بهرني" راغلل خو "کورني" لا نه دي راغلي.

۱۷ - شمېر نومونه هم که د مخنی نغوتې یا قرینې له مخې ځانته وکارول شي، پر ناټاکنومځرو بدلېږي. لکه: یو راغی بیا دوه راغلل، پسې درې شول، څلور شول. هسې خو "یو" د ناپېژند

وييکی (نکرې) په توګه له هر شمېرنوم او څيزنوم سره ناټيکنومځری رامنځته کوي. لکه: يو دوه، يو لس، يو زر ... (افغانی مې په کار دي) يا يو شمېر (کلي وران شول)، يو موټی (خاوره)، يوه برخه (کار)، يو اندازه (پېسې، اوړه ...) .

پر دغو پورتنيو آرو او څېرمه ناټيکنومځرو سربېره يونيم توکی او وييکی هم دغه دريځ راخپلوي - " دا " چې له آره يو نغوتنومځری (←—) دی او د ګڼې له پلوه ناوړېدونی، د انګريزي " it " يا جرمني " es " غونډې د يوې ړومبنۍ څېرمې غونډلې د يوه ناجوت (مُبهم) کړند (فاعل) په توګه داسې راڅرګندېږي :

" دا " ناشونې ده چې نن درشم .

" دا " به څومره نازغمه وي چې کلونه کلونه تا ونه وينم .

" دا " څه ټوکې نه دي چې ځان د زمري په خوله کې ورکړې .

همدارنګه بېلبنتي نغوتنومځری " داسې " هم درواخله، لکه :

" داسې " برېښي چې نن هوا ښه شي ...

۱۰ - ګډ تولنومځری (اشتراکي ضمير) :

پښتو له "خپل" څخه پر نورو پازو سربېره د يوه تولنومځري (ملکي ضمير) کار هم اخلي او دا چې د درو واړو وګړو لپاره راځي، نو ګډ تولنومځری (مشترک ملکي ضمير) بلل يې غوره دي، لکه شپون خپله رمه پيايي، رمه خپل شپانه وپووله، هرڅوك په خپل کار کې خوښ دي، ځينې خلك خپل ځان نه پېژني، خلمی په خپله خونه کې کار کوي، خوازك خپل کورته ناوخته ځي، خوازك له خپل ورور سره ښار ته ولاړ، بري له خپلو ملګرو څخه مننه وکړه، بريالی له خپلې خوښې څخه نه اوړي، ځينې په خپله ګناه نه پوهېږي .

خپل د پېژند او ناټيك ستاينوم په توګه هم کارول کېږي، لکه: خپله لاسه، ګله لاسه! چې بيا هم پکې د تول (ملکيت) جاج (مفهوم) پروت دی. په بيا خلي ډول لکه په مخني بيت کې: (هو، هرسړی پيدا دی خپل خپل کار لره کنه) "خپل" د نوري او پېر له مخې بشپړ اوړون لري، خو د ګڼې له مخې نه، له "ځان" سره غبرګون نومځری جوړوي، لکه: خپل ځان مې ژوبل کړ او له دې سره سره د هماغه تولوالي او پېژندوالي دنده هم څرګندوي .

۱۱ - تول - ځانګړي نومځري (شخصي - ملکي ضميرونه) :

چې د غبنتليو تولنومځرو او غبنتليو ځانګړو يا نغوتنومځرو په يو ځای کېدو سره جوړېږي او په دې توګه پر يوه وخت د دوو دوو نومځرو دنده پرځای کوي، له همدغه امله دوه اړخيزه اوړون لري

او هغه هم د نوېږي. ګڼې. پېر او وګړي له مخې چې ځانګړي نومځري ورسره یوازې په درېیم وګړي اړه لري. لکه:

۱ - تولنومځري + یو ګړي ځانګړنومځري :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زما دی - هغه (ده - هغه ∂) زما دا - هغه (دې - هغې)	زموږ دی - هغه (ده - هغه ∂) زموږ دا - هغه (دې هغې)
۲	ستا دی - هغه (ده - هغه ∂) ستا دا - هغه (دې - هغې)	ستاسې دی - هغه (ده - هغه ∂) ستا دا - هغه (دې - هغې)
۳	د ده دی - هغه (ده - هغه ∂) د هغه a دی - هغه (ده - هغه ∂) د دې دی - هغه (ده - هغه ∂) د دې هغه - هغه (ده - هغې)	د دوی دی - هغه (ده - هغه ∂) د دوی دا - هغه (دې - هغې)

۲ - تولنومځري + ډېر ګړي ځانګړنومځري :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱ ۲ ۳	زما دوی - هغوی ستا دوی - هغوی د ده دوی - هغوی د هغه دوی - هغوی د دې دوی - هغوی د هغې دوی - هغوی	زموږ دوی - هغوی ستاسې دوی - هغوی د دوی دوی - هغوی

۳ - تولنومځري + لنډ یو ګړي نغوتنومځري :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی

۱	زما دغه -	دغه ə - دغې	زموږ - دغه -	دغه ə - دغو
۲	ستا دغه -	دغه ə - ~	ستاسې دغه	دغه ə - دغو
۳	د ده دغه -	دغه ə - ~	د دوي دغه	دغه ə - دغې
	د هغه دغه -	دغه ə - ~		
	د دې دغه -	دغه ə - ~		
	د هغې دغه -	دغه ə - ~		

۴ - تولنومځري + لر يو ګړي نغوتنومځري :

ګڼه / وګړی	يو ګړی		ډېر ګړی	
۱	زما هغه -	هغه ə - هغې	زموږ - هغه -	هغه ə - هغې
۲	ستا هغه -	هغه ə - ~	ستاسې هغه	هغه ə - هغې
۳	د ده هغه -	هغه ə - ~	د دوی هغه	هغه ə - هغې
	د هغه هغه -	هغه ə - ~		
	د دې هغه -	هغه ə - ~		
	د هغې هغه -	هغه ə - ~		

۵ - تولنومځري + لالر يو ګړي نغوتنومځري :

وګړی / ګڼه	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	زما هوغه - هوغه ə - هوغې	زموږ هوغه - هوغه ə - هوغې
۲	ستا ~ ~ ~	ستاسې ~ ~ ~
۳	د ده ~ ~ ~	د دوی ~ ~ ~
	د هغه ~ ~ ~	
	د دې ~ ~ ~	
	د هغې ~ ~ ~	

او همداسې ملګري نغوتنومځري هم ډېرګړي کېږي. خو يوازې له اوښتي ډېرګړي پېر سره پايله بدلوي. لکه زما يا زموږ مېلمنو ډوډۍ وخوړه ؛ زما، يا زموږ هغو هم وخوړه . دا دی د تول + ځانګړنومځرو د پوره څرګندتيا لپاره څو بېلګيزې غونډلې وړاندې کوو :

ابمل : زما زوی ناروغ دی .

خوشال : زما هغه هم ناروغ دی .

ابمل : زما زوی ښوونځي ته ځي .

خوشال : زما دی لاکوشنی دی .

ابمل : زما وراره ښوونځی ووايه .

خوشال : زما هغه ∂ هم ووايه .

ابمل : زما ماما آس واخېست .

خوشال : زما هغه ∂ هم واخېست .

ابمل : زما ورور خلمي ته يو ليکی ورکړ .

خوشال : زما ده هم هغه ∂ ته يو ليکی ورکړ - زما هغه ∂ هم هغه ته يو ليکی ورکړ .

ابمل : زما زامنو ښوونځی پای ته ورساوه .

خوشال : زما " دغو " يا " هغو " هم پای ته ورساوه .

ابمل : زما ليکی ځلمي واخېست .

خوشال : زما دا زمري واخېست. زما هغه زمري واخېست
زما دا هم ده واخېست. زما هغه هم هغه واخېست

ابمل : زما ورځنۍ ګټه سل افغانۍ ده .

خوشال : زما دا دوه سوه افغانۍ ده .

ابمل : د ده کور لرې دی .

خوشال : د ده دا نژدې دی. د ده هغه هم لرې دی .

ابمل : د هغه مور ناروغه ده

خوشال : د هغه هغه هم ناروغه ده (د هغې هم ناروغه ده)

ابمل : د دې ورور زما ټولګيوال دی .

خوشال : ستا دی بيا زما ټولګيوال دی

ابمل : زما مور وپلار مړه دي

خوشال : زما هغه ژوندي دي .

ابمل : زما مور وپلار کوم رسمي کار نه لري .

خوشال : زما دوی هم کار نه کاوه (زما هغوی هم کار نه کاوه)

ابمل : زموږ کلی له ښاره لرې دی .

خوشال — زموږ دا هم له ښاره لرې دی

ایمل — زموږ هغه دومره لوی نه دی

خوشال — زموږ دا ستاسي له هغه څخه ډېر لوی دی

ایمل — د دویم ټولګي شاګردانو کتابونه نه دي اخیستي

خوشال — د لومړي ټولګي هغو هم نه دي اخیستي

ایمل — د دریم ټولګي شاګردانو خپل کتابونه بېرته ورکړي دي

خوشال — د څلورم ټولګي هغوي خپل هغه بېرته نه دي ورکړي

کړاوونه :

۱: ګړپوهه له څه نه غږېږي ؟
۲: ګړپوهه لومړی پر کومو دوو څانګو وېشل کېږي ؟
۳: د اوړیدونو ګړونو څانګه کومې برخې رااخلي ؟
۴: نوم ګړپوهه له څه نه غږېږي ؟
۵: د نوم اوړون (اسمی ګردان) اړخونه کوم دي ؟
۶: نوم څه ته وایي او کومې څلور ډلې رااخلي ؟
۷: څیز نوم او ستاینوم څه توپیر سره لري ؟
۸: نومځری څه ته وایي او په پښتو کې پرڅو ډلو وېشل کېږي .
۹: نومځری (ضمیر) د څو اړخو له مخې اوړون مومي ؟
۱۰: په لاندې ټوټه کې هر ډول نوم نښه کړئ او ونوموئ !

بارك له ما څخه یو لیکی وغوښت، خو ما ترې وژغوره، ځکه ټولګی یې راڅخه ښېل دی. په ښوونځي کې د ده دا دریېم کال دی او زما (دا) دویم. له یوه ټولګیوال سره یې چال چلند سم نه دی. دی خورا چوغلګر دی او د یو بل خبریال. د یوه خبره یوه ته وړي او د بل، بل ته. کله یې له یوه سره اخ و ډوب وي او کله یې له بل سره. څوك ترې ارام نه دي. له هرچا سره چې یوځل کښېني، بیا یې ورته ویار او بد وایي .

د غله په غره کې ځای نشته. پر بد بوټي سپی هم متیازې نه کوي. هرسړي ته په کار دي چې خپل کار ته پام ولري او د بل په کار کې ځان ګډ نه کړي . وېښیاران وایي :

د خوارې کونډې زویه – خپلې روټې زویه (ژویه) !

۱۱: ناوښتوني نومونه کوم دي ؟
۱۲: د نرینه نومونو پاېلې کومې دي ؟
۱۳: ښځینه نومونه په څه پېژنئ ؟
۱۴: آن، یان، ګان او آنې، ګانې سره څه اړیکي لري ؟
۱۵: د ننډرور، پور، ترور، نرور، ډېرګړي وښیاست !
۱۶: د " مور او لور " ډېرګړي څه راز دي ؟
۱۷: اوښتوني نومونه کومو نومونو ته ویل کېږي، څنګه او کله اوښتنه مومي ؟
۱۸: (زما دا) یا (زما هغه) په کومو نومځرو کې راځي ؟
۱۹: " ما " او " تا " کله د کړي (مفعول) دریځ راخپلوي ؟
۲۰: ناټیکنومځري راوپېژنئ او ولیکئ !
۲۱: نغوتنومځري څنګه اوړون (ګردان) مومي ؟
۲۲: (را – در – ور) څه راز نومځري دي او په کومو وګړو اړه لري ؟
۲۳: په پښتو کې درملونه او ټېرنومونه یو ګړي دي که ډېر ګړي ؟
۲۴: په پښتو کې معلومات او بین النهرین یو ګړي دي که ډېر ګړي ؟
۲۵: په پښتو کې ژبنومونه ولې یو ګړي ښځینه دي ؟

دویمه برخه :

کړ ګړپوهه - د فعل صرف - *Conjugation*

په کړ ګړپوهه کې د کړ له راز راز ډولونو او اوړونونو (ګردانونو) څخه خبرې کېږي.

کړ : هغه ویی (لغت) دی چې د زمانې په چوکاټ کې د یو څه پېښېدنه څرګندوي.
دا چې د کړ جاج (مفهوم) بې د زمانې له ملګرتیا نه پوهېدل کېږي، نو ځکه کړ ته مهال ویی هم وایي

۲-۲۸: کړنوماند یا کړنومی (مصدر) :

په پښتو کې یو کړ په مصدر (کړنوماند یا کړنومي) نومول کېږي، لکه چې وایو : د "وهل" کړ یو لېږند (متعدي) کړ دی. که نه په کار وه، هر کړ د خپلې ولی، لکه اوه - په نامه یاد شوی وای. عربي مصدر په اروپايي پېښو " ناپای " هم راپښتو شوی (پالوال ۵-۱۰ مخ) او هغه په دې لاسوند چې یو ناپای Infinitive کړ دی، یا په بله وینا ، یوه ټاکلې اوړوني بڼه (صیغه) نه راڅرګندوي، بلکې د نوم غوندې له زماني اړوندی ازاد دی او دا چې یوه ناپایه کړنه او پېښېدنه څرګندوي، نو ښایي له همدې لاسونده ورسره په پښتو کې د یوه ډېرګړي (نرینه) چلند کېږي او همداسې اوړون مومي.

د کړنوماند (مصدر) جوړښت او دنده :

په پښتو کې یو کړنومی په یوه یوګړیز (یو مورفمیز) روستاړي (- ل) پېژندل کېږي، دغه روستاړي چې لرو ډېر د دویم یا تېرمهال بنسټ د روستاړي په توګه هم راڅرګندېږي. په کړولی (فعلي ریښې) پورې سیده نښلي. په دې اړ (شرط) چې ګړ ساده، یا په بله وینا ، یو ګړیز یا یو مورفیمیز

وي او که بېلبنتي او ترېنتي (اشتقاقي او ترکيبي) وي، نو په ستمې يا مونډ (stem) پورې نښلي، نه په کړ ولي پورې، لکه: موندل، وهل، خوړل په مونډ پورې، لکه : غورځول، اوبول، کښېناستل، پرېوتل، يوځای کول، لاس ته راوستل، تود تود کېدل، نبغ نبغ کېدل، پوځلا کېدل يا کول . . .

د کړنومي يا مصدر دنده همدا ده چې يو کړ ونوموي، کټ مټ، لکه: ونه، ډبره، سړی، کندهار . . . دا چې مصدر د يو څه کړنه او پېښېدنه څرګندوي، نو د کړنې او پېښېدنې نوم دی، نه د کړ آره (منشا) يا "صدورځی"، ځکه زماني او نور اوړوني اړخونه نه لري دا چې دوديزو ژبپوهانو "مصدر" بللی او بيا يې له خپلې ويېزې (لغوي) مانا سره سم د کړ د ببلا ببلو بڼو (زېرېند) او يا بنسټ بللی دی، يو بې سروبوله خبره ده. (ربنتين : ۱۳۲۷ او ۱۳۴۴)
د کړ بنسټ همغه کړولی (فعلي ريښه) ده چې پخپله مصدر ترې د (- ل) په ورښلولو جوړېږي

که مصدر په رښتيا سره د ټولو فعلي بېلونو او بڼو بنسټ او زېږند وای، نو بايد په هره بڼه کې روغ رمټ پاتېدای، حال دا چې موږ ګورو، يوازې کړولی (فعلي ريښه) په هره بڼه کې خپل شتوالی ساتلای شي، لکه : "وه" په "وهم"، وهو، وهې، وهي، وهئ يا وواهه، وهلی دی او داسې نورو کې له دې کبله د مصدر پرځای "کړ نومی" يا "کړ نوموونکی" ويل په کار دي، ځکه چې همدغه "نومول" يې دنده ده.

که د مصدر نومونه (اصطلاح) پر يوه کړ نوم واړوو، بنايي له نورو ډېرو کړ نومونو سره يې ګډون راشي، لکه خوړنه، خوړانه، خوړنګ، خوړونکی، خوړلی، خوړ، خوړين، خوروونکی، خوروولی، خورند، خورنده، خورندی، خوری، خورکه او داسې نور چې د خوړل غوندې له "خوړ" او "خور" ولي، ريښې څخه جوړ شوي دي

د ښېښو مصدر د يوه نوم په توګه تل ډېرګړی نارينه دی او يوازې د پېر (حالت) له مخې اوړون مومي، لکه
ډېرو لوستلو ستومان کړم، يا د عبدالقادر خټک په لاندې شعر کې :
مه شه خوښ د پادشاهی پرتخت (ختلو)
همېشه يې غم کوه د (پرېوتلو)

د کړ اوړوني توکونه او اړخونه یا ټولۍ (کټېګورۍ) :

یو اوړون موندلی (ګردان شوی) کړ تر څوارلسو توکونو پورې په جولیز او ښکاره ډول یا ناجولیز او ناښکاره ډول پخپل ځان کې راځایولای شي، چې څه ناڅه د هماغو له مخې راز راز ښې او اوړون مومي او هغه ښې دا دي :

۱ - مخکړ Preverb : چې د کړ یو بشپړوونکی او پلو ټاکونکی ټوك (جزء) ګڼل کېږي، لکه : کښېې -. په "کښېناستل" او "کښېې وتل" کې او "پرې" په پرېوتل او پرېولل یا پرېمینځل کې

۲ - کړولۍ یا کړ بنسټ *Verbal root* : چې د کړ رېښتینی بنسټ دی، لکه خور-√ یا خوړ -√په خورم، خورو، خوري ... او وخوړ، خوړای، خوړلای او داسې نورو کې . خوړ - هم له آره خور دی چې د تېرمهال لپاره یې راوروسته "- ر" پر "- ړ" اوښتې ده . په بله مانا . دلته له غږیز بدلون سره ګړیز بدلون هم راغلی دی چې دې راز بدلون ته مورفو — فونیمیکي بدلون وایي

کړولۍ پر دوه ډوله ده : یوه لومړۍ یا وسمهال (حال) ولۍ، لکه : خور-√ او وین √ بله دویمه یا تېرمهال (ماضي) ولۍ، لکه: خوړ -√ او لید -√. دا دواړه (ولۍ) په ګډه د یوه راز کړ، اوړون (ګردان) بشپړوي. او سترمهال کړ (مستقبل فعل) کومه جلا ولۍ یا بنسټ نه لري، بلکې هماغه وسمهال ولۍ یا لومړۍ ولۍ ورسره شریکه ده. دویمه ولۍ، یا په سهې مانا، "بنسټ" پر دې سربېره چې ګرد تېرمهال کړونه ترې جوړېږي، د وسمهال او وسترمهال بېچار کړونه (مجهول افعال) هم ترې جوړېښت مومي. کړ نومونه بیا له دواړو ولیو څخه لږو ډېر منځته راځي .

د کړنومي یا مصدر جوړېښت زیاتره له تېرمهال بنسټ څخه دود لري، لکه: خوړل، لیدل . دلته لیدل له لید -√ ولۍ څخه جوړ شوی چې دویمه یا تېرمهاله ولۍ بلل کېږي او لومړۍ یا وسمهال ولۍ یې وین - ده . د دغو ولیو پارسي انډولونه د ید-√او بین -√دي . په زړه پارسۍ کې د بین -√ پخوانۍ بڼه وین √ وه) .

۳ - سته *Stem* : سته یا مونډ د یوه ګردان شوي کړ هغه برخه ده چې له کړولۍ او یوه بل ګرداني توکه رغېدلې وي، په بله وینا ، که له ګردان شوي کړ څخه مخکړ یا بل مخنی توك (لکه و -wa) او وګړیزه پایله لرې کړ شي، د کړ سته پاتېږي. پښتو کړپوهه، یا په بله مانا . کړ اوړون د نورو نومهالو آریاني ژبو غوندې د دوو ګورو (متقابلو) ستو پربنسټ ټیکاو لري، یوه وسمهالې او بله تېرمهالې سته. وسمهالې سته یا یووستوې، یا په بله ژبه، له کړولۍ سره برابره وي، لکه: په خورم، حورو ... کې، یا یو ساده توك یا ننبه (- ېږ -) په نالېږند کړ (نځېږم، کېږم) یا لکه (او - aw) په لېږند کړ او لېږند چار کړ (اچولوم، اچوو ... یا نځوم، نځوو ...) کې تېرمهالې سته

هم، یا یووستوي، یا په بله وینا ، له کړولی سره برابره وي، لکه : په (و) پېره، (و)پېرل ... کې، یا یو ساده نښنه لري. لکه " - ید - " په نالېږند کړ، لکه (و)رسېدم، (و)رسیدو ... کې د ستې دغه رغنده توك چې له وسمهالي " - ېږ - " سره انډولتیا لري، په لېږند تېرمهال کړ کې پر (- ل - al) اوړي او په ځېنو ګړدودو کې دواړه غبرګ کاروِل کېږي، لکه په (و)رسېدلم، (و)رسېدلو ... کې ځېنې یووستوې وسمهالې او تېرمهالې ستې سره یوازې په یوه ناڅیز مورفو- فونیمیکي بدلون توپیر مومي، یا په بله وینا ، کوشنۍ ترینې جوړې (⟵) رامنځته کوي، لکه خور-/خوړ- او مر- مړ- په وخوري / وخوړ او ومري / ومړ کې.

د مکنزي (۵۵۹ مخ) د اړوندو څرګندونو له مخې د تېرمهالې ستې نښنه له آره په زړې ښېچاړ کړ نوموالي (صفت مفعولي Perfect passive participle) پایلې (- ته - ta -) پسې ځي چې هغه خجن (- ل - al -) دی او زیاتوي، سره له دې چې په پښتو کې تر بلې هرې همهالې آریانې ژبې فونېټیکي پرمختیاوو د پخوانۍ غاښېزې ستې ښېلتیا (ممیزه) ګردسره غورځولې او یا یې پر (- ل -) اړولې ده . خجن (- ل al -- > اتي ati -) چې له کړنومیزې (مصدري) پایلې سره سمون خوري او په تولیز ډول یې نالېږنده وسمهالې نښنه (ېږ -) او ورسره لړو ډېر جوړه کېدونکې تېرمهالې انډول (- ید -) ښکارندویې کوي، له آره د تېرمهال ګرداني توك ګڼل کېږي، خو لړو ډېر د ګړدودي لاسوند او اسانتیایي آر له مخې په کره لیکنۍ پښتو کې ترکېدونه غورځول کېږي او پرځای یې خپلواکونج یا واولي بدلون (ablaut) د ګرداني پایلو لپاره بس ګڼل کېږي، لکه په دې وروسته ګردانونو کې . دلته د بېلګې په توګه ګورو چې د لېږند کړ (خوړ -) او نالېږند (راتل - راغل -) د بشپړ او نابشپړ تېرمهال یوګړي نرینه بې (ل -) اوړون مومي (وخوړ، خوړ او راغی، راته) او ښځینه هغه که یوګړی دی، که ډېرګړی، (- ل) توکی یوازې په نالېږند هغه کې غورځوي او په لېږند کې دا پېښنه ډېره لږه ده .
یا په بله وینا ، په بشپړ او نابشپړ لېږند تېرمهال کې د نرینه یوګړې پایله تل بې (- ل) راځي او ښځینه یوګړې او ډېرګړې هغه په تولیز ډول له (- ل) سره راځي او هسې یوه نیمه بېدودي (استثنا) نښې، په داسې اکر کې چې له نالېږند هغه سره یې بیا په سرچپه ډول نوموړی توك په تولیزه توګه غورځي او چېرې یوه نیمه بېدودي رامنځته کړي، دغو لاندېنیو بېلګو ته ځیر شئ :
(و)رټله، (و)غندله، (و)ستایله، (و) کېنله، (و)کښله، (و)شنله، (و)څېرله، (و)وهله ... مګر : (و)ابسته، ننه ابسته، (و)خوړه، (و)لیده، (و)کته، (و)لوسته، راوسته، راوړه، یووړه، (و)کړه، (و)رغېده ... راځي .
په " کښېناستل " کې " - ناست - ". یا په بله وینا ، " ناستل - " دویمه (تېرمهال) ستېه ده، او "کښې -" مخکړ دی . په "اخېستل" کې "اخېست -"، په "اغوستل" کې "اغوست -"، په "پاڅېدل" کې "پاڅېد -" او په "ځملاستل" کې "ځملاست -" ستې ګڼل کېږي چې زیاتره یې " - ل " نه ملګری کېږي، یا په بله مانا ترې لوېږي . مګر په : راغله، راتله کې هاغه ستېه بیا راڅرګندېږي .

ډېرګړی نرینه بیا په دوا ړو لېږندو او نالېږندو (او بشپړو او نابشپړو) تېرمهالو کې په ټولیز ډول پر (- ل) پای ته رسي او چېرې په یونیم ګړدود او بیا ځېنو کړو په تېره نالېږندو هغو کې (- ل) غورځي او یوازې اړوند زورکی یې پاتې کېږي، په لېږند کې، لکه: ما پنځه غله (و)لیده. (و)اخېستنه، (و)نیوه، (و)کړه، (راکړه، درکړه، ورکړه)، پرېوله، (و)اېستنه .

په نالېږند کې، لکه: (خلك) پاڅېده، (و)نڅېده، (و)ګډېده، (و)شرمېده، څملاسته، کښېناسته، ولاړه، (و)لمبېده. (و)درېده، (و)خاته، (و)زېږدیده، وه (ول)، (و)شوه یا (و)شو -(و)شول ... خو تر هرڅه له مخه یې له یوګړي سره د ګډون له کبله معیاري نه ګڼل کېږي . په (راغلل) او (راتلل) کې هرګوره د غبرګو "لامونو" راتګ ښایي د ترنمي موخې زېږنده وي، خو راوروسته لومړي "لامونه" د تېرمهال کړ بنسټ توک ګرځېدلي او دویمي د نرینه ډېرګړي د پایلې ښکارندویه دي چې په یو لړ ګړدودو کې غورځي او هماغه راپاتې ملګري زورکي یې استازي کوي. یا په بله وینا " راغله a " او " راتله a " ویل کېږي. ناویلې دې پاتې نه شي، په لنډ (قریب) او لر (بعید) تېرمهال کې چې له غځېدلي تېرمهال بېچار کړنوم (مفعولي حالت) څخه جوړېږي، (- ل) په ټولیز ډول د اړوند بېچار نوم د اړین رغنده توك په توګه خوندي پاتېږي او یوازې د یاد شویو (- ل) غورځوونکو کړونو تواني. اړوتي (شرطي)، ارماني او یوې نیمې بلې ناخبري بڼې (- ل) له لاسه ورکولای شي. لکه: (و)خوړای، (و)رسېدای، (و)کړای، (و)شوای، وای، که (و)ورېدای ... [د زیاتې شننې لپاره : مکنزي ۵۵۸ - ۵۶۲، سکېرو ۳۹۴ - ۳۹۶] .

۴ - کړتړ : چې زیاتره د یوه خپلواك اواز په بڼه د مونډ او وګړیزې پایلې ترمنځ کله کله پېښېږي، لکه : (زورکی) په کښېناستم او پرېوتم کې .

۵ - دود ***Mood*** : د کړ د څرګندولو ډول ښیي چې یا خبري وي یا ناخبري . خبري یا ګزارشي چې بې له اړینګ وخرخشې د یوه کړن خبر یا ګزارش ورکوي، لکه: ولاړم، څملاستم، څم، څملم، ومې خوړ، خوړ مې، وخورم، ولاړ شم ... خبري کړ یا بشپړ (مطلق) وي، لکه: ولاړم، ولاړ شم، وخورم ... یا بشپړ (استمراري یا همېشنی)، لکه: تلم، خوړ مې، ځم، خورم ... په ناخبري یا انشایي کې پوښتني، امري، تواني، ګوماني، ارماني، شرطي ... راځي چې یا بشپړوي یا نابشپړ .

۶ - ځېل ***Voice*** : چې د کړ (مُسند) او کړند یا کړي (مُسندالیه) ټاکنه کوي. په دې مانا چې کړ چاروال (معلوم) دی، که بېچار (مجهول)، یا منځوال (انعکاسي) چاروال، لکه: ببرك زمری وهي، زمرك وهل کېږي، زمرك ځان وهي. په لومړۍ غونډله (جمله) کې کړ پر کړند (ببرك) استناد

کوي یا ډډه لګوي. په دویمه کې پر کړي (زمرك) او په دریېمه کې هم پر کړند او هم پر کړي، چې دواړه هماغه یو وګړی (زمرك) دی . ځېل په جولیز او ناجولیز ډول د ستې یو توك بلل کېږي.

۷ - لېږد : په دې مانا چې کړ لېږند (متعدي) دی، که نالېږند (لازمي)، لکه (سمندر وایي) او (سمندر راغی). لېږد په جولیز یا ناجولیز ډول د مونږ یوه برخه جوړوي. د لېږد جولېز توك د ستې (←) پایله ده. یو نیم نالېږند کړ، لکه "پېژندل" کېداې شي، د (را - در - ور -) په مټ پر لېږند واوړي.

۸ - اړخ *Aspect* : یا بشپړتیا او نه بشپړتیا (مطلقیت او نه مطلقیت) چې توك یې سرباړي (Augment) "و -" یا صفر دی . په دې مانا چې په ټولیز ډول له ساده بشپړو کړونو سره خجن (و - wə) مختاړی کېږي او له بېلبنتي او ترېښتي سره نه، بلکې پرځای یې د اړوند کړ لومړنی څپه خجنه کېږي، لکه په پرېمینځل، پرېوتل، پورېوتل، راتلل، راکول، درکول، ورکول ... او لاسته راوړل. ترسره کول ... کې ځینې ارکاییك (زاړه) بېلبنتی (مشتق) کړونه هم ترهمدې دود یا قاعدې لاندې راځي، لکه پاڅېدل یا څملاستل، که څه هم په یونیم ګړدود ، لکه کندهاري هغه کې له پاڅېدم، پاڅېدو ... سره هم (و -) مختاړی کېږي .

۹ - مهال *Tense* : چې د کړ مهالي یا زماني اړیکی (ارتباط) څرګندوي، په دې مانا چې کړ په کوم مهال کې پېښ شوی دی، لکه : څوکری ولاړ، څوکری ځي، څوکری به ولاړ شي .

د پښتو کړ مهالونه په ټولیز ډول درې دي :

۱. تېرمهال : چې پر بشپړ، نابشپړ یا همېشني او روږدني، لنډ او لر وېشل کېږي.

۲. وسمهال : چې پر بشپړ، نابشپړ یا همېشني او روږدني وېشنه مومي

۳. وسترمهال : چې دا هم دوه ډوله دي بشپړ او نابشپړ .

د تېرمهال توك په ستېه کې راځي، لکه: په ودرېدم او درېدم کې دویم (- د -)، یا په ودرېږم یا ودرېږو کې (- ږ -) چې د یوه مورفونیمیکي بدلون بنکارندویه ده.

۱۰ - وګړي یا شخص Person : چې کړند یا کړی لومړی وګړی (متکلم) دی، دویم وګړی (مخاطب)، یا دریېم وګړی (غایب) دی . لومړی وګړی (زه - موږ) دویم وګړی (ته - تاسې) او دریېم وګړی (دی ـ دوی) . د وګړي نښنه چې وګړیزه پایله بلل کېږي، د کړ وروستی برخه جوړوي، لکه : (- م) او (- و) په " راغلم " او " راغلو " کې .

۱۱ - نوږی یا جنس *Gender* : چې وګړی نرینه دی، که ښځینه . په پښتو کې یوازې د دویمې ولی په اوړون کې دغه توپیر کېږي، لکه : شینکی راغله، ژیړی راغی : چې دلته ((زور) او (- ی) نوږیز توکونه دي : په دې توګه نوږیز توك د وګړیزې پایلې یو ضمني توك ګڼل کېږي .

۱۲ - ګڼه یا عدد (افراد وجمع) *Number* : چې وګړی یوګړی (مفرد) دی، که ډېرګړی (جمع) . یوګړی، لکه : هلك راغی، ډېرګړی، لکه : هلکان راغلل . ګڼه یوازې په لومړي او دویم وګړي کې توپیرېږي نه په درېیم کې، لکه : هلك ځي، هلکان ځي

۱۳ - لېږند چار یا ضاعیت Causative : دغه کړ د لېږند کړ په ځېر د aw- په پایله جوړېږي او یو لېږند کړ دویم ځلي لېږند (متعدي) کوي، لکه په پارسي خوراندن یا خواندن کې چې په دغه ژبه کې له (- ان) پایلې سره له هر کړ څخه جوړېدای شي . پښتو زموږ د څېړنې له مخې د ننګرهار ګړدود او خوشال خټك په لاسوند یوازې دوه لېږند چار کړونه لري، لکه : خورول (خواندان) او ویېول (ګویاندن) . په نورو کړونو کې دغه راز څرګندونه یوازې د وییکو (اداتو). یا په بله وینا . د سر بلې غونډونو (Phrase) په وسیله ترسره کېږي، لکه : ما پر ځلمي خپله خبره ومنله (من بر زلمی سخن خود را قبولاندم) . په دې توګه یو لېږند چار کړ دوه کړنده (فاعله) او دوه کړیه لري .

لکه په پورتنۍ بېلګه کې "ما" او "ځلمی"، "کړندونه" او "خپله خبره" "کړی" ده او په یو مهال کې بیا "ځلمی" او "خپله خبره" دواړه "کړي" دي . ځېنې "حکمي" لېږند کړونه بې له وییکو هم د لېږند چار دنده پرځای کوي، لکه : ما وژړوله، ما وخندوله او داسې نور . یا داسې هم ویل کېږي : ځلمي دورخانۍ پر خبرو راوسته . مانا دا چې خبرې یې پرې وکړې . واریګ دغسې دویم کس لکه "درخو" کړند نه، بلکې کړی او اړوند کړ بېچار بولي . په دې ډول په لېږند چار کې یو کړند او یو کړی راځي .

۱۴ - د (نفې یا نهې) توك، " نه " یا " مه " :

" نه " چې له امریه کړ پرته د نورو ټولو کړ ډولونو د نټې (نفې) لپاره راځي او زیاتره، یا په بله وینا کره پښتو کې د مخکړ یا ترښتي او بېلښتي توك ترمنځ، لکه : په کښې نه ناست، پانه څېد ، وانه خپست، رانغی کې " مه " چې په عربي یې د نهې حرف بولي، یوازې د دویم وګړي د منفي امر (نهې) لپاره د یوه نا تیرمهال کړ په سر کې راځي . له یوګړي نهې کړ سره، لکه : مه خوره . له ډېرګړي نهې کړ سره، لکه : مه خورئ .

کم اوړوني (حکمي متعدي) کړونه : پښتو داسې يوه ډله کړونه لري چې د ناليږند کړ غونډې کړند لري او کړی نه، خو په تېرمهال کې ورسره اړوند کړندونه کړند پېر راخپلوي. خو پخپله کړونه ورسره په هماغه يوه (نرينه ډېرگړي) بڼه اوړون مومي. لکه: (ما، تا، ده، دې ...) ونخل، وگډل، وخندل، وژړل، وکتل، ولښل، ولمبل، وويل، ومنل، ودانگل، وترپلل، ولمبل، وغاستل، وگوانبل ....

خو که نخېدل، گډېدل، خندېدل، ژړېدل، لښېدل، ويېدل، مسېدل، ځغلېدل، گوانبېدل ... وويل شي. بيا ورسره کړندونه هم پر آره بڼه يا پېر پاتېږي، لکه : ونخېدم، وگډېدم او داسې نور . [پنزل (۱۴۴ مخ) دغه راز کړونو ته "غیرشخصي متعدي فعلونه" وايي] .

د کړ اوړون پورتني ۱۴ گوني اړخونه په لاندېنۍ بېلگه کې په يوځايي توگه ښوول کېږي :

راوگرځولم :

را -	- و - wə	...	گرځ -	ول - awəl -	- کړتړ - ə -	- م
۱	۸	۱۴	۲	۵-۶-۷-۹.	۴	۱۰-۱۱-۱۲-۱۳
			۳			

اوړونونه (گردانونه) :

لومړی - تېرمهال :

دا مهال له دويمې يا تېرمهالې ولۍ يا بنسټ څخه د نومړو څوارلسگونو توکونو او اړخونو په پام کې نيولو سره جوړېښت او اوړون مومي او لږو ډېر پکې (- ل) غوړځي .

الف - له لېږند خوږ -، دويمې ولۍ يا بنسټ څخه .

يوم - خبري (*Indicative*) :

۱ - بشپړ تېرمهال (مطلقه ماضي) : دغه مهال د خوږ - له دويم يا تېرمهالي بنسټ " خوږ - " څخه زياتره د خجن " و " په مختاړي کولو، د وگړيزو پايلو په ننبلولو أو د ارگاتيف سېستم (۱-۱۲۲) په پام کې نيولو سره جوړېږي :

جدول

گڼه / وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱	ما وخوړ، وخوړه، وخوړل، وخوړې ...	موږ وخوړ، وخوړه، وخوړل، وخوړې ...
۲	تا ~ ~ ~ ~	تا ~ ~ ~ ~
۳	ده ~ ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

بې چار

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه وخوړل شوم	موږ وخوړل شو
۲	ته وخوړل شوې	تاسې وخوړل شوئ – شواست
۳	دی وخوړل شو دا وخوړل شوه	دوي وخوړل شول دوی وخوړل شوې

غېرګوال

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما ځان وخوړ	موږ ځان وخوړ- ځانونه وخوړل
۲	ته وخوړل شوې	تاسې ځان وخوړ - ~ ~
۳	ده – دې ځان وخوړ	دوی ځان وخوړ - ~ ~

یادښت : لکه څنګه چې مو پاس ولیدل، د ارګاتیف سیستم (-) له مخې په تېرمهال کې چاروال کړ د بېچار کړ غونډې د کړي (مفعول) تابع دی، نه د کړند، لکه : ما خټکی وخوړ، ما خټکي وخوړل، ما هندوانه وخوړه، ما هندوانې وخوړې ... د بېچار هغه هم دلته د یادونې وړ ده چې د یونیم ګړدود او کره - لیکني معیار له مخې په هر بېچار کړ کې ستاینوم پایله (- ی، - ې، - ي) غورځول کېږي او یوازې وګړیزې پایلې په مرستیال کړ (شول، کېدل) پورې بس ګڼل کېږي .

۲ – نابشپړ تېرمهال (استمراري ماضي) :

نابشپړ تېرمهال د بشپړوالي (مطلقیت) له (و -) پرته نور د بشپړ هغه غونډې جوړښت مومي. بېچار یې د بېچار کړ نوم په لنډون (خوړل) د مرستیال کړ (کېدل) په ملګرتیا جوړېږي او وګړیزې پایلې هم په دغه مرستیالکړ پورې نښلي:

چاروال

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما خوړ، خوړه، خوړل، خوړې	موږ خوړ، خوړه، خوړل، خوړې
۲	تا ~ ~ ~ ~	تاسې ~ ~ ~ ~
۳	ده، دې ~ ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

	يو گړی	ډېر گړی
گڼه / وگړی		
۱	زه خوړل کېدم	موږ خوړل کېدو
۲	ته خوړل کېدې	تاسې خوړل کېدئ - کېداست
۳	دی خوړل کېده ∂ دا خوړل کېده a	دوي خوړل کېده ∂ - کېدل دوی چوړل کېدې - کېدلې

بې چار

غبرگوال : ما څان خوړ، موږ څان خوړ . . .

۳ - روږدنی (اعتیادي) تېرمهال :

دا هغه راز کړ دی چې د همېشوالي ترڅنگه د روږدتیا (اعتیاد) جاج (مفهوم) هم رااخلي، په دې توگه دې راز کړ ته روږدنی همېشنی کړ هم ویلای شو. له هسې عادي همېشني کړ سره یې توپیر دا دی چې تر کړوال غونډ له مخه پرې د (به) وییکی هم زیاتېږي:

چاروال

	يو گړی	ډېر گړی
گڼه / وگړی		
۱	ما به خوړ، خوړه، خوړې، خوړل	موږ به خوړ، خوړه، خوړل، خوړې
۲	تا ~ ~ ~ ~	تاسې ~ ~ ~ ~
۳	ده ~ ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

بې چار

	يو گړی	ډېر گړی
گڼه / وگړی		
۱	زه به خوړل کېدم	موږ به خوړل کېدو
۲	ته به خوړل کېدې	تاسې به خوړل کېدئ، کېداست
۳	دی به خوړل کېده ∂ دا به خوړل کېده a	دوی خوړل کېده ∂ - کېدل دوی به خوړل کېدې، کېدلې

غبرگوال : ما به څان خوړ . . .

۴ - لنډ تېرمهال (قریبه ماضي) :

د دې مهال کړ د چار او پېښنگ له مخې کله داسې وي چې په تېرمهال کې یومخيز بشپړ شوی وي او یا دا چې تر وسمهال هم څه ناڅه راغځېدلی وي . رغېدنگ یې دا ډول دی چې له بېچار کړ نوم یا ستاینوم (مفعولي – صفت) "خوړلی" سره مرستیالکړ (- ول) په وسمهال کې اوړون مومي

په بېچار کې يې پر دې سربېره دويم مرستيالکړ " کېدل " يا " شول " ورسره هم اوړون کوي او د دې لپاره چې وګړيزې پايلې په دواړو مرستيالکړونو پورې نښلي، نو د اسانتيا لپاره د بېچار کړ نوم پايلې ته اړتيا نه پاتېږي . همدا راز په لر تېرمهال بېچار کړ کې هم د بېچار کړ نوم (خوړلی) پای غورځي او د (خوړل) په بڼه پاتېږي چې ځينې دوديز پښتوپوهان (ګرامر پوهان) يې له (مصدر) سره ګډوي، سره له دې چې د اړوندې پرېکړې مخکښ همدوی پخپله ول :

ځاروال

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما خوړلی دی، خوړلې ده خوړلي دي، خوړلې دي	موږ خوړلی دی، خوړلې ده، خوړلي دي، خوړلې دي
۲	تا ~ ~ ~ ~	تاسې ~ ~ ~ ~
۳	ده، دې ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

بې چار

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه خوړل شوی، شوې يم	موږ خوړل شوي، شوې يو
۲	ته خوړل شوی، شوې يې	تاسې خوړل شوي، شوې - ياست
۳	دی خوړل شوی دی دا خوړل شوې ده	دوی خوړل شوي دي دوی خوړل شوې دي

غبرګوال : لکه ما ځان خوړلی دی ....

۵ - لر تېرمهال (بعيده ماضي) :

د لر تېرمهال کړ ته هغه وخت اړتيا پرېوځي چې وروسته ترې بشپړ (کله هم نابشپړ) تېرمهال، يا لنډ تيرمهال کړ پېښ شوی وي . يا په بله وينا، لر تېرمهال کړ يو له دغو نورو ډلو تر کارېدنې وروسته کارول کېږي، لکه چې وايي :

ته پر لسو بجو راغلې (بشپړ) - او زه پر نهو بجو راغلی وم (لر)

يا ته پر لسو بجو راغلی يې (لنډ) ~ ~ ~ ~ ~ ~

د لر تېرمهال اوړون نور د لنډ هغه غوندې دی، خو دلته ورسره مرستيالکړ " ول " سم اوړون مومي:

چاروال

گنه وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	ما خوړلی وو، خوړلې وه خوړلي ول، خوړلې وې	موږ خوړلي وو، خوړلې وه، خوړلي ول، خوړلې وې
۲	ته ~ ~ ~ ~	تاسي ~ ~ ~ ~
۳	ده، دې ~ ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

بې چار

گنه / وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	زه خوړل شوی، شوې وم	موږ خوړل شوي، شوې وو
۲	ته ~ ~ ~ وې	تاسي ~ ~ ~ واست
۳	دی خوړل شوي وو دا خوړل شوې وه	دوی خوړل شوي ول دوی خوړل شوې وې

غبرگوال، لکه : ما ځان خوړلی و . . . .

دویم - ناخبري (انشایي ***Subjunctive***) :

گوماني تېرمهال (احتمالي یا شکیه ماضي) :

په درست پښتو کړ اوړون کې یوازې لر تېرمهالکړ د شکیه وییکي "به" او د "ول" یا "اوسېدل" مرستیالکړ په اوړون او په ترخ کې د غاړې (لحن) په بدلون رغښدنگ مومي او په دې توگه یې همدومره له خبري هغه سره توپیر کېږي . په داسې اکر کې چې د نورو گردو تېرمهالو او ناتېرمهالو هغو لپاره د "به" پرځای جلا نحوي توکي (گوندې . ښایي یا لکه چې) او یا هم کورته ځېرمه (چارتاکي ← غونډله لاز هواروي، لکه څنگه یې چې بېلگې پرخپل خپل وار وړاندې شوي دي . دا دی، دلته د همدغه لر تېرمهالکړ گوماني اوړون په لاندې ډول مخې ته ږدو :

چاروال

گنه / وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	ما به خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وي (اوسي)	موږ به خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وي (اوسي)
۲	تا به ~ ~ ~ ~	تاسي به ~ ~ ~ ~
۳	ده، دې ~ ~ ~ ~	دوی به ~ ~ ~ ~

بې چار	گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
	۱	زه خوړل شوی، شوې (اوسم)	موږ خوړل شوي، شوې اوسو
	۲	ته به ~ ~ ~ اوسې	تاسې به ~ ~ ~ واست
	۳	دی خوړل شوی وي دا خوړل شوې وي	دوی خوړل شوي وي دوی خوړل شوې وي

غبرګوال : ما به خان خوړلی وي ....

۲ - ارماني تېرمهال (تمنايي ماضي) :

چې د یوه ارمان څرګندونه کوي او د دود له مخې په بشپړ تېرمهال، نابشپړ تېرمهال، لر او ګوماني تېرمهال پورې اړه لري .

۳ - ارماني بشپړ تېرمهال (تمنايي مطلقه ماضي) :

چې د رغېدنې له مخې په بشپړ تېرمهال او د جاج او موخې (مطلب او مفهوم) له مخې په وسمهال پورې اړه لري . جوړېدنه یې د بشپړتیا (مطلقیت) "و -" (←) په مختاړي کولو او بیا د ټولو ګرداني بڼو لپاره چاروال د بېچار کړ نوم " مفعولي صفت " په اوړدولو او بېچار د پای په غورځولو او د مرستیال کړ " شول " د بېچار کړ نوم په اوږدولو " شوای " ترسره کېږي . دغه راز یې د زیاتې څرګندتیا لپاره تر اېښني (مسندالیه) له مخه یا وروسته د (کاشکې) وییکی د یوه نحوي توک په توګه هم ملګری کېدای شي :

چاروال	گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
	۱	کاشکې ما وخوړای	کاشکې موږ وخوړای
	۲	کاشکې تا ~	کاشکې تاسې ~
	۳	کاشکې ده – دې ~	کاشکې دوی ~

بې چار	گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
	۱	کاشکې زه وخوړل شوای	کاشکې موږ وخوړل شوای
	۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
	۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

غبرګوال: کاشکې ما ځان وخوړ ای ...

۴ - ارماني نابشپړ تېرمهال:

چاروال يې بې د بشپړتیا (مطلقیت) له " و " د بشپړ هغه غونډې جوړېږي او بېچار يې بې له دغه " و - " د مرستیالکړ په بدلولو (شول پرکېدل) د بېچار بشپړ هغه غونډې راځي:

چاروال

گڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	کاشکې ما خوړ ای	کاشکې موږ خوړ ای
۲	کاشکې تا ~	کاشکې تاسې ~
۳	کاشکې ده - دې ~	کاشکې دوی ~

بې چار

گڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	کاشکې زه خوړل کېد ای	کاشکې موږ خوړل کېد ای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

غبرګوال: کاشکې ما ځان خوړ ای ...

۵ - ارماني لر تېرمهال (تمنايي بعيده ماضي):

چاروال يې داسې جوړېږي چې په بېچار کړنوم (مفعولي صفت) پسې د مرستیالکړ " ول " بېچار کړنوم اوږد " وای " راشي او بېچار يې د بېچار کړنوم په لنډولو او ورسره د " شول " په ګردانولو رامنځته کېږي:

چاروال

گڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	کاشکې ما خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وای	کاشکې موږ خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وای
۲	کاشکې تا ~ ~ ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~ ~ ~
۳	کاشکې ده، دې ~ ~ ~ ~	کاشکې دوی ~ ~ ~ ~

	گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
بې چار	۱	کاشکې زه خوړل شوی، شوې، شوي، شوې وای	کاشکې موږ خوړل شوي، شوې، شوي، شوې وای
	۲	کاشکې ته ~ ~ ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~ ~ ~
	۳	کاشکې دی، دا ~ ~ ~ ~	کاشکې دوی ~ ~ ~ ~

غبرګوال : کاشکې ما څان خوړلی وای ....

۴ - ارماني - ګوماني لر تېرمهال (تمنایي احتمالي ماضي) :

له عادي ګوماني لر تېرمهال سره د "به" په غورځولو د "وي" پر "وای" بدلولو او "کاشکې" په زیاتولو توپیرېږي.

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	کاشکې ما خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وای	کاشکې موږ خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وای
۲	کاشکې تا ~ ~ ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~ ~ ~
۳	کاکاشکې ده، دې ~ ~ ~ ~	کاشکې دوی ~ ~ ~ ~

اړوتی تېرمهال (شرطیه ماضي) : چې د یو اړوتي کړن لپاره اړ (شرط) څرګندوي. په دې توګه دا راز کړ د یو بل کړ لپاره اړ (شرط) برابروي، مانا دا چې که دغه کړ ترسره نه شي، هغه بل کړ هم کېدون نه لري، لکه: (که وریځ نه وي، باران نه کېږي)، یا که وریځ وي، (نو) باران کېږي، یا باران به وشي. دلته لومړی غونډله چې په اړ وییکي "که" پیلېږي، اړه څېرمه غونډله ده او دویمه اړوتې اړه غونډله. څنګه چې اړ (شرط) په هر کړ او کړن کې راتلای شي، نو د وسمهال غونډې په ټولو تېرمهالو کې راڅرګندېږي او هماغومره ډولونه لري:

۱ - اړوتی بشپړ تېرمهال : چې له خبري بشپړ تېرمهال څخه د "که" په مخکې کولو سره جوړېږي او په جاج (مفهوم) کې په وسمهال پورې اړه لري، لکه : که ما وخوړ، که موږ وخوړ، یا که ما وخوړای، که موږ وخوړای ....

۲ - اړوتی نابشپړ تېرمهال (شرطیه استمراري ماضي)، لکه : که ما خوړ، که موږ خوړ یا که ما خوړلای - خوړای، که موږ خوړلای - خوړای ....

۳ - اړوتی لنډ تېرمهال (شرطیه قریبه ماضي) : لکه : که ما خوړلی دی، که موږ خوړلي دي ....

۴ - اړوتی لر تیرمهال (شرطیه بعیده ماضي) :
لکه : که ما خوړلی وو ، که موږ خوړلي وو یا که ما خوړلی وو ، که موږ خوړلی وي ....
په دې توګه هر اړوتی تېرمهال په څېرمه (ضمني) ډول ګوماني، ارماني، هېښنې ... هم کېدای شي .

توانې تېرمهال (امکاني یا اقتداري ماضي) :

چې د یوه کړ کېدون (امکان) یا نه کېدون ترې څرګندېږي . په پښتو تېرمهال کړ کې په ساده جولیز ډول یوازې بشپړ او نابشپړ هغه توانې کېدای شي او همدغه دوه ډوله تېرمهالونه په څېرمه توګه نور تېرمهالونه هم رانغاړي . رغېدنګ یې د بېچار کړ نوم د پای غبرګغږ په اوږدولو (خوړلای یا خوړای) او ورسره د مرستیالکړ (شول یا کېدل، یا دواړو) په ګردانولو ترسره کېږي .
۱ - توانې بشپړ تېرمهال : لکه ما وخوړلای شو - وخوړای شو، تا وخوړلای شو - وخوړای شو ...

۲ - توانې نابشپړ تېرمهال : لکه : ما خوړلای شو - خوړای شو، تا خوړلای شو - خوړای شو ....
۳ - اعتیادي : لکه : ما به خوړلای شو - خوړای شو، تا به خوړلای شو - خوړای شو .... په ناکره (کندهارۍ) پښتو کې - آی (-āy-) پایله په آر او مرستیال دواړو کړو کې راوړي، لکه : ما به خوړای سوای ....

ټینګاري تېرمهال (تاکیدي ماضي) :

چې د کړ د ترسره کولو یا نه ترسره کولو ټینګار (تاکید) څرګندوي او یوازې په نابشپړ او لر تېرمهال کې راتلای شي :
۱) ټینګاري بشپړ تېرمهال : چې له چار کړنوم سره د "به"، "و" یا "وای" په ملګرتیا جوړېږي، لکه : ما به خوړلی وو یا ما به خوړلي وای او یا خوړلی به مې وو، خوړلی به مې وای . لکه چې پاس وویل شو ، په کره لیکنی پښتو کې یوازې مرستیالکړ āy - آی پایله درلودای شي، نه آر یا آر او مرستیال دواړه . لکه څېنې چې وایې یا لیکي : ما به خوړلای وای ....
۲) ټینګاري نابشپړ تېرمهال : چې له اعتیادي سره په اهنګ کې توپیر لري، لکه: ما به خوړ، یا ما به خوړلای، ما به خوړای. کله کله یې "بویه" یا "باید" هم په سر کې راتلای شي او د پای لیکننبه یې هم ندائیه راځي، لکه: ما باید یا بویه خوړای.

۵ - هېښني تېرمهال (تعجبي ماضي) : چې په هېښنتیا (تعجب یا تحیر) سره څرګندېږي .

دا راز کړ یوازې په اهنګ کې له خبري هغه سره توپیرېږي، لیکننبه یې یوه بلننبه (ندائیه) ده . بېلګه، لکه : ما وخوړ!، تا وخوړ! ....

۶ - پوښتني تېرمهال (استفهامي ماضي) :

چې د یوه کړن پېښېدنه یا نه پېښېدنه پوښتي . دا هم له خبري کړ سره یوازې په اهنگ کې توپیر مومي، په دې توګه چې د خبري کړ اهنگ له عادي خج یا اهنگ سره اوار پیل مومي او تېټ پای ته رسي او د پوښتني دا له یوه زیات پیاوړي خج، یا په بله وینا، له یوه هوار اهنگ سره پیل مومي او په پای کې لوړېږي . پوښتني کړ په بشپړ تېرمهال، نابشپړ تېرمهال، لنډ تېرمهال، لر تېرمهال او تواني تېرمهال کې راتلای شي . پای لیکننبه یې یوه پوښتننبه (؟) ده .

۱) پوښتني بشپړ تېرمهال، لکه : ما وخوړ ؟ تا وخوړ ... ؟

۲) پوښتني نابشپړ تېرمهال، لکه : ما خوړ ؟ تا خوړ ... ؟

۳) پوښتني لنډ تېرمهال، لکه : ما خوړلی دی ؟ تا خوړلی دی ... ؟

۴) پوښتني لر تېرمهال، لکه : ما خوړلی وو ؟ تا خوړلی وو ... ؟

۵) پوښتني تواني تېرمهال، لکه : ما خوړلای شو ؟ تا خوړلای شو .... ؟

یا نابشپړ تواني، لکه : ما خوړلای شو ؟ تا خوړلای شو ... ؟

ب - نالېږند تېرمهالکړ :

نالېږند کړ (راتلل) له بشپړ اندو (سوپلتیفو) دویمو یا غبرګولو بنسټونو (راتل -)، (رات -) او (راغل -) او (راغ -) څخه جوړېږي . " راغل - " او " راغ - " بشپړ (مطلق) او راتل – د نابشپړ (غیرمطلق) ستېه یا بنسټ هم بلل کېږي .

یوم - خبري :

چې له راغل - یا راغ - بنسټ څخه جوړېښت او اړوڼن مومي .

۱ - بشپړ تېرمهال (مطلقه ماضي) :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه راغلم	موږ راغلو
۲	ته راغلې	تاسې راغلئ - راغلاست
۳	دی راغی (راغلئ) دا راغله	دوی راغلل (راغله دوی راغلې(راغللې)×

×په لیندیو کې راغلې څېلونه کره نه ګڼل کېږي او یوازې په شعر کې راتلای شي .

۲ - نابشپړ تېرمهال (همېشنی یا استمراري ماضي) :
چې د " راغل - " له بشپړ اندې ملګرې یا غبرګولې ستې " راتل - " یا " رات - " څخه جوړېښت او اوړون مومي، په دې توګه چې وګړيزې پایلې په همدغه ولې پورې سیده نښلي :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه راتلم	موږ راتلو
۲	ته راتلې	تاسې راتلئ - راتلاست
۳	دی راته (راتلو، راتلئ) دا راتله	دوی راتلل (راتله) دوی راتلې (راتللې)

۳ - لنډ تېرمهال : چې د لېږند کړي غوندې د بېچار کړنوم له اندول (راغلی) څخه د مرستیالکړ (ی -) او (د -) په ملتیا جوړېږي چې بېلا بېلې وګړیزې پایلې ورپورې نښلي :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه راغلی یم، راغلې یم	موږ راغلي، راغلي یو
۲	ته راغلی، راغلې یې	تاسې راغلي، راغلې یئ، یاست
۳	دی راغلی دی، دا راغلې ده	دوی راغلي دي، دوی راغلې دي

۴ - لر تېرمهال (بعیده ماضي) : چې له لنډ تېرمهال سره په مرستیالکړ کې توپیر مومي، هغه دا چې دلته د " ول " ولې " و " پر کار لوېږي .

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه راغلی وم، راغلې وم	موږ راغلي، راغلې وو
۲	ته راغلی، راغلې وې	تاسې راغلي - راغلې وئ - واست
۳	دی راغلی وو، دا راغلې وه	دوی راغلي ول (وه)، دوی راغلې وې

۵ - روږدني تېرمهال (اعتیادي ماضي) : چې له نابشپړ تېرمهال څخه د (به) وییکی زیات لري، لکه : زه به راتلم، ته به راتلې ... .

دویم - ناخبري (انشایي Subjunctive) :

۱ - ارماني تیرمهال (تمنایي ماضي) :

چې په بشپړ، نابشپړ او لر تېرمهال پورې اړه لري او د موخې او جاج (مفهوم) له مخې زیاتره په وسمهال پورې اړه نیسي . بشپړ یې له نابشپړ سره د بشپړتیا (مطلقیت) په "و- " توپیرېږي .
بشپړ یې، لکه : (ولاړ لای) یا (ولاړ ای) . او نابشپړ یې، لکه : (تللای) یا (تللای) . لر یې د آر کړنوم د غبرگغږ د اوږدولو پرځای د مرستیالکړ " ول " هغه پر اوږده غبرگغږ اړوي . د یوه ارمان د پوره څرگندتیا لپاره د دواړو ډولو په سر کې د " کاشکې " ویبکي د یوه نحوي توک په توگه هم راوړل کېدای شي .

۱) بشپړ ارماني :

گڼه / وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې زه (راغللای) راغلای	کاشکې موږ (راغللای) راغلای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

۲) نابشپړ ارماني :

گڼه / وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې زه (راتللای) راتلای	کاشکې موږ (راتللای) راتلای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

۳) لر ارماني :

گڼه / وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې زه راغلی، راغلې وای	کاشکې موږ راغلي، راغلې وای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

۲ - توانې تېرمهال (امکاني ماضي) : چې په " تلل " غونډې ناليږند " کړ " کې په ساده ډول يوازې نابشپړ تېرمهال رااخلي او هغه هم په دې ډول جوړېږي چې د بېچار کړنوم انډول " تللی " پای غبرګغږ اوړدېږي او مرستيالکړ " شول " ورسره اوړون مومي .

ګڼه وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه (راتللای) راتلای شوم	موږ (راتللای) راتلای شو
۲	ته ~ ~ شوې	تاسې ~ ~ شوئ، شواست
۳	دی ~ ~ شو دا ~ ~ شوه	دوی ~ ~ (شول) شو دوی ~ ~ (شولې) شوې

۳ - ګوماني تېرمهال (شکيه يا احتمالي ماضي) : چې بشپړ، نابشپړ، لنډ او لر تېرمهال يې په دغو لاندې ډولو جوړېږي :

۱) بشپړ ګوماني : چې د " لکه چې " په ملتيا د خبري هغه غونډې جوړښت مومي، لکه :

ګڼه وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	لکه چې زه راغلم	لکه چې موږ راغلو
۲	لکه چې ته راغلې	لکه چې تاسې راغلئ، راغلاست
۳	لکه چې دی راغی لکه چې دا راغله	لکه چې دوی راغلل (راغله) لکه چې دوی (راغللې) راغلې

۲) نابشپړ ګوماني : چې له خبري نابشپړ تېرمهال څخه د " ګوندې "، " ښايي " يا " لکه چې " په ملتيا جوړېږي او د روږدني لپاره يې " به " هم ملګرې کېږي .

ګڼه وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	ګوندې، (ښايي يا لکه چې) زه راتلم	ګوندې، (ښايي، لکه چې) موږ راتلو
۲	~ ~ ~ ~ ته راتلې	~ ~ ~ تاسې (راتلئ) راتلاست
۳	~ ~ ~ ~ دا (راتلله) راتله	~ ~ ~ دوی راتلل (راتله) ~ ~ ~ (راتللې) راتلې

روړدني، لکه : زه به ګوندې (ښايي يا لکه چې) راتلم، ته به ګوندې راتلې ... (کږند لَه " به " سره تر شکيه توکو مخکې وروسته کېدای شي) .

۳) لنډ ګوماني : د بشپړ ګوماني غونډې په " لکه چې " يا " به " له خبري هغه سره توپيرېږي .

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	لکه چې زه راغلی، راغلې يم	لکه چې موږ راغلي، راغلې يو
۲	~ ~ ته ~ ~	~ ~ تاسې ~ ~ (يئ) ياست
۳	~ ~ دی، دا ~ ~ ده	~ ~ دوی ~ ~ دي

يا : زه به راغلی يم ....

۴) لر ګوماني : چې له خبري هغه سره د " ګوندې "، " ښايي " يا " لکه چې " په سرباري کولو توپيرېږي، لکه: ګوندې زه راغلی وم يا زه به ګوندې راغلی وم ....

۴ - تېنګاري تېرمهال (تاکيدي ماضي) : چې بشپړ، نابشپړ او لر راتلای شي او د موخې او جاج له پلوه زياتره په وسمهال اړه لري او د پوره ځرګندتيا لپاره يې په سر کې " بويه " يا " بايد " هم ملګرى کېږي ؛ هرګوره " بويه " زياتره د کړ پرځای له مصدر سره راځي، هغه هم ترې وروسته :

۱) بشپړ تېنګاري : د " به " يا " بايد " په مختاړي کولو او د " - ای " په وروستاړي کولو له " راغلل - " يا " راغل - " ځخه جوړېږي، لکه : زه به راغللای - راغلای، يا زه بايد راغللای، راغلای (راغای) .

۲) نابشپړ تېنګاري : چې د " به " يا " بايد " په مختاړي کولو او " - ای " وروستاړي کولو، له " راتلل " يا " راتل " ځخه جوړېږي، لکه : زه به راتللای - راتلای يا - زه بايد راتللای - راتلای او داسې نور .

۳) لر تېنګاري : چې له خبري تېرمهال ځخه د " به " په سرباري کولو د " به " ځای " بايد " يا " بويه " ونيسي، نو بيا د " ول " کړ نوم پای غبرګغږ ورسره، لکه ارماني هغه غونډې اوړدېږي، لکه:

زه باید راغلی وای - ته بویه راغلای وای، چې البته په درو واړو وګړو کې بیا نرینه او ښځینه سره توپیرېدای شي، د پای لیکښنبه یې بلنښنبه " ! " راځي .

۵ - پوښتني تېرمهال (استفهامي ماضي) : په دې مانا چې که په هر ډول تېرمهال کې پوښتنه راشي، نو پوښتني تېرمهال بلل کېږي . بشپړ، لکه : زه راغلم ؟ ؛ نابشپړ، لکه : زه راتلم ؟ ؛ لنډ، لکه : زه راغلی یم ؟ ؛ لر، لکه : زه راغلی وم ؟ او داسې پسې نور .

۶ - هېښني تېرمهال (تعجبي ماضي) : چې هېښتیا تري څرګندېږي او له پوښتني سره یوازې په اهنګ کې توپیر مومي، لکه : زه راغلم ! ته راغلې ! او همداسې په نورو تېرو مهالونو کې .

۷ - اړوتی تېرمهال (شرطیه ماضي) : چې په تېرمهال کې د کوم کړ پېښېدنه، یا نه پېښېدنه په یوه آړ " شرط " پورې تړلې وي . دا کړ نور تر پای پورې د خبري هغه غوندې رغېدنګ لري، خو په سر کې یې یو نحوي توك، آړ وییکي (شرطیه ادات) " که " راوړل کېږي، لکه : که زه راغلم، که زه راتلم، که زه راغلی یم، که زه راغلی وم . . . .

دویم - د وسمهال کړ اوړون (ګردان) :

وسمهالکړ دا مانا چې کړ هماغه مهال او یا یو څه وروسته پېښېږي چې یادونه یې کېږي . چاروال یې له لومړۍ ولۍ ستې څخه جوړېږي او ببچار یې له تېرمهال، یا په بله وینا، له دویمې ولۍ یا ستې څخه چې په دواړو بڼو کې ورپورې ټاکلي اوړوني تاړي (تصریفي وندونه) نښلول کېږي . دغه تاړي د اېښي (مسندالیه) او د هغه د ګڼې څرګندونه کوي، نه د نوري او مهال . دا مانا چې په چاروال لېږند او نالېږند ناتېرمهال کې نوري نه توپېرېږي او مهال خو په خپلې ستې سره څرګندېدنه مومي .

الف - له لېږند $\sqrt{\text{خور}}$ - څخه :

۱ - بشپړ وسمهال :

یوم - خبري :

چاروال خبري : چې له لومړۍ رېښې څخه زیاتره د بشپړتیایي (مطلقیت) "و -" په مختاړي کولو او د اړوندو نښلونو په زیاتولو لاس ته راځي، خو زیاتره د ناخبري (انشایي) کړونو لپاره پر کار اچول کېږي، لکه : که وخورم، باید وخورم، کاشکې وخورم، ګوندې وخورم، ودې خورم، ودې خوري، وخوره ! . . . (←) . په ناخبري غبرګغونډلو کې، لکه : که دې خوښه وه، ډوډۍ سره

یوځای وخورو. کاشکې راشې چې ډوډۍ سره وخورو. ګوندې ډوډۍ تیاره وي چې ویې خورو ... په مرامي (فاینل) غبرګغونډله کې هم راځي، لکه: زه راغلم چې ستا غم وخورم :

ګڼه / وګړي	یو ګړی	ډېر ګړي
۱	وخورم	وخورو
۲	وخورې	وخورئ
۳	وخوري	وخوري

بېچار : چې له دویمې ولې څخه د لاسته راغلي بېچار کړنوم په لنډون او له هغه سره د مرستیالکړ (شول) په اوړون جوړېښت مومي :

ګڼه / وګړي	یو ګړی	ډېر ګړي
۱	وخورم	وخورو
۲	وخورې	وخورئ
۳	وخوري	وخوري

ګڼه / وګړي	یو ګړی	ډېر ګړي
۱	وخوړل شم	وخوړل شو
۲	وخوړل شې	وخوړل شئ
۳	وخوړل شي	وخوړل شي

غبرګوال، لکه : ځان وخورم ....

دویم - ناخبري :

۱ - اړوتی بشپړ وسمهال (شرطی حال) : چې له خبري بشپړ وسمهال سره توپیر یې یوازې د اړوییکي یا شرطیه ادات "که" په سرباري کولو څرګندېږي .

چاروال، لکه : که وخورم، که وخورې ....

بېچار، لکه : که وخوړل شم، که وخوړل شي ....

غبرګوال، لکه : که ځان وخورم، که ځان وخورې ....

۲ - ارماني بشپړ وسمهال : چې د (کاشکې) په مخکې کولو سره د خبري هغه غونډې رغېدنګ مومي :

چاروال، لکه : کاشکې وخورم، کاشکې وخورې ....

بېچار ، لکه : کاشکې وخوړل شم، کاشکې وخوړل شې ....

غبرګوال، لکه : کاشکې ځان وخورم، کاشکې ځان وخورې ....

۳ - پوښتني بشپړ وسمهال : چې په رغېدنګ کې له خبري څخه یوازې د خج په پیاوړتیا او د اهنګ په لوړتیا کې توپیر لري . لیکنښه یې پوښتننښه ده :

چاروال، لکه : وخورم، وخورې ....

بېچار ، لکه : وخوړل شم، وخوړل شي ....

غبرګوال، لکه : ځان وخورم، ځان وخورې ....

۴ - هیښني بشپړ وسمهال : له پوښتني هغه څخه یوازې په اهنګ او د غړېدونکي په اکر (وضع) بېلتون مونډلای شي او لیکنښه یې د پوښتنې (؟) پرځای بلننښه (!) راځي .

چاروال، لکه : وخورم ! وخورې !

بېچار ، لکه : وخوړل شم ! وخوړل شې !

۵ - تواني بشپړ وسمهال : چې له دویمې ولۍ څخه د لاسته راغلي بېچار کړنوم د پای غبرګغږ په اوړدولو او ورسره د " شول " په اوړونولو (ګردانولو) سره منځته راځي . د جولې له مخې له بشپړ تېرمهال سره کوم توپیر نه لري . چاروال او بېچار یې سره د کړند او کړي او نورو اړوندو توکو له مخې توپیرېدای شي . چاروال، لکه : زه غم وخوړلای شم ؛ بېچار، لکه : زه په غم وخوړلای شم ....

د آر کړ او مرستیالکړ پر بنسټ د چاروال او بېچار ګډ اوړون :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	وخوړلای شم	وخوړلای شو
۲	وخوړلای شې	وخوړلای شئ
۳	وخوړلای شي	وخوړلای شي

۶ - **امري بشپړ وسمهال** : چې يوازې د دويم وگړي لپاره راځي، چاروال يې له لومړي ولې ځخه په ساده ډول او بېچار يې له دويمې ولې ځخه د لاسته راغلي بېچار کړنوم په لنډون او د مرستيالکړ " شول " په اوړون سره ترسره کېږي .

چاروال، لکه : وخوره ! وخورئ !

بېچار، لکه : وخوړل شه ! وخوړل شئ !

۷ - **ټينگاري يا تاکيدي بشپړ وسمهال** : چې له خبري هغه سره يې توپير يوازې د ټينگار وييکي يا تاکيدي ادات (دې)، يا " بويه " او يا بايد په ورزياتولو ترسره کېږي .

چاروال، لکه : (له نومځرو سره)، لکه : زه دې وخورم ! ته دې وخورې ... !

بې نومځرو، لکه : ودې خورم ! ودې خوري ....

له بايد سره،

بېچار، لکه : (له نومځرو سره)، لکه : ودې خوړل شم ! ودې خوړل شې !

بې نومځرو، لکه : ودې خوړل شم ! ودې خوړل شې !

له " بويه " سره، لکه : بويه وخورم، بويه وخوړل شم ...

۸ - **غوښتني بشپړ وسمهال** : چې د عايا ښېرا ځرگندوي او يوازې په ناتېرمهال کې راتلای شي. د ټينگاري هغه او کله کله د امري هغه غوندې جوړېږي، خو پوره ځرگندتيا يې په يوه غوند له (جمله) کې له نورو توکونو سره کېدای شي، لکه:

سر دې وخورم يا سر مې دې وخورم، سر دې وخوره ! يا په دغو متلو کې :

نه آشه ښه ده نه گله، دوی دې وخوري يو تربله (ميدان)

نه يوه ښه ده نه بله، دوی دې وخوري يو تربله (د هېلمند ناوه)

په پښتو کې زياتره آر کړونه په ساده او يووستوي توگه د غوښتني لپاره راتلای نه شي او مرستيالکړونه او توکونه ورسره ملگري کېږي .

ساده، لکه : ومره ! ژوه ! (زنده باد) .

ترښتي (ترکيبي)، لکه: ستړی مه شې ! خوار مه شې ! هرکله راشې ! خير يوسې !

يا له (خدای) سره : خدای دې خوار مه کړه ! خدای دې وبښه، خدای دې ښه درسره وکړي ....

۹ - **گوماني بشپړ وسمهال** : چې د اړنگ وييکو (شکيه اداتو) لکه " به "، " گوندې " کړونو، غونډونو او يا گرد سره غونډلو په مختاړي کولو له خبري هغه ځخه جوړېږي .

چاروال، لکه : ښايي چې و(به) خورم، ګوندې و(به) خورم، لکه چې وخورم، کېږي چې وخورم، وبه خورم ...("به " دلته شکيه وييکی راځي چې په ترڅ کې تش په نامه وسترمهال (!) هم جوړوي).
بېچار، لکه : ښايي چې وخوړل شم، ګوندې وخوړل شم، لکه چې وخوړل شم، ګوندې وخوړل شم ....

۲ - نابشپړ وسمهال (غيرمطلق يا استمراري حال) :

يوم - خبري :

چاروال : چې بې له کوم مختاړي له لومړۍ کړولۍ سره د وګړيزو پايلو (خاتمو) په ملتيا جوړېږي :

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	خورم	خورو
۲	خورې	خورئ
۳	خوري	خوري

بېچار : چې له لنډ کړ شوي بېچار کړنوم " خوړل " سره، مرستيالکړ " کېدل " په وسمهال کې اوړون مومي، لکه :

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	خوړل کېږم	خوړل کېږو
۲	خوړل کېږې	خوړل کېږئ
۳	خوړل کېږي	خوړل کېږي

غبرګوال، لکه : ځان خورم ....

دويم - ناخبري

۱ - اړوتی نابشپړ وسمهال : چې د اړ وييکي يا شرطيه ادات " که " په مختاړي کوُلو له خبري هغه څخه جوړېږي .
چاروال، لکه : که خورم، که خورې ....
بېچار، لکه : که خوړل کېږم، که وخوړل کېږې ....
غبرګوال، لکه : که ځان خورم، که ځان خورئ ....

۲ - **ارماني نابشپړ وسمهال** : چې د جولې له مخې له ارماني نابشپړ تېرمهال سره کوم توپير نه لري، لکه : کاشکې ما خوړلای . په دې توګه يې له نورو ارماني (تېرمهال يا وسمهال) ډولونو سره د چاروال او بېچار توپير، د دريځ او نومځرو له مخې کېدای شي .

۳ - **پوښتني نابشپړ وسمهال** : له بشپړتيايي يا مطلقه " وو " پرته نور د پرښتنې بشپړ وسمهال غوندې رغېدنګ لري، لکه خوړم ؟ .

۴ - **هېښني** : دا بيا له پوښتني سره يوازې په اهنګ او چاپېريال سره توپيرېدای شي او په ليك کې په بلننښه، لکه : خورم !

۵ - **ګوماني نابشپړ وسمهال** : له بشپړتيايي " و- " پرته نور د بشپړ هغه غوندې رغېږي، لکه : ګوندې خورم يا : ګوندې خپل سر خورم . . .

۶ - **تواني نابشپړ وسمهال** : د جولې له مخې له تواني نابشپړ تېرمهال سره کوم توپير نه لري او يوازې د جاج او موخې (مفهوم او مقصد) له مخې ترې توپيرېدای شي او هماغسې د چاروال او بېچار بېلتون د نومځرو په اوښتون سره راځي، لکه : ما خوړلی شوای، زه خوړلی شوای . . .

۷ - **امري نابشپړ وسمهال** : چې کټ مټ د بشپړ هغه غوندې يوازې د دويم وګړي لپاره راځي، لکه : خوره ! خورئ !

۸ - **ټينګاري يا تاکيدي نابشپړ وسمهال** : چې د " دې " په ملتيا په دې وروسته ډول جوړېدنګ مومي .
چاروال : (له نومځرو سره)، لکه : زه دې خورم، ته دې خورې .
بې له نومځرو، لکه : خوړل کېږم دې ! خوړل کېږي دې !

ب - نالېږند له (ځ -√، ولاړ -√او تلل -√يا تل -√) څخه :

۱ - **بشپړ وسمهال** : چې له دويمې ولې يا ستنې "ولاړ -" سره مرستيالکړ "شول" اوړون مومي.

یوم - خبري :

وګړی / ګڼه	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ولاړ شم	ولاړ شو
۲	ولاړ شې	ولاړ شئ
۳	ولاړ شي ولاړه شي	ولاړ شي ولاړ شي

دویم - ناخبري :

۱ - اړوتی بشپړ وسمهال : چې د آړ وییکي یا شرطیه ادات " که " په مختاړي کولو د خبري هغه غوندې رغېدنه مومي، لکه : که ولاړ شم، که ولاړ شې ....

۲ - ارماني بشپړ وسمهال : چې د ټولو وګړو لپاره له " ولاړ - " ځخه د جوړ شوي کړنوم " ولاړلی " په اوړېدولو جوړېږي او د پوره څرګندتیا لپاره یې د " کاشکې " وییکي هم په سر کې راځي، او د جولې له مخې له ارماني بشپړ تېرمهال سره کوم توپیر نه لري، لکه :
کاشکې زه ولاړلای یا ولاړای، کاشکې ته ولاړلای یا ولاړای ....

۳ - پوښتنی بشپړ وسمهال : چې له خبري هغه سره یوازې په اهنګ کې توپیر لري، لکه :
ولاړ شم ؟ ولاړ شې ؟
- بدیعي پوښتنه (Rhetorical question) چې غبرګون نه غواړي، لکه څوك دی چې په خپله خوښه ګور ته ولاړ شي .

۴ - هیښني : چې له خبري، یا په بله وینا، له پوښتني هغه سره د غږېدونکي په یوه ځانګړي اکر (وضعیت) او اهنګ کې توپیر مومي، لکه : ولاړ شم ! ولاړ شې !

۵ - تواني بشپړ وسمهال : چې له " ولاړ " سره مرستیالکړ " شول " اوږد غبرګغږي کړ نوم " شولای " یا " شوای " اوړون مومي او په دې توګه د جولې له مخې له تواني بشپړ تېرمهال سره سمون خوري :

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ولاړ شولای - شوای	ولاړ شولای - شوای
۲	~ ~ ~	~ ~ ~
۳	~ ~ ~ ولاړ ~ ~	~ ~ ~ ولاړې ~ ~

۶ - امري بشپړ وسمهال : چې یوازې په دویم وګړي پورې اړه لري، لکه : ولاړ شه !، ولاړ شئ !

۷ - تینګاري بشپړ وسمهال : څنګه چې تینګاری کړ له آره د دویم او درېیم وګړي لپاره راځي نو په بشپړ وسمهال کې یې له خبري هغه سره توپیر یوازې په "دې" توکي کېدای شي چې هغه هم زیاتره د درېیم وګړي لپاره راځي او دویم وګړی یې ډېری په امریه ډوله اهنګ او یا هم لږو ډېر له "بویه" یا "باید" سره جوتتیا مومي، لکه : (بویه) ولاړ شې !، (باید) ولاړ شئ !، ولاړ دې شي !، ولاړه دې شي !، ولاړې دې شي !

۸ - غوښتني بشپړ وسمهال : چې له "ولاړ -" څخه په سیده ډول ډېر لږ دود لري، لکه : مال دې ولاړ شه سر دې نه !، سر دې وخورم ! ګور ته ولاړ شې !

۹ - ګوماني یا احتمالي بشپړ وسمهال : چې له " ولاړ - " سره مرستیالکړ " شُول " د اړنګ وییکو (شکیه ادات) یا په بله وینا ، د اړنګ توکونو او لږو ډېر د اړیکوییکي " چې " په ملتیا اوړون مومي، لکه :
ښایي (چې) ولاړ شم، ګوندې (چې) ولاړ شم، لکه چې ولاړ شم، کېږي چې ولاړ شم ... (دلته لومړی او وروستی بېلګه چارټاکې غبرګغونډله ده) .

۲ - نابشپړ وسمهال : چې یوازې د ارماني او تواني لپاره " تل - " یا " تلل - " سته راځي څکه چې د جولې له مخې له تېرمهال سره سمون لري او نور پاتې ډولونه یې د " ځ - " له ولی څخه جوړېږي چې د " تل - " یا " تلل - " او " ولاړ - "، سوپلاتیف (بشپړ اند) بلل کېږي .

یوم - خبري :

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ځم	ځو
۲	ځې	ځئ
۳	ځي	ځي

دویم - ناخبري :

۱ - اړوتی، لکه : که ځم، که ځې ...
۲ - پوښتني، لکه : ځم ؟ ځې ؟
۳ - هېښنني، لکه : ځم ! ځې !
۴ - امري، لکه : ځه ! ځئ !
۵ - ټينګاري، لکه : ځم دې، ځي دې (نورې بڼې له بويه يا بايد سره رغېږي) .
۶ - ګوماني، چې د " ګوندې " او " لکه چې " په ملګرتيا د خبري هغه غوندې جوړېږي، لکه : ګوندې ځم، لکه چې ځم .
۷ - غوښتني : دود نه لري .
۸ - ارماني : چې د " تل - "، يا په بله وينا، " تلل - " د چارنوم " تللی " په اوړدولو سره جوړېږي خو د نورو ارماني کړو په څېر له " کاشکې " سره ښه ترا جوتتيا مومي، لکه : زه تلای، ته تلای ....
۹ - تواني : چې د " تل - " يا " تلل - " له چارنوم " تلی " يا " تللی " سره د مرستيالکړ " شول " د اوړد چارنوم " شوای " په ملتيا جوړښت مومي، او د ټولو وګړو لپاره په همدې يوه بڼه راځي، لکه : زه تللی شوای، تللی شوای ....

درېيم - وسترمهال (مستقبل) کړ

که څه هم له پخوانۍ پښنوييزې نومونپوهنې سره سم تر تېرمهال او وسمهال کړ وروسته وسترمهال کړ درېيم ډول جوړوي . په دې مانا چې په ګانده (آينده) کې د يوه چار پېښبدنه څرګندوي، خو زياتره نننی پښنوييپوهان د کړ دغه اوړوني ښه د جاج ومانا له پلوه له وسمهالې هغې سره ګډوي. که څه هم له جوليز پلوه ورسره يو بېلندويه ننبنه يا توکی ملتيا کوي، لکه په پښتو کې "به"، په پارسۍ کې "خواه -"، په عربۍ کې "س -" او "سوف -" په انګريزۍ کې will او shall او داسې نور. خو بيا هم پښتو "به" لکه د پارسي او انګريزي انډولو غوندې نورې پازې هم لري، لکه روږدني (اعتيادي) او ګوماني (شکيه) هغه په تېرمهال کړ کې (هغه به ته، هغه به تللی وي ...) .

سره له دي چې همدغه "به" په ښکاره ډول له بشپړ وسمهاله بشپړ وسترمهال جوړوي (وبه خورم، ولاړ به شم) او له نابشپړ وسمهاله نابشپړ وسترمهال (خورم به، ځم به)، مگر د وسترمهالکړ په نامه دغه وروستی ښېلگې په پرله پسې توگه د بشپړ وسمهالکړ گوماني او روږدني ښه هم راتداعي کوي. نو له همدې لامله نن سبا وسمهالکړ او وسترمهالکړ له ټولو ښو یا ځېلونو سره په یوه غونډ نوم "ناتېرمهالکړ" بلل کېږي، لکه څنگه چې مېکنزي او ترږی هم همدغه نومونه کاروي. په هره توگه دا دی، د وسترمهال له دوديزې نومونې سره سم د وسترمهال هماغه کېدوني، یا دود کړ اوړونونه په ښېلگو کې وړاندې کوو :

الف - له لېږند "خور - " او "خوړ - " څخه .

یوم - خبري :

۱ - بشپړ وسترمهال : چې اړوند "به" وییکی د سرباري یا بشپړتیایي (و -) او گردانېدونکي کړ په منځ کې ورلوېږي :

اړوال

گڼه / وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	وبه خورم	وبه خورو
۲	وبه خورې	وبه خورئ
۳	وبه خوري	وبه خوري

بې چار

گڼه / وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	وبه خوړل شم	وبه خوړل شو
۲	وبه خوړل شې	وبه خوړل شئ
۳	وبه خوړل شي	وبه خوړل شي

غبرگوال : ځان به وخورم ....

۲ - نابشپړ وسترمهال :

گڼه / وگړی	یو گړی	ډېر گړی
۱	خورم به (زه به خورم)	خورو به (موږ به خورو)
۲	خورې به (ته به خورې)	خورئ به (تاسې به خورئ)
۳	خوري به (دی به خوري، دا به خوري)	خوري به (دوی به خوري)

بې
چار

وګړی \ ګڼه	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	خوړل کېږم به (زه به خوړل کېږم)	خوړل کېږو به
۲	خوړل کېږې به	خوړل کېږئ به
۳	خوړل کېږي به	خوړل کېږي به

دویم - ناخبري :

اړوتی (شرطي) :

بشپړ : که به وخورم که به وخوړل شم ...

نابشپړ : که به خورم که به خوړل کېږم

ګوماني : ګوندې خورم به ګوندې خوړل کېږم به

تواني :
بشپړ : وبه مې خوړلای شو وبه خوړلای شم
نابشپړ : خوړای به مې شو خوړل کېدای به شم
پوښتني :
بشپړ : وبه خورم ؟ وبه خوړل شم ؟
نابشپړ : خورم به ؟ خوړل کېږم به ؟
هیښني :
بشپړ : وبه خورم ! وبه خوړل شم !
نابشپړ : خورم به ! خوړل کېږم به !
امري :
بشپړ : وبه خورې ! وبه خورئ !
نابشپړ : خورې به ! خورئ به !

د تېنګاري، ارماني او غوښتني وسترمهالکړ کوم ګړدودي څرک نه لګېږي .

ب - له نالېږند ځ -√ او ولاړ -√ څخه .

یوم - خبري :

۲ - نابشپړ لکه :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ولاړ به شم (ولاړه به شم)	ولاړ به شو
۲	ولاړ به شې، ولاړه به شې	ولاړ به شئ، ولاړې به شئ
۳	ولاړ به شي ولاړه به شي	ولاړ به شي ولاړې به شي

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ځم به (زه به ځم)	ځو به
۲	ځې به	ځئ به
۳	ځي به (دی - دا به ځي)	ځي به

دويم - ناخبري :

لېږند وسترمهالکړ :

اړوتی (شرطي) :

بشپړ : که به ولاړ شم

نابشپړ : که به ځم

ګوماني :

ګوندې ځم به

تواني :

بشپړ : وبه تلای شم

نابشپړ : تلای به شم

پوښتني :

بشپړ : ولاړ به شم ؟ (وبه درومم ؟)

نابشپړ : ځم به ؟

هېښني :

بشپړ : ولاړ به شم ! (وبه درومم !)

نابشپړ : ځم به !

د کړ رغاوني (ساختماني) ډولونه

د کړ تر بېلا بېلو ګرامري ډولونو او اړونونو (ګردانو) وروسته غواړو د ويي رغاونې (لغوي ساختمان) له مخې د هغه رغاونه او جوړښت تر کتنې لاندې ونيسو . په دې توګه له څلورو ډولو کړونو سره مخامخېږو :

ساده، بېلښتي (اشتقاقي)، شا پرشا يا خوا پرخوا، ترښتي (ترکيبي) .

وروستي درې ډوله په يوه نامه، غونډيز يا فقره يي کړونه (Phrasal verbs) هم بلل کېږي :

۱ - ساده يا يوستوی کړ : چې ستنه يا بنسټ يې له يو ګړيزې (يوفورفيميزې) ولۍ څخه جوړېږي او اړوني مختاړي او وروستاړي ورپورې سيده نښلول کېږي، لکه : " خور - " چې خورم، خورو، خورئ، خورې، خوري، وخوړ، خوړ ... او داسې نورې جوړونې ترې کېږي .

۲ - بېلښتي يا اشتقاقي کړ : چې ستنه يا بنسټ يې له يوګړې ولۍ او کوم تاړي (افيکس) څخه جوړوي. په دې مانا چې د کړولۍ جاج (مفهوم) د يوه تاړي په ملتيا بشپړېږي او څرګندېږي . يا په بله وينا، دغسې يو تاړی د جاج او مانا له مخې د کړولۍ نه بېلېدونکی توک ګڼل کېږي . په دې توګه يې که له ولۍ يا ستنې څخه لرې کړو، تاکلی جاج يې اوړي او يا يې کورټ له لاسه

ورکوي، لکه : راغلل، درغلل، ورغلل، راتلل، درتلل، ورتلل، راکول، درکول، ورکول، کښېوتل، کښېناستل، کښېږ ايستل، کښېښوول، پرېږ وتل، پورېږ وهل، پورېږ ايستل، پورېږ کول ... دغه راز ډېر ستاينومونه او څيزنومونه هم د روستاړو په نښلولو نه د وسمهالکړ ستمه يا په بله وينا، بنسټ گرځي، لکه : لوېدل، غټېدل، تېريدل، کارېدل، اوښېدل، دوديدل، لاسېدل، لويول، غټول، تېرول، کارول، اوبول، دودول، لاسول ...

د بېلښتي يا اشتقاقي او مشتق کړ رغاونه داسې لنډون مومي :

۱) کړ ولی + مختاړي = راتلل، درتلل، ورتلل ...

۲) ستاينوم ولی + روستاړی = لوېدل، لوبول، غټېدل، غټول ...

۳) څيزنوم ولی + روستاړی = اوښېدل، اوبول، دودېدل، دودول ... له ستاينومو يا څيزنومو پرته له تېرمهالې يا دويمې ستې څخه، لکه : پاڅېدل، نڅېدل ... په – يدل يا – ول زموږ دوديز ژبپوهان دغې ډلې کړونو ته (يدل والا مصدرونه) وايي چې يو ناپوهيزه نومونه ده، سمه نومونه يې تېرمهالې ستمه ده چې (- ل) ترې په اوړون کې زياتره غورځي .

۳ – خوا پرخوا يا سست ترښتي (ترکيبي کړ) : هغه راز کړ ته وايي چې د کړ ستمه يا بنسټ له دوو يا ډېرو خپلواکو گړونو (مورفيمونو) څخه هسې سرسري او يا بابزيو ځايوالی موندلی وي . په بله وينا، يو پوخ ترڼگ (ترکيب) يې بللای نه شو، داسې چې سره يوځای شوي توکونه، نه خو له لاسه ورکوي او نه پايلې، او په دې يې پايلې سره جلا جلا خپله اوړوني (تصريفي لوښه (خاصه) راڅرگندوي، حال دا چې په يو پوخ يا رښتيني ترڼگ کې د رغنده توکونو (اجزاوو) خجونه او تصريفي پايلې پر وروستي توك باندې پنډېدنه او يو کېدنه (تجمع او توحيد) مومي .

د خوا پرخوا کړ رغاونه په دې لاندې څرگندنو (اصطلاحاتو) کې ښوول کېږي :

۱) څيزنوم + مرستيالکړ : زمری کېدل – کول، زمری کېدل، کول، زمري کېدل - کول، زمرياني کېدل – کول ....

۲) ستاينوم + مرستيالکړ: مړکېدل - کول، مړه کېدل - کول، مړې کېدل، کول ....

۳) چاروالکړ نوم + مرستيالکړ : سرخوړونکی کېدل – کول، سرخوړونکې کېدل، سرخوړونکي کېدل – کول، سرخوړونکی کېدل – کول ....

۴) ببچار کړنوم + مرستيالکړ : سرخوړلی کېدل – کول، سرخوړلې کېدل – کول، سرخوړلي کېدل – کول، سرخوړلې کېدل – کول ....

۵) شمېرنوم + مرستيالکړ : دوه کېدل – کول، دوې کېدل – کول ....

۶) ستاينوم + مرستيالکړ : لوده – شوده – بدمرغه ... کېدل يا کول

۷) بيا خلي ستاينوم + مرستيالکړ : لوده لوده – شوده شوده ... کېدل يا کول .

۸) بيا خلې کړول + مرستيالکړ : پورته پورته – ښکته ښکته – وروسته وروسته کېدل يا کول ...

۹) بیا ځلي ستاینوم + مرستیالکړ : تود تود کېدل - کول، توده توده کېدل – کول، تاوده تاوده کېدل – کول، تودې تودې کېدل – کول ....

۱۰) سربَل + ځیزنوم + مرستیالکړ : ترلاسه کېدل – کول ....

۱۱) سربَل + ځیزنوم + اوستربل + آر کړ : تر سره کول، ترپایه پورې رسېدل - رسول ....

۱۲) ځیزنوم + اوستربل + مرستیاُلکړ: مخ ته کېدل - کول، شا ته کېدل - کول ....

۱۳) ځیزنوم + اوستربل + آر کړ : پای ته رسېدل - رسول، سرته ختل - خېژول ....

۱۴) ځیزنوم + اوستربل + بېلبنتي کړ : لاس ته راوړل، لاس ته راوستل ....

۱۵) پلوي نومځری + ځیزنوم + اوستربل + مرستیالکړ : رامخته کېدل – کول، رامنځته کېدل – کول ....

۴ - ترېنتي (ترکیبي) کړ : له خوا پرخوا کړ سره یې په رغاونه کې توپیر دا دی چې دلته مله یا یوځای شوي توکونه سره یو نه جلا کېدونکی یووالی منځته راوړي . په دې مانا چې مخني توکونه یې خپل خج او اوړوني تاړي او له دې سره مانیزه او گرامري خپلواکي له لاسه ورکوي او یوازې وروستنی هغه یې د گرد ترېنگ په ښکارندویۍ یو غښتلی خج او اوړوني نښې نښاني ځان ته اخلي . البته مخني توکونه یې یا له آره ناوړېدوني وي (لکه آر کړلونه) او یا یې په همدغه ترېنگ کې خپله اوړوني او گرامري جوله او چارومانا له لاسه ورکړې وي .

ترېنتي کړ هم د (خوا پرخوا) کړ په توپیر تر څرگندنو، په گړنو (ایدیمونو) زیاته اړه لري، لکه په دې بېلگو کې :

۱) ځیزنوم + مرستیالکړ : زړه کېدل (میل درلودل)، غلا کېدل – کول .

(خج پر مرستیالکړ) که نه پرخوا پرخوا کړ بدلېږي .

۲) ځیزنوم + مرستیالکړ : زړه کول (جرئت کول) .

۳) ځیزنوم + مرستیالکړ : توره کول (غیرت یا مېړانه کول) .

۴) ترېنتي ځیزنوم + مرستیالکړ : زړه نازړه کېدل (ټکنی یا متردد کېدل) .

۵) بیا ځلي ځیزنوم + مرستیالکړ : سترگې سترگې کېدل (انتظار اېستل)، غوږ غوږ کېدل .

۶) ځیزنوم + آر کړ : پښه نیول، لاس اخېستل، سرخوږېدل، ځان پرسول او داسې نور ....

کړاوونه :

۱ – کړ څه راز ګړ دی، څه او څنګه څرګندونه کوي ؟
۲ – مصدر له کړ سره څه اړیکي لري او دغه نومونه (اصطلاح) د څه لپاره کارول کېده او کارول کېږي ؟
۳ – د یو کړ بنسټ او اساس څه څیز دی او په څه نامه یادېږي ؟
۴ – یو اوړون موندلی کړ څومره توکونه او چارونه درلودای شي ؟
۵ – مهال پر څو ډوله دی ؟
۶ – کړ نوړی څه ته وایي او پر څو ډوله دی ؟
۷ – وګړی او ګڼه سره څه توپیر لري ؟
۸ – چاروال، بېچار او غبرګوال یا منځوالکړ په یو یو ساري (مثال) راوپېژنئ ؟
۹ – کړ نوم یا حاصل مصدر څه ته وایي او څه ډول جوړېدای شي ؟
۱۰ – تواني کړ څنګه جوړېږي ؟
۱۱ – بشپړ (مطلق) او نابشپړ (غیرمطلق) کړ سره څه توپیر لري ؟
۱۲ – لر او لنډ کړ په یو یو ساري راوښیاست ؟
۱۳ – کوزاتیف یا لېږند چار کړ څه ته وایي له یو ساري سره یې وښیاست ؟
۱۴ – کړ ول څه ته وایي ؟
۱۵ – په دې متل کې د کړ خبري او ناخبري کړونه ونومېرئ :

نه آشه ښه ده، نه ګله
دوی دې وخوري یو تربله .

۱۶ – ستنه د ګردان شوي کړ کومه برخه ده ؟
۱۷ – تېرمهالې او وسمهالې ستنې سره څه جولیز توپیر لري او د لېږند او نالېږند کړ ستنې سره کومې بېلتیاوې لري ؟
۱۸ – د بشپړ او نابشپړ وسمهال بېلګې ولیکئ !
۱۹ – وسترمهال څه راز مهال دی، روږدني (اعتیادي) اوړون یې څنګه راځي ؟
۲۰ – د لیږند او نالېږند کړ توپیر په تېرمهال او وسمهال کې څنګه کوئ ؟
۲۱ – د ساده، بېلښتي او ترښتي کړونو یوه یوه بېلګه وکاږئ !

د ګړپوهې (صرف) دويمه برخه :

ناوړېدوني ګړونه Indeclinable Morphemes

د ګړپوهې (مورفولوجی) په تېره برخه کې مو له نومونو او کړونو څخه خبرې وکړې او په هغه ترڅ کې مو د هغو ډولونه او اوړونونه (ګردانونه) وړاندې کړل، په دې برخه کې غواړو، د ازادو يا ناوړېدونيو ګړونو (مورفيمونو) دويمه ډله ترکتنې لاندې نيسو. د دې ډلې ځانګړتيا دا ده چې د تېرې ډلې (نومونو او کړونو) په توپير ناوړېدوني دي او ځانته کومه ازاده وييزه (لغوي) مانا نه لري، بلکې له خپلواکو ګړونو (نومونو او کړونو) سره يې چار او مانا جوتېږي، يا په بله وينا، د غونډلې (جملې) له مرستيالو توکونو څخه ګڼل کېږي او له همدې پلوه زياتره د ګړپوهې پرځای په غونډله پوهه کې تر څېړنې لاندې نيول کېږي.

نا آر يا ستاينوميزه، څيزنوميز او غونډ ډوله کړولونه (◄—) بيا له نومونو او کړونو سره د آرو، يا خپلواکو ګړونو (مورفيمونو) ډله جوړوي.

ناوړېدوني ګړونه په دې وروسته توګه بېلا بېلې ټولې (کتېګورۍ) او ډولونه جوړوي :

۱ - کړولونه يا قيدونه *Adverbs* :

کړولونه هغه ژبني توکونه دي چې د يوه کړ د پېښېدنې څرنګوالی ښيي، دا څرنګوالی د کړ د پېښېدلو ځای يا مهال ټاکي او يا يې څرګندتيا، اړوندتيا، ټينګار او داسې نورې ځانګړتياوې ښکاره کوي. په پښتو کې آر کړولونه ناوړېدوني دي، لکه : اوس، بيا، بېرته، ژر، ورو، هرګوره، هرومرو، زازو، ناڅاپه يا ناڅاپي، نابېره، کښته، پورته، لاندې، باندې، پاس، نن، پرون، لرغون، پخوا، وړاندې، وروسته، لرې، نژدې، دلته، هلته .... نا آر، لکه څيزنومونه او ستاينومونه او غونډونه (فقرې) چې په څرمه ډول د کړولونو په توګه کارول کېږي. البته ناوړېدوني نه بلل کېږي په ټوليز ډول آر او په ترڅ کې ورسره ناآر کړولونه دا وروسته وېشنه لري :

۱ - مهالي کړول : چې د مهال له مخې د يوه کړ پېښېدنه اغېزمنوي، لکه :
اوس، وروسته، مخکې، له مخه، پخوا، وړاندې، ، سم له لاسه، سملاسي، په سر کې، په پيل کې، په پای کې، پای ته، بيرته، سرته، ژر، ورو، ګړندې، ځنډيا په ځنډ، بې ځنډه، په بيړه، په تلوار، په چټکۍ، په چابکۍ، وړمه ورځ، نن، پرون، نن سبا، سبا، سبا ته، بل سبا ته، نن شپه، نن ګهيځ، نن غرمه، نن ماښام ....، ګهيځ، سهار، غرمه، ماسپښين، مازيګر (مازيګر چېرې وې لوی مه شې - ما په منګي کې شنه بادرنګ راوړي وونه)، له وخته، ناوخته، وختي، ناوخته، لمرخاته، لمر پرېواته، بل کال ته، ترڅو يا څو، په ځغاسته، په منډه، د منډې له مخې، په لنډو (کې)، د ولاړې له مخې او داسې نور آر او نا آر کړولونه.

بيا ځلي (تکراري)، لکه : ژر ژر، ژر تر ژره، اوس اوس، بيا بيا، کله کله، کله ناکله، وروسته وروسته، وار له واره ، مخکې له مخکې، لنډ پر لنډ يا لنډ پر لنډه، لاس پرلاس ... - " وسمهال " يا " په اوس مهال کې " د " اوس اوس، نن سبا، نن پرون ... " ناکره انډولونه دي. همدارنګه د " اوس " پر ځای " دا وخت " يا " دا مهال " هم دومره کره نه برېښي.

توني (مکاني) کړول : چې د يوه کړ پېښېدنه د ځای او چاپېريال له مخې اغېزمنوي، لکه :
دلته، هلته، دلې، هلې، دورې، هورې، مخکې، وروسته، شاته، مخ ته، بيرته، وړاندې، لرې، نژدې ... (دغه راز کړولونه زياتره مهالي او توني دواړه کار ورکوي، يا په بله وينا ، هم مهالي او هم توني دي)، کښته، پورته، کښته پورته، لاندې، باندې، لاندې باندې، دننه، له دننه، له د باندې، اخوا، دېخوا، اخوا دېخوا، شاوخوا، له لرې، له نژدې، له ورا- يا له ورايه، له پاسه، له باندې، له لاندې، مخامخ، پښي شا، مخ پورته، مخ کښته، مخ پر وړاندې، مخ پرشا، ستوني ستغ يا ستوني ستاخ، سر پرځښۍ، ځای پرځای، لور له لوره، لورا لور، کورا کور ... او داسې نور آر او نا آر يا ساده او ترښتي توني کړولونه.

۳ - څرګندني او ټينګاري کړولونه : چې د يوه کړ د پېښېدنې څرګندتيا، حالت، ځرنګتيا يا ټينګار ښيي، لکه :
په ځغرده، په ډاګه، ډانګ پېيلې (ويل)، په ښکاره، په پټه، په څرګنده، په غلا، په زيار، په خوارۍ، په مېړانه، په وېړه خوله، په زور يا په زوره، په خوښه، ورو يا په ورو (اواز)، په نره، مړو سترګو، په ټيټو سترګو، په جګه يا هسکه غاړه، خوله پرخوله (،) غاړه پرغاړه، په کلکه، په ټينګه، د زړه له کومې، زړه نازړه (کول - ويل ...)، په ملاسته، هرومرو، زازو، په هر ډول، په هره توګه، هيڅ پر هيڅ يا هيڅ پر هيڅه، خوشې پر خوشې، په اوږدو، په لنډو يا په ساره، څه ناڅه، لړو ډېر، کټ مټ ... يا د اوږدو ګړنو په بڼه، لکه : له اوښکو ډکې سترګې، په سترګو سترګو کې، واښه پرخوله رسۍ پرغاړه (ورتلل) ....

۴ - اړیککړولونه هغه دي چې د اړیکوییکو په چار کې راځرګندېږي. همدارنګه پوښتکړولونه هم دراخله.

دويم - وییکي (ادوات *Particles*) :

دا هم د ناوړېدونو یا ازادو ګړونو (مورفیمونو) یوه غوره برخه ده او بېلګې یې په دې وروسته ډول دي :

۱ - اړیکوییکي (ارتباطي ادات *Conjunctions*) :

چې د څومره والي او څرنګوالي یا ورته والي له مخې سرهٔ آړې او څېرمه غونډلې (جملې) نښلوي او په دې توګه دوه دوه سره غاړه کېږي. له دویمې سره یې زیاتره "چې" هم ملګرې کېږي. که څه هم "چې" د یوه ډېر چاري اړیکوییکي په توګه څانته بې .ورې هم راځي. د اړیکوییکو جوړې، لکه " څومره " او " هومره " په دې غبرګه غونډله کې : (- څومره) دیګ (هسې) تېپر. نورې جوړې، لکه : که څه هم - بیا هم. څومره چې - هومره یا هماغومره. چېرې - هلته (چېرې دې ښه، هلته دې شپه) : څنګه چې - هسې، (داسې، همداسې، همدا راز، هغسې، همدارنګه، هماغسې یا همهغسې). په کندهاري ګړدود کې " څکه " هم د " څنګه " پازه پرځای کوي، لکه چې وایي :
څکه چې ناروغ وم، نو درمل مې وخوړل. " که " بیا په اړیکوییکو کې یو آړ وییکی دی چې د دوو غونډلو ترمنځ یو آړ (شرط)، ټینګوي او " نو " یا بل کوم توك ورسره په اړونده غونډله کې غاړه کېږي، لکه : (که) ته راشې، (نو) زه به هم راشم.

۲ - تړوییکي (د عطف توري) :

چې دوه توکونه (ویي) یا غونډلې سره ملګرې کوي، لکه : او، و. دا تړوییکي له آره په اړیکوییکو کې راځي، خو د دودیز عربي او پارسي " حروف عطف " له نومونې سره سم ورته دغه ځانګړی نوم ورکړ شو، په دې بېلګو کې :
باغ وای د ګلونو پکې ناست وای زه او ته ....
" و " او " او " سره هممانیز دي او یوازې غږیز (فونېتیکي) توپیر سره لري. همدغه " او " دی چې د وییونو ترمنځ په زیاته کارېدنه پر " و " اوړي، لکه : مور و پلار، خور و ورور. مګر که له خپلواکپای ویي سره بل ویی تړل کېږي نو په آره ښه راځي، لکه : کاکا او ماما، ښه او بد .... بل دا چې زیاتره " او " یو نحوي تړاو ښیي او " و " یو لغوي تړون. هرګوره، د غونډ او غونډلو د تړاو لپاره تل "او" څېل کارول کېږي.

" سره " هم یو کړ ول ډوله تړوییکی دی چې د دوو نومونو د تړاو لپاره یا د " او " پرځای راځي او یا د ټینګار لپاره له " او " سره یوځای دغه دنده پرځای کوي. له نورو تړوییکو سره دا توپیر لري چې

د ملګرو توکونو (وییونو یا غونډلو) ترمنځ نه، بلکې وروسته ترې راځي او هغه سره ترې یا ملګري کوي، لکه : څوکرۍ، ګنډېرۍ سره ورونه دي، څوکرۍ او ګنډېرۍ سره ورونه دي.

۳ - ناتړوییکي *disconjuctives* : هغه دي چې د تړوییکو سرچپه د تړاو پرځای نه تړاو،

یا په بله وینا، غوراوی (انتخاب) راڅرګندوي، چې له دوو یا ډېرو څیزونو یا پدیدو څخه یو ومنل شي او بل یا نور رد کړ شي او هغه "که" او "یا" "یا ناکره" "لیا" (لا) دي، لکه : نن وي، (که) سبا، دا وطن د زرغون خان دی.

(یا) به دې زلفې کمر بند کړم

(یا) به مې سر د غرغرې شمال وهینه

۴ - ورتني یا تشبیهي وییکي :

چې په دودیز ګرامر او ادبي فنونو کې یې (حروف تشبیه) بولي، هغه وییکي دي چې د دوو یا زیاتو څیزونو یا پدیدو ورته والی او مشابهت ښیي، لکه : غوندې، په څېر، په رنګ، په شان، په دود، په توګه، په ډول، په راز ... چې د " د " سربل (←) په وړاندې له " غوندې " پرته درغلي (کاذب)، یا په بله وینا، غونډ ډوله (فقره یي) اوستربلونه ګڼل کېږي.

۵ - سربلونه + اوستربلونه :

سربلونه prepositions او اوستربلونه postpositions هغه کوشني ناخپلواك او ناوړېدونې ډېر پېښني (کثیرالوقوع) او ډېر کارنده ژبني توکونه یا وییکي particles دي چې په یوه غونډله (جمله) کې یې د خپلواکو توکونو یا نومونو (صفتونو، ضمیرونو او شمېر نومونو) په ملتیا مانا او دنده څرګندېږي. سره له دې چې سربلونه او اوستربلونه د غونډلې (جملې)، یا په بله وینا، په ناخپلواکو او مرستیالو توکونو کې راځي او مانا او پازه یې د همدغو نومونو یا کړونو او کړولونو په ګاونډیتوب کې څرګندېدای شي، خو دا چې پر دغو آرو یا خپلواکو توکونو یو ډول اغېز لري او د هغوی دریځونه او پېرونه (حالتونه) څرګندوي، نو اداره کوونکي، چلوونکي یا واکمن توکونه هم بلل کېږي (په نحوي شننه کې به پرې هم خبرې وشي).

د رغاونې له مخې :

پښتو د پارسۍ، انګریزۍ او نورو ډېرو ژبو د یووستو سربلونو یا د هندي ژبو د یووستو اوستربلونو په وړاندې جوړه جوړه سربلونه او اوستربلونه لري. دا هره جوړه له آره یو(یوون unit)، یا په بله مانا، یوه ګرامري ټولۍ (کټېګوري) ګڼل کېږي. سربلونه تر نومونو (څیز نومونو، نومځرو، ستاینومونو او شمېر نومونو) له مخه او اوستربلونه وروسته راځي. زیاتره سربلونه څو څو اوستربلونه لري او په دې توګه په پښتو کې تر سربلونو څخه د اوستربلونو شمېر زیات دی. داسې چې د سربلونو کارونه اړینه ده او هېرول یې په کره لیکنۍ پښتو کې په کار نه دي، خو په

اوستربلونو کې کله کله یو نیم غورځېدای (حذفېدای) شي. هرګوره، په سربلو کې یوازې "و –" له معیاره لوېدلی او اړوند اوستربل "– ته" پرځای پاتې دي.

د سربلونو (او اوستربلونو) بېځایه کارونه ښایسته ډېرې ګرامري او مانیزې ښویېدنې منځته راوړي، د بېلګې په توګه وګورئ، په دې لاندې شعرو کې د (له) پر ځای (د) ځومره مانیز بدلون رامینځته کړی دی!

تا به تل ساتم (د) پردو وطنه!

یا په دې بل کې:

ته خو به (د) زلفو کوځې جوړې کړې - زه په دا شلېدلي ګرېوان څه وکړم (خاطر)

پښتو سربلونه، که څه هم ټول یووستوي دي، خو دا چې له هر یوه سره تر اړوند نامه یا غونډ وروسته یو اوستربل د بشپړ اند "متمم" په توګه هم غاړه کېږي، د ساري په ډول د هر انګریزي سربل پښتو انډول یوازې یو ټاکلی سربل نه، بلکې یو سربل او یو اوستربل غبرګ راځي، نو په پوره مانا یووستوي نه بلل کېږي. سره له دې چې ترمنځ یې نوم یا غونډ ټیکاو لري او پټلېز سره نه ویل کېږي. له (بې) سربل سره د (له) ملګري کول هرګوره دومره اړین نه برېښي، همدا راز (سره له) د (باوجود) په مانا کېدای شي، پر غبرګ اوستربل (سره سره) واړول شي چې د غبرګو اوستربلو په توګه تر نوم وروسته راځي. یوازې د شعري اړتیا یا سپما له مخې کېدای شي، (بې له) او (سره له) د غبرګو سربلو په توګه وکارول شي. له دې کبله په جلا جلا ډول ټول پښتو سربلونه یووستوي وییکي دي او بل وېش نه لري، خو اوستربلونه پر درو رغاونیزو ډلو وېشنه وومي:

۱ – یووستوي، لکه: کې، سره، پورې، باندې، لاندې، وروسته، څخه (ځنې، نه)، پرته، ته، غوندې، کره.

۲ – بېلبنتي (اشتقاقي) او ترېښتي (ترکیبي)، لکه: لپاره، له مخې، دننه، د باندې، پسې، سرېېره، راهیسې؛ ترېښتي، لکه: (سره سره) یا (سره له)، دننه دننه.

۳ – بدل یا درغلي اوستربلونه (pseudo-postpositions) چې په پښتو کې زیاتره د "د" سربل (←) په وړاندې تولي (ملکي یا اضافي possessive) پېر (حالت) جوړوي او ډېر د غونډو په بڼه راځي او دا چې "د" د یوه تولي (اضافي) سربل په توګه یو ډېر پېښنی سربل دی، نو د اړوند اوستربل غونډونه ورسره هم له شمېره وتلي برېښي، لکه:

په رنګ، په شان، په شانې (پشانې)، په شانته، په څېر، په ډول، په توګه، لپاره (له پاره)، په ګډون، په ملاتړ، په وینا، په بدرګه، په ننګه، په ملتیا، په ملګرتیا، په مرسته، له مخې، پر بنسټ، په ګناه، په اړه، په اړوندتیا، په اړوندی (په اړوند ناسم)، په نامه، په پار، په پته، په توپیر، په خوښه، په مینه، په مېرانه، په زور، له لاسه، له کبله، له پلوه، په یاد، په درناوي، په هرکلي کې، په درشل کې، په باب، په باره کې، مخامخ، پرخوا، په پلوی ....

د (له) سربل په وړاندې، لکه : آخوا یا هاخوا (هغه خوا). دېخوا، دې پلو، آپلو، پلوه، سره په ګډه، سره لاس پر لاس، سر اوږه پر اوږه، سره خوله پر خوله، سره غاړه پر غاړه، سره مخامخ، سره مخ پر مخ، سره شا پر شا ....

د (تر) سربل په وړاندې بدل اوستربلونه، لکه : پخوا، له مخه، مخکې، ډېر، زيات، غوره، مينځ ....

د " و " (له معياره لويدلي) سربل د اړوند اوستربل " ته " په ملګرتيا بدل اوستربل، لکه : ته مخامخ، ته درناوی، ته ورته (مشابه).

د (پر) سربل په وړاندې چېرې کومه بېلګه نيمه پيدا کېږي، لکه : پر ځان له پاسه (بل څوك نه غواړم). د بېلښتي (اشتقاقي) " راهيسې " اوستربل ترځنګه ناکره واړينتونه هم په بدلو اوستربلو کې راتلای شي، لکه : را په ديخوا، په راهورې، په را دورې ....

که تولي (اضافي) سربل "د" پورتني اوستربلونه رامنځته نه کړي، يا په بله وينا، کړولي (قيدي) يا ستاينوميز غونډونه جوړ نه کړي او يوازې له يوه تولنوم سره يو (يا زيات) تولي (مضافونه) ونبلوي، نو بيا مانا دا چې " د " يوازې يو تولغونډ (اضافي عبارت) مينځته راوړی دی او بله دنده يې نه ده پر ځای کړې، لکه : د ځلمي کور، د هلك پلار ومور، د اسمان ستوري، دوره کيلي، د سيند غاړه، د سرو تاويز ....

د دغه پورتنيو پاڼو او دندو له پلوه سربلونه او اوستربلونه په دې وروستيو ډولو وېشنه مومي :

۱) په : چې له (کې) اوستربل سره د اړوند نوم، تون يا ظرفي حالت څرګندوي، لکه : په (تولګي کې). له (پورې) اوستربل سره يو بل ډول تون پېر، يا په بله وينا، يو تړاو او پيوستون ښيي، لکه : په ځان پورې، په تا پورې، ستا په خبرې پورې (به ارتباط ګپ شما). له " سره " اوستربل سره يو لوښنپېر (الی حالت) راښيي، لکه : په بياتي سره، په چړې سره، په وينا سره، په زور سره، په خوښې سره. له " پسې " اوستربل سره يو بل راز تونپېر يا پرله پسې والی څرګندوي، لکه : په تا پسې، په سختې پسې اساني راځي، په ژمي پسې پسرلی دی. لکه په لښتيليك کې چې ليدل کېږي. کله کله ترې " سره " اوستربل لويدای هم شي، لکه : په چاړه، په خوښه که په زور وي، له مظلوم به د ظالم لاس لنډېږي. په تا اړه نه لري (په تا پورې اړه نه لري). په ليکاني ليك کېږي (په ليکاني سره ليك کېږي). مګر (په کور) له (په کور کې) سره يو راز نه دی، ځکه (په کور) له آره (پر کور) دی چې ظرفي نه، بلکې استعلايي مانا ښندي. همدا راز په وخت، په کال، په

مازیگر، په بجو .... د پر وخت، پر کال، پر مازیګر، پر بجو ... ناسم، یا ناکره بڼې دي. همدا خبره ده چې موږ (په پښتو لیکل) او (پر پښتو لیکل) سره توپیرو.

۲) پر : یو باندینی (استعلایي) سربل دی چې یو اړوند اوستربل " باندې " یې زیاتره غورځېږي، لکه : پر مېز باندې یا پر مېز، پر ځمکه باندې یا پر ځمکه، پر زړه باندې یا پر زړه، پر سر باندې یا پر سر، پر زړه یو څه (او) پر خوله بل څه، پر وخت، پر کور، پر کابل، پر ورځ، پر شپه، پر ماښام، پر لسو بجو، پر ۱۳۵۶ کال او داسې نور. " پر میاشت " دومره نه ویل کېږي، بلکې "په میاشت" کې زیات کره بریښي.

" پر " هم د " په " غوندې زوړیای نومونه زیاتره پر اوښتي پېر نه اړوي. له کندهارۍ او تاریخي ادبي پښتو پرته نور زیاتره ګړدودونه " په " او " پر " سره ګډوي او پر یوه وخت دواړه په الي، ارتباطي، استعلایي او پرله پسې (تسلسلي) مانا کاروي. خو په یوه کره لیکنۍ پښتو کې د دغه دواړو سربلونو توپیر اړین دی. یو ژبنی آر هم دا دی چې دوه توکونه یا دودونه په تاریخي او اتېمولوجیک ډول هېڅکله هممانیز او همپازیز نه وي. د همدغه آر په ترځ کې سمپایي آر هم سمبالېږي. که په ګړنۍ ژبه کې دغه آرونه دومره پرځای هم نه شي، مګر په لیکنۍ ژبه کې څو اړخیز ګټور نقش لري.

توپیر یا نه ګډون، چار وېش او سپما د نرۍ د هرې ژبې بنسټ جوړوي، په دې توګه په کار دي (په پښتو لیکل) داسې مانا، کړو چې یو څه په پښتو ژبه لیکل کېږي، نه په بله ژبه. (پر پښتو لیکل) دا مانا چې د پښتو په باره کې څه لیکل کېږي، نه د بلې ژبې یا بلې سکالو په اړه. همدارنګه (پر کابل اوسېږم) دا مانا چې د کابل ښار په شاوخوا کې اوسېږم. او (په کابل کې اوسېږم) دا چې دننه په کابل یا کابل ښار کې اوسم.

په پارسۍ کې هم د " به " او " بر " توپیر په زاړه ادب او اوسني ایراني ادب او لیکنه کې پوره څرګند دي. همداسې یې په هندي کې هم درواخله. د " بر " بل اوستربل " سربېره " دی چې ناکره ډول یې " برسېره " هم لړو ډېر دود لري. دغه اوستربل هېڅکله نه غورځول کېږي. که نه مانا یې له " باندې " سره ګډېږي او سره یو کېږي.

" پر " چې د وییکنومځري (اداتي ضمیر) " پرې " پرځای هم کارول کېږي او په کندهاري ګړدود اړه لري، هم د یادو شویو ژبنیو آرونو له مخې په ټولیزه لیکنۍ پښتو کې د منني وړ نه بریښي. همداسې " تر " او " په " هم درواخله چې له " ترې " او " پې " یا " پرې " سره ګډول یې ګډوډي پېښوي.

۳) د : یو ډېر پېښبې تولي (اضافي یا ملکي) سربل دی چې له " کره " او "غونډي" پرته نور ساده او آر اوستربلونه نه لري، بلکې بې شمېره بدل، درغلي (کاذب) یا په بله وینا بېلبښتي، تړښتي او غونډېز (فقره یي یا عبارتي اوستربلونه ( ) ورسره غاړه کېږي. له مهالنومونو سره بې له اوستربلونو کړولونه جوړوي، لکه : د شپې، د ورځې، د غرمې .... خو تر ټولو زیاته او بنستیزه پازه یې د دوو نومونو ترمنځ د تول (اضافت، اړیکي ټینگونه ده.

۴) تر : چې د "پر " بډ (مقابل) سربل دی، هغه دا چې "تر " تر هرڅه له مخه د " پر " غونډي د باندې " نه، چې د " لاندې " مانا ښندې، له دې کبله یې لومړی اوستربل " لاندې " دی چې، هېڅکله غورځېدنه، نه مني، لکه : (ترمېز لاندې) چې " ترمېز " بیا گرد سره بله مانا ښندي او هغه توني او مهالي پیوستون دی، لکه : تر ننگرهاره، تر مازیگره چې اوستربل " پورې " یې هرومرو ملتیا نه کوي. دریېم اوستربل یې " وروسته " یا " راوروسته " کړول دی، لکه : تر غرمې وروسته یا تر غرمې راوروسته، تر ځلمي راوروسته زما وار دی .... له څلورم اوستربل څخه (ځنې – نه) سره پرتلیز جاج ښندي، لکه : ترتا څخه زه ښه یم چې د دغه اوستربل په غورځېدو، " ترتا " هم سم راځي. د دې پرځای چې د نورو ژبو په پېښو (سړنی کال د پروسږکال په نسبت ډېر ورندی دی، ووایو)، (سړنی کال تر پروسږکال ډېر ورندی دی) لنډ او کره راځي. " تر " پر دغه پرتلیزه (نسبي یا تدرجي) مانا له " له " سربل سره هممانیزه کېږي. خو دا چې (له څخه) تر هرڅه له مخه وتون پېر (منشائي) حالت ځرگندوي، نو یې بیا هم له (تر – څخه) سره گډول په کار نه دي، یا لږ تر لږه ښځایه دي، لکه : ننگرهاریان چې وایي : د کوره په سارا خوښ یم-- د وېشه په تالا خو دا چې په گډه کره لیکنی پښتو کې دلته د پرتلې مانا موخه (مطلوب) ده، نو (تر کوره پر سارا خوښ یم - تر ویشه پر تالا) ترې سم بریښي.

دغه راز په شمال ختیزو گړدودو کې د (په)، (تر)، (له) پرځای هم زیاتره (د) کارول کېږي چې دا هم له ژبني آرو معیار څخه چپ بلل کېږي، لکه : د ځلمي پسې، د ننگرهار پورې، د مېز لاندې، د ننگرهار نه، د ځلمي سره د کندهاره راغلم، د پښتو ټولنې د لغاتو د څانگې د خوا. یا د منځنیو گړدودو " د تا نه یا ستا نه زه ښه یم ... ". یا خو دغلته هېڅ سربل نه کاروي، لکه : ځلمي سره، تا نه یا ستا نه .... کره ډول یې : په ځلمي پسې، تر ننگرهار پورې، تر مېز لاندې، له ننگرهاره، له ځلمي سره له کندهاره راغلم، د پښتو ټولنې د لغاتو د څانگې له خوا، تر تا (څخه) زه ښه یم ....

۵) " له " چې له (څخه، نه یا ځنې) اوستربل سره له آره د یو نوم (وتون پېر) یا منشائي حالت ځرگندوي، لکه له سیستانه یا له سیستان څخه، یا له سیستان نه او یا له سیستان ځنې. په دویمه " نسبتي " مانا یې کارول دومره کره نه بریښي، لکه پاس چې ورته گوته ونیول شوه.

" له " له دویم اوستربل " سره " سره د ملګرتیا (معیت) جاج ښندي، لکه : له ځلمي سره تر هرات پورې ملګری وم او داسې نور. په دغه مانا یې اوستربل (سره) پر (څخه یا څه) اړول له ګډې کره لیکنی پښتو څخه چپ بریښي، که څه هم په ځینو ګړدودو او د خوشال په وینا کې " څخه د " سره " پرځای هم ډېر کارول کېږي. په هره توګه باید (له ځلمي سره) او (له ځلمي څخه) په یوه مانا ونه کارول شي. د " سره " اوستربل غبرګون (تکرار) د " سره له " ترڅنګه د " باوجود " مانا ښندي، لکه : " سره له " ناروغی لمبا ته ولاړم. یا : " له " ناروغی "سره سره " لمبا ته ولاړم. " سر له " د ترښتي سربل په توګه له " څخه " اوستربل سره غاړه کېږي او پیل ښوونډ کړول رامنځته کوي، لکه : سر له ننه، سر له مابنامه. تونی، لکه : سر له همدې څېرکي .... دریم اوستربل یې " وروسته " دی چې مهالي او تونی کړول (قید) ورسره جوړوي او له (تر) سره یې پازه یو کېږي، لکه له غرمې وروسته کور ته ځم چې البته (تر غرمې وروسته) ترې زیات کره بریښي، په بله وینا، (وروسته) د " له " نه، بلکې د " تر " معیاري اوستربل دی.

څلورم اوستربل یې " راهیسې " دی چې یو مهالي کړول ورسره جوړوي، لکه : له پروسږکال راهیسې، له ډېرو کلو راهیسې، له پخوا راهیسې ... په دې توګه "راهیسې" د یوه اوستربل په توګه باید په (نوم یا نومغونډ) پورې سیده ونښلول شي او بل کوم زیاتي اوستربل یا بل ژبنی توک ترې له مخه نه شي، په بله وینا ، (له ډېرو کلو څخه راهیسې) نه، بلکې (له ډېرو کلو راهیسې) وویل شي. (د ډېرو کلو را په دې خوا) یې همهانیز انډول دی، خو د پارسي (از سالها به اینطرف) ټکي پرټکي اړونه ده او دومره رواني او لنډون هم نه لري. د " له " پنځم اوستربل " پرته " دی چې د " سره " بېل او مقابل جاج ښندي، دا مانا چې د اړوند نوم ملګرتیا نه، چې بېلتا او نشتوالی څرګندوي، لکه : له بللیو پرته نابللي هم راغلي وو.

۶) " **بې** " : چې زیاتره د " نا " غونډې یو ستاینومیز (صفتي) مختاړی دی، لکه: بې کوره، خو لږو ډېره سربلي ځانګړتیا هم لري او هغه هم زیاتره د " له " په ملګرتیا او د یواځېنې اوستربل (څخه، نه یا ځنې) په درلودلو. لکه بې له تا څخه، بې له هغه څخه، چې (بې له تا) او (بې له هغه) هم ویل کېږي. د منځنۍ پېر په شعر کې یې " بېتا " د ردیف په توګه هم کارول شوی دی.

۷) " **و** " : یو پخوانی سربل دی چې له " ته " اوستربل سره ورتلون پېر (مفعول له حالت) څرګندوي. پخوانی څرک یې په لویدیزو (کندهاري) ګړدودو کې پاتې دی او نورو ټولو ګړدودو له لاسه ورکړی او د هغه اوستربل " ته " یوستوی کاروي، لکه : (و) تاته وایم، (و) ښوونځي ته ځم ....

د منځنۍ دورې شاعرانو هم ډېر کارولی او لا کله یې دویم ځلي تر نوم وروسته هم راوړي او له اوستربل " ته " سره یې بیا هم پتلیز (جوخت) نښلولی، لکه رحمان بابا چې وایې:

خدای وما وته ښکاره کړ هغه لمر بیا.
ځینو بیا د پارسي "به" غونډې بې اوستربله هم کارولی دی، لکه پیرمحمد کاکړ چې ویلي دي:
سوز گداز د محبت وهسې مارا.
په هره توگه د ویونکو د ډېرښت په لاسوند تر (و – ته)، (ته) زیات معیاري ارزښت لري.

۸) "لکه": لکه "د" په برخه کې چې ورته نغوته وشوه، پر دې سربېره چې له دغه تولي سربل سره ډېر درغلي اوستربلونه رامنځته کوي، د یووستوي سربل په توگه هم له ځان سره یو لړ بېلا بېل ساده وییکي، لکه: غونډې، هومره، هسې ... ملگري کوي: (لکه) زمري (غونډې)، (لکه) غر (هومره)، (لکه) – گل (هسې)....

د کره لیکنی پښتو سربلونه او اوستربلونه په لښتیلیك (جدول) کې داسې ښوول کېږي:

۶ - بېلا بېل وییکي:

پر پورتنیو وییکو سربېره څېښي نور راز راز وییکي هم شته چې په غونډله کې بېلا بېلې پاژې لري. په دوي کې د ځینو پاژې صرفي بلل کېږي او د ځېنو نحوي او د ځینو دواړه ډوله. صرفي، لکه "به" چې د نابشپړ او ناخبري (لکه گوماني) او اوسترمهالکړ یو ټوك جوړوي. یا "نه" او "مه" چې کړ نفي او نهي کوي. یا "که" چې هم ناتړوییکی ( ) دی او هم اړ وییکی: غونډله پوهیز یا نحوي، لکه "نه" د منفي ځواب په توگه. "سره" په صرفي ډول، لکه: سره تلل – په نحوي ډول، یا په بله وینا، د اوستربل په توگه، لکه: له ځلمي سره ولاړ. "بیا" د کړول او هم د اړیکوییکي په توگه. کورټ، سکوټ، ببخي، چور، سوچ، هړو، چورلټ، ورټ، رټ، بېخپوره، لا، ان، هن، ایله، په مټ، په متې یا متې ... د مرستیالکړولونو په توگه. و، یه، یا، آ، ای ... د بلن وییکو په توگه: "ایا" د پوښتوییکي په توگه چې تر بلن وییکو یې عربیوالی پوره څرگند دی؛ پارنوییکی لکه اخ، اوخ، وش، وېش و آه ... چې د ناځاپي خوښۍ یا وېرې او داسې نورو هیجانونو (پارېدنو) څرگندونه ټکوي او تر آرو او مرستیالو توکونو وروسته د غونډلې د رغنده توکونو درېیمه ډله جوړوي او پرخپل ځای څېرل کېږي. منښتي وییکي، لکه: هو، هوکې، آهو. نمنښتي (انکاري)، لکه: نه (یه)، خو، مگر او داسې نور.

وینا واښتي:

وینا واښتي یا تکیه کلامونه، لکه: ماسکه، غوله یا غولې، مره یا مرې، غوچې، چې دی ... کاکا گوري، ما گوري ... هم لږو ډېر په یوستوو او ترښتي وییکو کې راځي چې د پار - بلن وییکو یا پارنوییکو غونډې د نومونې پاژه نه پرځای کوي، بلکې د غونډلې پرځای د وینا د توکونو په توگه راز راز ننگیرنې (احساسات) څرگندوي.

د پښتو ګړونو (مورفیمونو) د ډلبندۍ انځورليک :

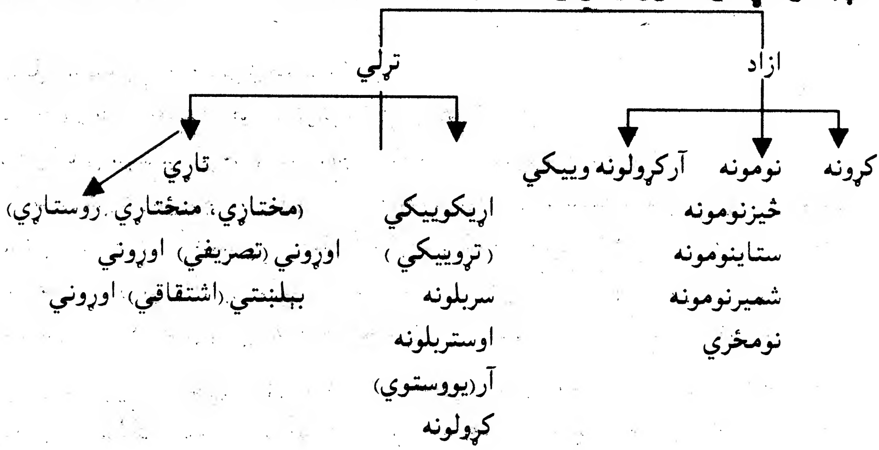

یادښت : لکه مخکې چې پاس وویل شول، انګینومونه یا اصوات (ډز و ډوز، درب و دروب، غر و غور ...)، پارنوییکی (وخ، اخ، ویش ...) او داسې نور بیا د غونډلې څېرمه توکي بلل کېږي او له آره وینا توکي دي. له دوی څخه یوازې یوه برخه، هغه هم انګینومونه د ازادو ګړونو په ډله کې راځي او نور په ترلیو یا ناخپلواکو کې (←د غونډله پوهې اړونده سکالو).

کړاوونه (تمرینونه)

۱ - سربل څه ته وايي او اوستربل څه مانا ؟ .
۲ - پښتو تول څو سربلونه او څو اوستربلونه لري او هغه کوم دي ؟
۳ - د دې لاندې غونډلو تش ځايونه په سمو سربلونو او اوستربلونو ډک کړئ !

... کابل کې د ژمي ډېر ساړه وي. ... زړه به دې يوه وي، درېښنه به شي بله. زه ... ليکاني سره ليکل کوم. زه ... انګليسي ... روسي ښه غږېدای شم. کوچيان د اوړي ... کابل وي او د ژمي ... ننګرهار ... اوسي. زما پر کاليو ... مه خانده ! سپين ... تور اوښتل يا بد لېدل. اوبه ... ډانګ ښېلول ... زده کړې پسې ملا وتړه ! په تا ... اړه نه لري. زه کور ... پنځو بجو ځم. ... غره باندې واوره اوري. ... ډېوې لاندې تياره ده. ... ځلمي سرېېره زمری هم راغی. ... ځلمي پرته نور تول ولاړل. ... تولګي دننه. ... تولګي د باندې سپوږمی. ... منځ د اسمان راغله - يا خو خوب نشته يا خو ما ... نه راځينه. که غم ... شرمېدلای - ... ما به نه راتلای ځولی ځولی غمونه. ... تور تويك ويشتلی راشی - د بې ننګی اواز دې مه راځه مينه ! د يار ... پاره درمسال جارو کومه. ... ګودر سور سالو ښکاره شو. اشنا مې سر ... وطن کېښود - ... تار د زلفو به کفن ورته ګندمه. که زما عمر ... ضروري وي تېر به شينه. ... لويو غرو د خدای نظر دي - ... سر يې واورې ورې چاپېر ګلونه. که ولاړ شي ... بلخه - درسره ده خپله برخه. ګلاب ... اصله شاهزاده دی - رامبېل چامبېل يې اردليان ورسره ځينه. ... ګودر څه کانه راوشوه - چې کشره خور يې ورسره ګودر ... ځينه ما ... په سرو زرو منظور دی - که د جانان ... لاسه خاورې اېرې وينه. خپه پرې نه يم ... جانان سره به يمه. ... خمارو سترګو دې جار شم - چې ... ژړا شي مرغلرې تويوينه. ... وچه ډاګه د لونګو بوي راځينه. زما ... تشه خندا مسته. ما به جانان ... لاس نيولی ګرځونه. که شينکی خال مې د چرو ... ځوکو ځينه. چې ... سنګره پورې زه درسره ځمه. سپوږمی ... دې څه احسان دی - زما جانان ... د ديواله سيورې ته ځينه.

۳ - څپرکی

پښتو غونډله پوهه (نحو *Syntax*)

۳ - څپرکی

غونډله پوهه (نحو Syntax)

لکه څنګه چې د غږ پوهې د سکالو یوون (د بحث واحد) غږ دی او د ګړ پوهې هغه ګړ دی. نو د غونډ له پوهې د سکالو یوون غونډله (جمله ۱-۴۴) ده. په بله وینا، غونډله پوهه د غونډلو، دغه راز د غونډونو (فقرو) او ګړنو (ایډیمونو) جوړښت، اوډون او ډولونه تر کتنې او څېړنې لاندې نیسي

غونډله (جمله) :

غونډله د ګړونو او وییونو یو داسې اوډلی غونډ (کُل) دی چې یو بشپړ جاج (مفهوم) او موخه (مطلب) پرې پوهول کېږي. له بله پلوه، دا چې خبرې یا وینا په غونډلو کېږي او بې غونډلو خبرې او وینا نه ترسره کېږي، نو داسې یې هم پېژندلای شو : غونډله د خبرو، وینا یا ګړهار هغه بشپړه خپلواکه ناشنونې رغاونه ده چې نرې بله ستره رغاونه نشته، په بله وینا : غونډله د خبرو او وینااوو تر ټولو لوی یوون (واحد) دی.

د پښتو غونډلې جوړښت :

پښتو یوه " کړند - کړی - کړ " اوړوني (تصریفي) او په دې ډول یې غونډله لومړی پر دوو برخو یا غونډونو (فقرو یا ګروپونو) وېشل کېږي چې یوه ته نوموال (اسمي) او بل ته کړوال (فعلي) غونډ وایې. د پاڼې له مخې نوموال غونډ ته ابنبی (مسندالیه) او مبتدا، او کړوال غونډ ته ابنبونی (مسند) یا خبر هم ویل کېږي. په ابنبي کې یا کړند له خپلو اړوندو سره راځي (که په چاروال کړ اړه ولري)، او یا کړی له خپلو اړوندو سره (که په بېچاړ کړ اړه ولري). په ابنبوني کړ او

کړې دواړه له خپلو اړوندو سره راځي، په دې اړ (شرط) چې کړ چاروال لېږندوي، که نه یوازې کړ له خپلو اړوندو سره راځي.

د کړند او کړي اړوندونه ستاینوم، شمېرنوم، تولنوم (مضاف الیه) تولوییکي، پېژندوییکي او داسې نور اړین وییکي کېدای شي او د کړ هغه کړولونه (قیدونه). په دې توګه ټول لوی او واړه یا خپلواك او ناخپلواك، یا ناوړیدوني ګړونه او توکونه په یوه غونډله کې راغونډېدای شي او د همدغو توکونو په کموالي او زیاتوالي سره وړې یا لویې غونډلې منځته راځي.

د یوې غونډلې د شتوالي لړه کې آړ یا بنیادي ټوك ګردان شوی کړ دی. که هرڅومره ژبني توکونه سره لړي شي او کړ ونه لري. غونډله جوړولای نه شي او په سرچپه ډول، یو یوازې ګردان شوی کړ د یوې غونډلې لړه کې کچه ده، لکه: خورم، څښنم، ځم او داسې نور. ځېنې نادوده او یا غېرعادي غونډلې چې کړ یې غورځي او بیا هم غونډلې بلل کېږي، هغه بلن غونډلې یا ندائیه او ځوابیه غونډلې دي، لکه:
په پښتیانا !، په ځلمیه !، دغه راز، هو، نه، ښه، څنګه، ولې او داسې نور وییکي او پوښتنومخړي هم نیمګړي یا لنډ کړ شوي غونډلې دي، هغه هم د خبرو اترو او دیالوګ په بهیر کې لکه چې یو ووایي: ته ناروغ یې – بل یې داسې ځواب وایي: هو، نه، ولې، څنګه ؟ او داسې نور.
اوس د یوې پوره ساده غونډلې څو بېېلګې وړاندې کوو:

۱ - ځلمی راغی
....
اېښی اېښوونی

۲ - د ځلمي ورور راغی
....
اېښی اېښوونی

۳ - د ځلمي مشر ورور راغی
....
اېښی اېښوونی

۴ - د ځلمي یو ورور نن له کندهار څخه کابل ته راغی
....
اېښی اېښوونی

۵ - ځلمی لیك کاږي

....

اېښي اېښوونې

۶ - یو هلك یو لیك کاږي

....

اېښي اېښوونې

۷ - یو لیك کښل کېږي

....

اېښي اېښوونې

په لومړۍ غونډله کې هم اېښي (مسنداليه) له يو ساده کړند څخه جوړ دی او هم اېښوونې له يو ساده کړ څخه. په دويمه غونډله کې اېښي له داسې کړند (وروړ) څخه جوړ دی چې (خلمی) ورسره د تولنوم (مضاف اليه) او " د " ورسره د تولوييکي په توګه اړوند (متعلق) بلل کېږي. خو اېښوونې لا هماغسې يووستوی کړ " راغی " دی. د درېيمې غونډلې د اېښي کړند (وروړ) يو ستاينوم (مشر)، يو تولنوم (خلمی) او يو تولوييکی " د " د خپلو اړوندونو په توګه له ځان سره ملګري کړي او په اېښووني کې کړ (راغی) له ځان سره يو مهالي کړول " نن " او يو توني کړول. يا په بله ژبه مفعول له (کابل ته) د خپلو اړوندونو په توګه ملګري کړي دي.

د څلورمې غونډلې په اېښي کې کړند (وروړ) له ځان سره يو ناپېژند يا نکره (يو)، خلمی د تولنوم او (د) د تولوييکي په توګه ملګري کړي او په اېښووني کې يې کړ (راغی). يو مهالي کړول " نن " او دوه توني کړولونه (له کندهار څخه) او (کابل ته) په خپله اړوندی کې لري. د لومړي توني کړول په درو توکونو کې (کندهار) د سربل او اوستربل (له - څخه) په ملتيا وتونېبر (مفعول منه حالت) موندلی دی او په دويم توني کړول کې (کابل) د اوستربل (ته) په ملتيا ورتلونېبر (مفعول له حالت).

سر له پنځمې څخه د پورتنيو څلورو غونډلو پرخلاف د نالېږند (لازمي) کړ ځای لېږند (متعدي) کړ نيسي او په دې توګه يې کړي (مفعول) ته اړتيا پيدا شوې ده. د پنځمې په اېښي کې کړند (خلمی) يوستووی راغلی دی او په اېښووني کې کړ (کاږي) له کړي (مفعول) سره ملګری شوی او په شپږمه کې اېښي د تولنوم (عام اسم) په توګه له (هلك) سره ناپېژند (يو) هم ملګری کړی دی او همدا راز د اېښووني له کړي (ليك) سره هم يو ناپېژند د لومړي هغه پرځای بل ډول ناپېژند (څوك يا کوم) او د دويم پېژند پرځای بل پېژند (کوم) هم راتلای شي، په بله وينا (يو هلك يو ليك کاږي)، (څوك يا کوم هلك کوم ليك کاږي) سره څومره ييز او څرنګيز (کمي او کيفي) توپير نه لري. اوومه غونډله بيا د پنځمې او شپږمې غونډلې غوندې چاروال لېږند کړ، نه، بلکې ببچار

لېږند کړ لري. په دې توګه یې کړی (لیك) له خپل ناپېژند (یو) سره اېښی جوړوي او (کښل کېږي) د یو ترېښتي کړ په توګه اېښوونی. دغه راز کړی (لیك) چې د کړند ځای نیسي او کړ وریوري اړه (اسناد) پیدا کوي، په دودیزه نومونه " نایب فاعل " بلل کېږي.

دا دی د پوره ځرګندتیا لپاره د څو بېلګو غونډلو انځورلیك (ګراف) وړاندې کوو :

١ - نالېږنده غونډله :

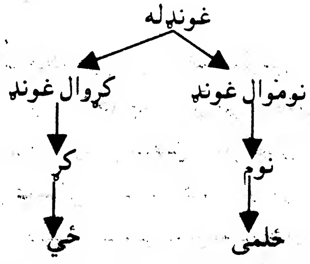

٢ - چاروالـه لېږنده غونډله :

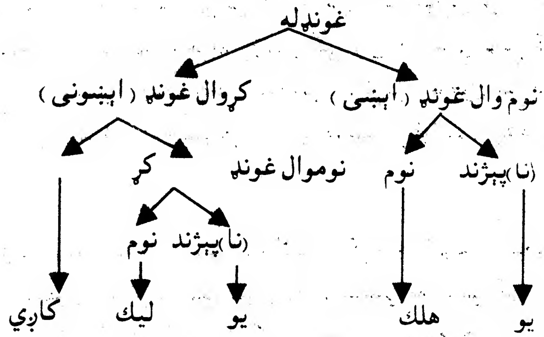

٣ - بېچاره لېږنده غونډله :

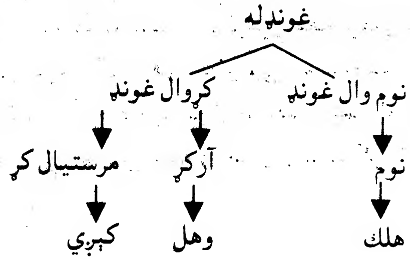

د غونډلې رغنده توکونه :

پاس مو پر دوو برخو (اېښې او اېښوني) د غونډلې وېشنه وکړه. دلته غواړو، په ټولیز ډول یې ټول رغنده توکونه تر کتنې لاندې ونیسو او د هغوي د شومره والي له مخې د غونډلې جولیز (شکلي) ډولونه ونوموو. دغه توکونه ټول ازاد یا خپلواك ګړونه او له ناخپلواکو یا تړلیو ګړونو څخه یوازې وییکي رااخلي. البته (تاړي) د ازادو ګړونو د نه جلا کېدونکو توکونو (اجزاوو) په توګه د غونډلې سیده توکونه (عناصر) نه بلل کېږي، په دې توګه یې که ازاد توکونه اوړون موندلي، بېلښتي (اشتقاقي) او تړښتي (ترکیبي) هم وي، د غونډ له پوهې (نحوې) له پلوه بیا هم د شننې وړ نه دي، بلکې هر یو د غونډلې یو یوازینی توك (جُز) یا توك (عنصر) او یا یوون (واحد) ګڼل کېږي، لکه : خورم، خورو، خوړلی، خوړونکی، خوړل، ورکوم، ورکوو، ورکړی، ورکوونکی، ورکول ... زمری کېدل - کول لاس ته راوړل او داسې نور. د ساري په توګه :

زه خپلو شاګردانو ته په درنه سترګه ګورم.

دغه غونډله په نحوي ډول اته توکیزه بلل کېږي چې څلور یې (زه، ته، په، سترګه)، ساده یا نااوړېدلي توکونه (ګړونه یا وییونه) دي او څلور یې (خپلو، شاګردانو، درنه، ګورم) د اوړوني (تصریفي) تاړو په درلودلو سره اوړېدلي (ګردان شوي) توکونه (ګړونه یا وییونه) دي. یا (ځلمي، یو، کتاب، تر، لاسه کړی دی)، په غونډله پوهیز ډول یو پنځه توکیزه غونډله ده چې یې (ځلمي، یو، کتاب، دی) ساده توکونه (ګړونه یا وییونه) دي او (ترلاسه کړی) یو غونډیز (فقره یي) توك دی، ځکه له شننې سره یې اوسنی یوازینی مانا له منځه ځي او غونډیز جاج له لاسه ورکوي. د غونډلې توکونه په لاندې ډول ډلبندي کېږي:

۱ - آر یا خپلواك توکونه : چې ټول خپلواك ګړونه رااخلي. نومونه (څېزنومونه، ستاینومونه، شمېرنومونه، نومځري)، کړونه (آر یا مرستیال او یا ساده، بېلښتي، خوا پرخوا، تړښتي) او نااَر کړولونه دي.

په دې لړ کې مرستیالکړونه، پر دې سربېره چې د یوې غونډلې دننه له آرو کړونو سره د اړوند کړن په بشپړونه کې مرسته کوي، له یوې آرې غونډلې سره د مرستیالې غونډلې په رغونې سره غبرګه غونډله هم جوړوي او په دې توګه د آرې غونډلې د اړوند آر کړ چار ورټاکي. له دې لامله دغه راز کړو ته چار ټاکي کړونه (Modal verbs) وایي او هماغه منځته راوړې غبرګغونډله یې چارټاکي غبرګغونډله (   ) بلل کېږي، لکه: ښایي، بویه، باید، کول - کېدل (+ شول) ....

۲ - مرستیال توکونه : چې په دوي کې ناوړېدونې ګړونه (وییکي ←) راځي، لکه: آر کړولونه، اړوییکي، تړوییکي، سربلونه، اوستربلونه او داسې نور.

۳ - په درېيمه ډله کې انګیوییکی، پارنوییکي یا هیجاني غږونه او چغې، بلن وییکي او داسې نور راځي.

لومړی ډله (آر توکونه یا خپلواك توکونه) د موضوع څرنګوالی، څومره والی، چاروالی (فعالیت) او داسې نور جاجونه (مفهومونه) نوموي او یا ورته نغوته کوي، یا په بله وینا، هم وییزه (لغوي) مانا ښندي، هم ښنوییزه. دغه ډله له آرو کړولو (ژر، اوس، ورو، هرومرو ...) پرته ټول اوړېدلي ګړونه رااخلي.

دویمه ډله مرستیال توکونه د نومونې او نغوتنې پاژه، نه بلکې یوازې ښنوییزه مانا او چار لري. مرستیال ورته په دې وایي چې د غونډلې د آر توکونو، غونډونو او غونډلو ترمنځ اړیکي ټینګوي.

درېیمه ډله (پارنوییکي، بلن وییکي ...) د نومونې پاژه نه لري او د بېلا بېلو ځانګړو ننګېرنو څرګندونه کوي. پارنوییکي، لکه: د خوښۍ (واخ، وخ، اوخ ...) یا د خپګان، خواشینۍ یا اندېښنې او درد (وای، وی، وي، وې، وئ، آه، اوه، وش، هئ شو، الا، هله ...) او داسې نوري هیېجاي چغې، سورې او اوازونه. بلن وییکي د څارویو، ژویو او مرغانو د بلنې او هڅونې یا رټنې او شړنې لپاره راځي، لکه: اوشه ! اخه ! کشې ! ټغه ! ډرې ! کچ کچ ! کورې ! ورکیش ! پیش پیش ! خخخه ... خې ! څکڅك ! کورکور (خرو ته)، ډیو ډیو (غوییو ته)، نتخه نتخه ... مګر انګیوییکي یا انګینومونه لږو ډېر بیا د نومونې پاژه ترسره کوي، لکه : بغ، بم، بو، غر، ګر او داسې نور بې مانا اوازونه چې د طبیعي پېښو په بڼه له خولې راوځي، په دوي کې ځینو د آرو ژبنیو توکونو (څیزمونو) ارزښت هم پیدا کړی وي، لکه : درز، غرز ... (د غورځېدو اوازنه)، درب، دروب، ډب، ډوب .... (د وهنې اوازونه) او داسې نور (د څیزنوم ډولونه دي هم وکتل شي). [لودین، زېرې ۱۳۵۱ ل].

اوډون (ترتیب) :

اوډون دا مانا چې په یوه غونډله کې بېلا بېل یاد شوي رغنده توکونه سره څنګه اوډون مومي. مخکې مو وویل چې د " یوې کړند - کړي - کړ " اوړونې ژبې په توګه د ښتو غونډله په لومړي دوه برخیز وېش کې د یوې غونډلې نوموال غونډ (اېښی یا پیل او مبتدا) له مخه او کړوال غونډ (اېښونی یا پای یا خبر) وروسته راځي، مګر په دغه هر یوه غونډ کې د بېلا بېلو توکونو ټاکنه او اوډنه د هرې ژبې یوه بېلندویه ځانګړتیا بلل کېږي.

لکه څنګه چې مو په تېرو بېلګه غونډلو کې څه ناڅه ولیدل چې که په لومړۍ برخه (اېښي) کې یوه نالېږند یا چاروال لېږند کړ والا غونډله وي، کړند (فاعل) ځانته یا له خپلو اړوندو توکونو

سره راځي او که بې چار کړ والا غونډله وي، کړی (مفعول) ځانته یا له اړوندو توکونو سره راځي او په اېښوني کې کړ. که نالېږند او بېچار لېږند وي، کړی او نور اړوندونه، لکه : کړولونه، پېژندونه، تولنومونه، شمېر نومونه، او راز راز وییکي. په اېښي کې ټیکاو ومومي. یا د بېچار لېږند کړی کړند ترخپلو ټولو اړوندونو وروسته راځي، لومړی یې نژدې ټاکونکي، لکه : پېژند، ستاینوم، شمېرنوم، یا تولنوم او بیا د هغه ترمخه تولوییکي راځي، لکه په دې بېلګو کې :

یو سړی - راغی یا : یوه سړي - ډوډۍ وخوړه.

یو غټ سړی - راغی یا : یوه غټ سړي - ډوډۍ وخوړه.

د ځلمي مشر ورور - ولاړ یا : د ځلمي مشر ورور - وینا وکړه.

د ځلمي دوه ورونه - ولاړل یا : د ځلمي دوو ورونو - ویناوې وکړې.

د ځلمي دوه مشران ورونه - ولاړل یا : د ځلمي دوو مشرانو ورونو - ویناوې وکړې.

زما یو کشر ورور - کور ته ولاړ یا : زما یو کشر ورور - واده وکړ.

په اېښوني کې کړ (آر یا مرستیال) تر نورو توکونو وروسته راځي. که دغه کړ، له دوو غبرګو (آرو او یا ناآرو) کړو څخه جوړ وي، نو آر ترمخه او ناآر (مرستیال) وروسې ېښځي او to be (استل، ول، اوسل یا اوسېدل) پای ته راځي.

تر کړ (آر یا مرستیال) له مخه کړی (که کړ چاروال لېږند وي) او کړی بیا له خپلو اړوندونو وروسته ځای نیسي. کړول (که چېري وي) زیاتره تر کړي له مخه راځي، خو که دوه کړولونه په یوه اېښوني کې راغلي وي او یو مهالي او بل توني یا بل ډول وي، نو زیاتره مهالي له توني یا بل کړول او کړي څخه مخکې کېږي. توني یا بل کړول بیا کېدای شي، تر کړي وروسته ځای ونیسي، لکه په دې لاندې غونډلو کې :

زمري نن ازموینه ورکړه.

زمري (نن) (په بریالیتوب سره) ازموینه ورکړه.

زمري (نن) (له خپل ورور سره) (له کندهاره) (کابل ته) راغی.

په پاسنیو غونډلو کې (نن) مهالي کړول دی، (په بریالیتوب سره) او (له خپل ورور سره) څرګندني او (له کندهاره) او (کابل ته) توني کړولونه دي. همدا راز (ازموینه) او (خپله ازموینه) کړي (مفعولونه) بلل کېږي.

پا نادوده یا ناروړدني (غیرعادي) وینابیز بهیر کې کړی تر کړند له مخه راځي، لکه : لمر یا سپوږمۍ تندر نیولې ده، سړی پېریانو نیولی دی ....

د غونډلې بشپړ اند توکونه (نازنځيري يوونونه ۱-۲۰):

يوه غونډله پر پورتنيو نومول شويو توکونو سربېره ځينې بشپړ اند (متمم) توکونه هم لري، لکه: خج، اهنگ، بېلتون او پېوستون او د غونډلو د پای غاړه (لحن).

د غږ پوهې له مخې دغه ځانگړتياوې (توکونه) دويمي اواوزنه (فونيمونه) بلل کېږي چې د لومړيو يا آرو اوازونو، لکه: (ا، ب، پ، ت، ټ ... ی) غوندې د گړهار په بهير کې د پرله پسېوالي يا تسلسل (لينيال) لوښه نه لري او د غونډله پوهې له مخې هماغسې مانيز او چاريز (تعاملي يا فنکشنال) نقش او اغېز لري، لکه: آر توکونه (گړونه)، ځکه د غونډلو مانيز او پښوييز ډولونه سره توپيروي.
نو له دې کبله خج، اهنگ، بېلتون او پيوستون او د غونډلو د پای غاړه (لحن) د غونډلې بشپړ اند توکونه بلل کېږي.

۱: اهنگ

د غونډلو اهنگ څلور ډوله دی: خبري اهنگ، پوښتني اهنگ، هېښني، بلني اهنگ (تعجبي او ندايي اهنگ) او امري اهنگ. په بله وينا خبري، پوښتني، هېښني، بلني او امري غونډلې سره د خپلو ځانگړو اهنگونو په مرسته توپيرېږي [الهام: ۱۳۴۹]:
۱) د خبري غونډلې اهنگ هوار پيلېږي او بيا غورځيدلي پروت پای ته رسېږي، لکه: زمری راغی.
۲) د پوښتني غونډلې اهنگ ټيټ پيل مومي او بيا نېغ شوی پروت پای ته رسي، لکه: زمری راغی؟
که په سرکې پوښتنومځری يا پوښتوييکی راشي، بيا نو اهنگ په سرکې لوړېږي.
۳) د هېښني، بلني، گوماني او داسې نورو غونډلو اهنگ کابو يو راز راځي، او هغه دا چې ټيټ پيلېږي بيا پورته ځي او په پای کې ريب پای ته رسېږي، لکه:
زمری راغی!

۲: خج

لکه څنگه چې په غږپوهه کې ورته نغوته وشوه، غونډله ييز خج هماغه پياوړی خج دی چې د نورو توکونو په ترخ کې يې پر يوه راشي او هماغه خجن توک تر نورو توکوتو زيات موخن (مطلوب) وښيي. نور توکونه يې يا هېڅ خجن نه وي او يا د هماغه يوه پياوړي خج تر اغېز لاندې کمزوري ويل کېږي. په دې ډول درې رازه غونډله ييز خجونه سره توپيروو. پياوړی، لږ پياوړی او کمزوری، لکه د اولمير په دې سندره کې: (ستا د سترگو بلا واخلم، بيا دې سترگې ولې سرې دي) پر (ولې) پياوړی، پر(واخلم) لږ پياوړی او پر(سترگو) کمزوری خج اوربدل کېږي.

۳: ښېلتون او پیوستون

ښېلتون او پیوستون دا مانا چې د غونډو یا غونډلو د پای وپیونه سره پیوست او بې لارغې (بې مکثه) وویل شي او یا سره ناپیوست په لارغه. په دې توګه که کله د هماغو یو راز غونډو یا غونډلو ترمنځ ښېلتون پر پېوستون بدل شي او یا سرچپه، نو هغه جاج او مانا یې سره نه توپیرېږي چې د ویونکي موخه وي. دا چې دغه ښېلتون او پیوستون یوازې د نحوي یوونونو (واحدونو) ترمنځ نه، بلکې د غږ پوهیزو هغو ترمنځ هم نقش او اغېز لري، نو د خج، اهنګ او غاړې (لحن) غونډې ښېلتون او پیوستون هم له آره دویمي اوازونه (فونیمونه) دي. ښېلتون او پیوستون د لیکونکي په دې کړیو (بیتو) کې ښه ترا جوتېږي:

کړې که بخشش د وصل را زیاره – زړه سوزول پرما ملنګ ښه دي

بولي دي بې علمه شیخ کافر، زیاره – پته د ښه بد خو پر محشر لګي

په لومړۍ کړۍ کې که (ز) له مخني ویي، یا په بله وینا، له مخني اواز (الف) سره پیوست وویل شي، مانا یې داسې راځي چې (یه یاره) که ماته (د وصل راز) رابخشش کړې او که نه (ز) له (یاره) سره پتلیزه وویل شي، یا په بله ژبه، د (الف) او (ز) ترمنځ ښېلتون او لارغه راوړل شي، بیا دا مانا ښندي چې (یه زیاره !) که ماته د وصل بخشش راکړې. په دې توګه که مخنۍ مانا موخه وي، په کار ده، د (راز) او (یاره) وییونو، یا په بله وینا، د (ز) او (ی) ترمنځ په وینګ (تلفظ) کې لارغه او ښېلتون، او له بله پلوه د (الف) او (ز) ترمنځ پېوستون راشي، او که وروستۍ مانا موخه وي، نو په کار ده، د (را) و (زیاره)، یا په بله وینا، د (الف) او (ز) ترمنځ لارغه او ښېلتون، او له بله پلوه د (ز) او (ی) ترمنځ پیوستون راشي. ۱

په دې ډول نوموړی نیم بیتی یا غونډله دوه رازه کارږو : د لومړۍ مانا له مخې : کړې که بخشش د وصل راز – یاره !

د دویمې مانا له مخې : کړې که بخشش د وصل را – زیاره !

په دې توګه په دویمه ښېلګه کې هم یو مانیز بدلون ښېښېدای شي.

لیکنښې د تورو غونډې د همدا راز دویمنیو توکونو(خج، اهنګ، لحن، ښېلتون او پیوستون ...) سېمبولونه بلل کېږي.

د اېښي او اېښوني سمون:

د اېښي او اېښوني ترمنځ هماغه سمون موخه دی چې د ګڼې، نوږې او وګړې له مخې د کړند (یا کړې) او کړ ترمنځ راځي. د ګڼې له پلوه سمون دا چې که کړند یو ګړی وي، نو کړ ورسره یوګړی راځي او که کړند ډېرګړی، یا د ډېرګړي انډول (لکه جنس) وي، کړ ورسره ډېرګړی راځي.

د نوږې له پلوه دا چې که کړند ښځینه وي، کړ ورسره ښځینه کارول کېږي او که کړند نرینه وي، کړ ورسره نرینه کارول کېږي، او د وګړي له مخې سمون دا چې کړ باید له هر یوه وګړي (لومړی،

دویم، دریم) سره سم وکارول شي. نه داسې چې د لومړي وګړي کړ د دویم وګړي لپاره پر کار واچول شي او داسې نور. لکه په ګړپوهه کې مو چې ولیدل، دغه دود (قاعده) دېره بېدودي (استثنا) لري، لکه د ارګاتیف (←) له مخې په چاروال لېړند تېرمهال کې چې کړ د کړند نه، بلکې د کړي (مفعول) اړوند (تابع) دی، په بله ژبه، د ګڼې نوري او وګړي له مخې کړ له کړي سره سمون خوري، نه له کړند سره. همدا راز دغه سمون په وسمهال کې یوازې د ګڼې او وګړي له پلوه څه ناڅه رښتینوالی مومي، مګر د نوريُ له پلوه هېڅ نه.

همدغو ټکو ته پام سره له ټولو استثناګانو د اېښې او اېښوني ترمنځ سمون په دې وروستو غونډلو کې لیدای شو :

۱ - نالېړند تېرمهال :

ز ه - راغلم.

ته - راغلې.

دی - راغی.

دا - راغله.

تاسې - راغلاست.

دوي - راغلل.

دوې - راغلې.

۲ - لېړند تېرمهال (چاروال) :

ما - ختکی وخوړ.

ما - ختکي وخوړل.

ما - هندوانه وخوړه.

ما - هندوانې وخوړې.

تا - ختکی وخوړ.

تا - ختکي وخوړل.

تا - هندوانه وخوړه.

تا - هندوانې وخوړې.

او همداسې د درېیم وګړي لپاره.

۳ - لېړند تېرمهال (بېچار) :

زه - وخوړل شوم.

ته - وخوړل شوې.

همداسې تر پايه پورې.

۴ - نالېږند وسمهال :

زه - ځم.
ته - ځې.
دی - ځي.
همداسې ترپايه پورې.

۵ - لېږند وسمهال (چاروال) :

زه ډوډۍ خورم.
ته ډوډۍ خورې.
دی، دا - ډوډۍ خوري.
همداسې تر پايه.

۶ - لېږند وسمهال (بېچار) :

زه - خوړل کېږم.
ته - خوړل کېږې.
دی، دا - خوړل کېږي.

د ګنې سمون او نه سمون : که په اېښني (مبتدا) کې کړندونه (يا کړي په بېچار کې) دوه يا زيات وي، په اېښوني کې ورسره د ډېرګړو چلند کېږي، لکه :
ځلمی او زمری – راغلل – ووهل شول.
ځلمی، زمری او بری – راغلل – ووهل شول.
مګر : نولسمه او شلمه پېړۍ – تېره شوه.
وشول. په اتلسمه يا : پر ۱۳۷۱، ۱۳۷۲ او ۱۳۷۵ کال (نه کلونو) په کابل کې سخت جنګونه، نولسمه او شلمه پېړۍ (نه پېړيو) کې نړۍ ډېر پرمختګ وکړ.

د نوړي سمون او نه سمون : لکه چې له مخه ورته نغوته وشوه، که په اېښني (مبتدا) کې لږ تر لږه يو نرينه او يا يوه يا څو ښځينه وي، په اېښوني کې ورسره د نرينه ډېرګړي چلند کېږي، لکه :

ځلمی او زرمينه - راغلل - ناروغه شول.
زرمينه او ځلمی - راغلل - ناروغه شول.

زرمینه، زرینه او زمری - راغلل - ناروغه شول.

زمری، زرمینه او زرینه - راغلل - ناروغه شول.

یو زېړ ناك او یوه مڼه - پر سرك راورغښتل.

زما مشر او کشر زوی او مشره او کشره لور - لمبا ته ولاړل.

خو : پرون مازیگر او بېگا شپه – راباندې (ارام تېر شول) او هم (ارامه تېره شوه) دواړه ډوله دود لري.

په هر ډول، که وغواړو دوه یا زیاتې غونډلې، یا په بله وینا ، غبرگغونډلې (⟵) یا گډې غونډلې (⟵) په یوه کړ پورې وتړو، نو د نورې او گنې له پلوه د هماغې غونډلې د اېښې اړوندېږي چې ورسره ملتیا کوي، لکه :

ځلمی – دولس کلن او زرمینه – لس کلنه ده.

ځلمی – دولس کلن دی او زرمینه لس کلنه.

زرمینه – لس کلنه ده او ځلمی – دولس کلن.

ځلمی او زمری – دولس کلن دي او زرمینه – لس کلنه.

ځلمی او زمری – دولس کلن دي او زرمینه او زرینه – لس کلنې ....

ځلمی، خوازك او زرینه لس کلن دي – زمری، غمی او زرمینه اته کلن (دي).

د شعر نړی پر خیال او د پوهنې بنسټ پر حقایقو ولاړ دی.

خو (هاندو هڅه مې وکړه)، په دې لاسوند وایو چې (هاندو هڅه) یو پوخ تړنگ (ترکیب) دی او د خپلې ښځینه پایلې په درلودلو سره یو یوازینی ښځینه ویی. نوځکه د یوگړي ښځینه ویي چلند ورسره کوو : که هڅه او هاند ووایو، نو بیا یې د ډېرگړي نرینه نوم په توگه کاروو : هڅه او هاند مې وکړل.

نومواله او کړواله غونډله

که د یوې غونډلې په اېښوني کې د آر، یا مرستیالکړ (لکه خوړل، کېدل، شول) پرځای یوازې " استل + ول " یا " کړ، لکه : یم، یو، یې، یاست، دی، ده، دي، یا وم، وو، وې، واست، وو، وه، ول، وې راشي، هغه غونډله (نومواله) غونډله بلل کېږي، که نه کړواله غونډله، لکه : زرین، روغ دی یا وو؛ یا : هلکان – ناروغه دي یا ول ؛ زرینه – ناروغه ده یا وه ؛ یا : نجونې ناروغې دي یا وې ....

د غونډلې مانیز ډولونه :

غونډلې د کړدود له مخې په خبري یا بیاني او ناخبري یا انشائي (التزامي) غونډلو وېشل کېږي.

۱ - خبري :

ببرك - ولاړ.
ببرك - تللی دی.
ببرك - تللی وو.
ببرك - ته.
ببرك - ځي.
ببرك - به ولاړ شي.
... او داسې نور.

۲ - ناخبري :

ببرك - ولاړ ؟ (پوښتني)
ببرك - ولاړ ! (هېښني)
ببرك - به تللی وي ! (گوماني)
(کاشکې) ببرك - تللی وای ! (ارماني)
ببرك - دې تللی وای ! (ټينگاري)
(که) ببرك - تللی وي ! (اړوتی)
ببرکه - ځه ! (امري)
ببرك - به ولاړ شي (گوماني او ټينگاري)
... او داسې نور.

د غونډلې جوليز ډولونه :

د جولې او ځومره والي له مخې غونډله يووستوې وي، يا غبرگه، يا گډه او يا گډلې.

يوستووې غونډله : هغه راز غونډله ده چې له دوو غونډونو (اېښي او اېښوني) څخه جوړه وي، لکه :

ځلمی - يېوه کوي. يو غښتلی سړی - په ځغاسته راغی.
د کندهار انار - خواږه دي.
بوره - نشته.
او داسې نورې.
يوستووې غونډله د نورو ډولو بنسټ بلل کېږي.

۱ - آره یوستوې غونډله : چې اېښی له یوه (کړند)، یا (کړي) او اېښونی له یوه (کړ) او د لېږند په ترځ کې له یوه کړي او (کړ) څخه جوړوي، او د دود له مخې د دغو درو واړو توکونو (کړ – کړند – کړی) اړوندونه له دوو دوو توکو څخه تېری ونه کړي، لکه :

زمرك - ځي.

زرك - اوبه څښي.

یوه نجلۍ - یو لیکی لولي.

یوه ښکلې نجلۍ - یو پنډ لیکی لولي.

زما یو ملګری - هېڅکله خپل کورنی کار نه هېروي.

۲ - ارته یووستوې غونډله : چې په اېښي یا اېښوني یا دواړو کې د کړ - کړند یا کړي یا درو واړو اړوندونه تر دوو دوو توکونو تېری وکړي او په دې توګه پکې زیات ارتوالی راشي، لکه :

د دوست هېواد هند مشر، اتل ببهاري واجپایي - به بله میاشت د افغانستان د جمهوري دولت له هېواد مشر، حامد کرزي سره د خبرو اترو لپاره پلازمېنې، کابل ته راشي.

۳ - غبرګغونډله :

غبرګغونډله هغه ده چې د یوه اېښي او یوه اېښوني پرځای دوه دوه اېښي او اېښوني ولري، یا په بله وینا، که د یوې موخې د بشپړتیا یا دوو اړوندو موخو د څرګندونې لپاره سره دوې غونډلې په کوم اړیکوییکي یا لازغه (مکث) غبرګې او ملګرې شي، یوه غبرګغونډله منځته راوړي. د اړیکوییکو د ډولونو له مخې سره ډول ډول غبرګغونډلې توپیرولای شو. د غبرګغونډلې په دواړو ببلا ببلو غونډلو کې یوه آره یا خپلواکه او بله څېرمه یا ببواکه غونډله بلل کېږي. آره یا خپلواکه په دې مانا چې آره موخه پکې څرګندېږي او ځانته پخپلو پښو درېدای شي. څېرمه یا ببواکه په دې مانا چې آره موخه پکې نه څرګندېږي او ځانته پخپلو پښو درېدای نه شي. په دې توګه په یوه غبرګغونډله کې ببواکه یا څېرمه له خپلواکې یا آرې سره د یوې موخې په څرګندونه کې مرستیاله او بشپړوونکې وي. د اړیکوییکو له مخې د غبرګغونډلې ډولونه په لاندې توګه ښوول کېږي :

۱ - تړ غبرګغونډله :

چې دواړه یووستوي غونډلې پکې په یوه تړوییکي " او " یا لازغې سره یوځای شوي وي، لکه :

زما زوی اووه کلن (دی) او لور مې شپږ کلنه ده.

یا زما زوی لس کلن دی او ستا لور دولس کلنه (ده).

۲ - اړوتي غبرگغونډله :

چې یې یوه (زیاتره لومړی) یووستوي غونډله ښواکه او بله (زیاتره دویمه) خپلواکه وي. په دې توگه دلته ښواکه غونډله آړ (شرط) بلل کېږي او خپلواکه اړوتې، لکه :

که ته راشي - زه به درشم.

که وریځ سپینه شي - باران کېږي.

که شمال نه وي - ونه نه ښوري.

د " که " په وړاندې د اړوتې غونډلې په سر کې د " نو " اړیکوییکي هم راتلای شي، لکه :

که شمال نه وي - نو ونه نه ښوري.

۳ - توسني (علتي) غبرگغونډله :

چې یې دواړه یووستوي غونډلې سره په یوه یا غبرگو توسنوییکو (ځکه، ځکه چې، چې، دا چې، په دې چې، نو ...) غبرگې شوې وي. په دې ډول خپلواکه توسني (معلوله) او ښواکه توسني (علتیه) غونډله نومېدای شي، لکه :

زه راغلم، ځکه تا بللی وم یا : زه راغلم، (په دې) چې تا بللی وم.

تا بللی وم، (نو) ځکه راغلم یا : ځکه راغلم، (په دې) چې تا بللی وم.

ځکه راغلم، چې تا بللی وم، ځکه راغلم، (په دې) چې تا بللی وم.

دا چې تا ویلي وه، نو راغلم یا : څنگه چې تا ویلي وه، نو (ځکه) راغلم ....

۴ - څرگندني (بیاني *Final*) غبرگغونډله :

چې دویمه مله غونډله د لومړی، هغې د زیاتې څرگندتیا لپاره وي او د یوې پوښتنې ځواب وایي. د دغسې څرگندتیا د څرنگوالي له مخې یې دا لاندې کوشني ډولونه د یادولو وړ دي :

۱ - موخنه یا مرامي څرگندني غبرگغونډله : چې په خپلواکه غونډله کې د راغلې مطلب یا پېښې موخه په بله څرمه غونډله کې څرگنده شي، لکه :

سنك ایران ته ولاړ، چې ځانته کار مزدوري پیدا کړي.

زه راغلی یم، چې تا ووینم ....

۲ - مهالي څرگندني غبرگغونډله : چې لومړی (ښواکه) غونډله د دویمې (خپلواکې) غونډلې د څرگند کړي چار او پېښې مهال او وخت ټاکي، لکه :

چې ته راغلې، زه به ولاړ شم یا : چې ته راغلې - نو زه به ولاړ شم.

کله چې ته راغلې، زه به ولاړ شم یا : کله چې ته راغلې - نو زه به ولاړ شم.

سم چې ما ور پرانیست، پر هغې مې سترگې ولگیدې.

زه به هله درشم – چې ته مې وغواړې.
ترڅو ته رانه شې، ترهغې زه نه راځم.
یا : زه به هله درشم، کله چې تا وغوښتم.
هومره به دې مړ نه کړم، څو دې رنګ د مړي نه کړم.
هله به خبر شې – چې تارو جبې له ورشې !
هله به دې په یاد شي، چې دې یو دیوال ته مخ بل ته دې شا شي !

۳ – توني څرګندني غبرګغونډله : چې څرمه غونډله یې د آرې لپاره تون (ځای) وټاکي، لکه :
چېرې دې ښه، هلته دې شپه !
چې نه کار، هلته څه کار یا : چې دې نه کار، هلته څه کار !
چې له کومې راغلی یې، پر هماغه ځه !
چېرې چې اوسې – په خوي به د هغو سې یا : چېرې چې اوسې – په خوي به د هغوی اوسې !
یا د پردیو ژبو په بې ځایه پېښنو (← اړیکنو مځري او پښتو)، لکه :
د هند جمهور رئیس اسلام آباد ته ولاړ (چېرې) چې له پاکستاني چارواکو سره خبرې کوي. دلته (چېرې) یو زیاتي توك دی، البته له (چې) سره بیا (کوي) نه، بلکې (وکړي) راځي.
د (تون) د زیاتې څرګندتیا لپاره له (چې) سره (هلته) هم ملګری کېدای شي، لکه :
د هند جمهور رئیس شوروي ته ولاړ چې هلته له شوروي مشرانو سره خبرې کوي.

۴ – وګړیزه څرګندني غبرګغونډله :
چې په دواړو ملو غونډلو کې راغلی کړند یا کړی یو (وګړی) وي، لکه : څوك چې خوب کړي، نر کټې به زېږوي.
یا د نورو ژبو په پېښنو په ناسم ډول :
ځئ هغو خوارو ته جنت وګټو – (څوك) چې له موره دوزخیان پېدا دي.
دلته دا پایله (نتیجه) اخیستلای شو چې (څوك)، (چېرې)، (کوم)، (څه)، (کله) او داسې څرګندني اړیکوییکو غونډې یوازې د هماغې څرمه غونډلې په سر کې له (چې) سره راتلای شي، چې تر آرې له مخه وي. دغه توپیر په دواړو ساریو (مثالو) کې ښه ترا لېدای شو.
۵ – خیزواله څرګندني غبرګغونډله :
چې په دواړو ملو غونډلو کې راغلي کړندنه یا کړي یو (خیز) وي، لکه :
څه چې کړي، هغه به رېبي
څه چې وي، هغه به وي
۶ – کړولي (قیدي) څرګندني غبرګغونډله :

چې د دواړو غونډلو اړیکوییکي کړلونه وي، لکه :
لرې څه، ژر راځه.
یا د دې لنډۍ دویمه برخه :
پر لویو غرو د خدای نظر دی - پر سر یې واورې، پر لمن یې زېړ ګلونه
۷ - پرتلیزه څرګندني غبرګغونډله :
چې د دواړو ملو غونډلو اینبني سره د اړیکوییکو په وسیله انډول، پرتله یا همځېر شوي وي، لکه :

څنګه دېګ، هسې تېپر یا : هسې یې تېپر (کړ پرېښوول شوی)
څنګه غر، هسې کربوړی (کړ پرېښوول شوی)
یو یې ګټي، سل یې خټي
سل دې ومره، یو دې مه مره.
یا : سل دې ومره، د سلو سر دې مه مره.
سل پتنګان سوځي، د یوې شمې ژړا سره.
۸ - اړپېچنه (متضاده) څرګندني غبرګغونډله :
چې د آرې او څرمې څرګندونې یا اینبني سره اړ پېچ یا بډوالی (تضاد یا تقابل) ولري، لکه :
که څه هم ما زیار ایستلی نه و، (خو) بیا هم بریالی شوم.
سره له دې چې ناروغ وم، پوهنځي ته راغلم.
یا : سره له دې چې ناروغ وم - خو بیا هم پوهنځي ته راغلم.
یا د یوې ارتې یوستوې غونډلې په بڼه :
له ناروغۍ سره سره پوهنځي ته راغلم.
له ولسه ووځه، له نرخه مه ووځه.
که غر لوی دی، پر سر یې لار ده.
خپل، خپل دی، پردي په ډېرو نارو خپل دي.
دښمن به دې وخندوي، دوست به دې وژړوي.
شمه چې سوزېږي رڼا هم لري (ګوره په خندا کې ژړا هم لري).
۹ - سرغاړې (منصرفه) څرګندني غبرګغونډله :
چې دویمه (څېرمه) غونډله یې د لومړۍ (آرې) له څرګندونې څخه سر وغړوي او نور زیات څه څرګند کړي، لکه :
ځلمی ګرم نه دی، بلکې زمری ګرم دی
یا ځلمی ګرم نه دی، چې زمری ګرم دی
۱۰ - بشپړ انده څرګندني غبرګغونډله :

چې دويمه (خرمه) يې د دويمې (آرې) د جاج (مفهوم) په بشپړولو يا پراخولو کې مرستيالـه اوسي، لکه:

خوشال ختك نه يوازې شاعر وو، چې تورزن هم وو.

يا : بلکې تورزن هم وو.

يا : خوشال ختك يوازې شاعر نه وو، چې تورزن هم وو.

يا : بلکې تورزن هم وو.

يا : خوشال ختك لوی شاعر و، چې لااتل هم وو.

دلته گورو چې (نه يوازې) د (چې هم) يا (چې لا هم) او يا (بلکې هم) په ملگرتيا د دواړو غونډلو اړيکي ټينگوي يا په بله وينا (نه يوازې) او (چې هم) يا (نه يوازې) او (چې لاهم) يا (نه يوازې) او (بلکې هم) د دواړو ملو غونډلو ترمنځ د بشپړتيا اړيکي څرگندوي. همدومره خبره ده چې که د پور ويي (بلکه يا بلکې) له کاروني څخه ډډه وشي، نو د سکينډې (جبران) لپاره يې په هماغه څېرمه غونډله کې د اېبني پر آر توك باندې يو پياوړی خج راوړل په کار دي چې له همدغه خج سره اهنگ هم پتليز لوړولای شي.

۷- چارټاکي غبرگغونډله: چې تر آرې غونډلې تر مخه څېرمه له يوه چارټاکي کړ (←) څخه رغيدلې وي. پښتو چارټاکي کړونه (Model verbs) له (ول، استل، اوسل يا اوسېدل)، يا په انگرېزي نومونه "to be" کړونو پرته نو ټول مرستيالکړونه رااخلي او په ترڅ کې يو شمېر آر کړونه هم چې ورته مرستندويه دريځ راخپلوي، د دغو کړونو له بېلابېلو مانيزو او پښوييزو چارونو سره اړوندې غبرگغونډلې بېلابېل ډولونه غوره کوي:

۱- تواني، چې د کول – کيدل (+شول) په مرسته جوړېږي، لکه:

ما (و) کړای شول، په خپل کار کې سترې برياوې تر لاسه کړم.

ما به وکړی شوای، خپلې چارې سرته ورسوم. زه به وکړای شم، څېنې چارې تر سره کړم....

۲- گوماني(احتمالي، شکي)، چې د کېدون او نه کېدون پته يې سمه نه لگي، لکه: کېدای شي، نن واوري. ښايي، نن واوري. د آرو کړو په مرسته ملگرتيا، لکه: داسې ښکاري (برېښي يا اېسي) چې واوري.

۳- ټينگاري، چې زياتره د ناوړيدوني" بويه " يا يې پارسي انډول " بايد " په مرسته رغېږي، لکه:

بويه يا بايد کار وکړي. بايد نجونې ښوونځي ته ولاړې شي...

او يا هم د کړ غونډونو (فقرو) په مرسته، لکه:(په کار ده)، ښځې له نارينه وو سره اوږه پر اوږه کار وکړي. (دا اړينه ده) چې هر څوك لومړی زده کړه او بيا کار وکړي....

غوښتنل له آره يو آر کړ دی، د ښکارېدل، برېښېدل، اېسېدل غونډي د ورته چار تاکي مرستيالکړ په توګه په ګړنی او ليکنی پښتو کې لړو ډېر کارول کېږي او زياتره ټينګاري ځانګړتيا لري، لکه: زه غواړم، يو ګاډی واخلم. يا : زړه مې غواړي، واده وکړم ... خو دا چې کښښني (پېښوري) ليکوال يې له بل آر کړ سره مرستيالوي، انګرېزي- اردو پېښې برېښي، لکه : زه يو کتاب ليکل غواړم او داسې نور.

۳-۱۱-۳: ګډه غونډله :

ګډه غونډله هغې ته وايي چې په هغه کې تر دوو نه زياتې غونډلې پرله پسې راغلې وي او ځرګندونې يې سره يوه له بله کوم ډول اړيکي او اړوندي ولري. او دا چې هماغه يوه يواځېنی موخه يا سره څو اړوندي موخې د بېلا بېلو غونډلو له خوا په بېلا بېل ډول ځرګندېدنه موندلې وي، نو زياتره يې يوه غونډله خپلواکه يا آره وي او نورې ټولې ملې ورسره بېواکه يا څېرمه وي.
په ګړنی (محاوروي) پښتو کې ګډې غونډلې زياتره له دوو غبرګغونډلو څخه جوړې وي. چې په دې ډول په ډاړو يوځای شوو غبرګغونډلو کې د آرو او څرمو غونډلو شمېر يو پرېو وي، لکه په دې لنډيو کې :

ښه دی چې سترګې دې وړې دي – که چېرې غټې وای خوړلای به دې ومه
يار مې د کوټ زه د تيرا يم - خدايه کوټ وران کړې چې جوړه تيرا له ځونه

په لومړۍ لنډۍ کې لومړۍ برخه (مسره) يوه غبرګغونډله ده چې آره غونډله پکې له مخه او څېرمه ورپسې ده. دويمه برخه (مسره) يوه بله غبرګغونډله ده چې څېرمه غونډله د آرې غونډلې ترمخه راغلې ده. دا چې په لومړۍ مسره کې دويمه (څېرمه) غونډله په ځرګندني وييکي (چې) پيل شوې، نو ټوله دويمه مسره يوه اړوتې غبرګغونډله ده. دواړې مسرې (غبرګغونډلې) سره بيا په يوه توسني اړيکي چې په لارغه ځرګندېږي، يوه ګډه غونډله جوړوي. نو له دې پلوه زموږ پاسنی لومړۍ لنډۍ يوه توسني غبرګغونډله ده چې يې د غړيو غونډلو شمېر څلورو ته رسېږي او لومړۍ يې (ښه دی) آر غونډله بلل کېږي او که دغه لنډۍ ته د دوو غبرګغونډلو په سترګه وګورو، نو لومړۍ غبرګغونډله (لومړۍ مسره) آره او دويمه غبرګغونډله (دويمه مسره) څېرمه ده. د دويمې غبرګغونډلې بيا دويمه مله غونډله (خوړلای به دې ومه) آره يا اړوتې او لومړۍ هغه يې (که چېرې غټې وای) څېرمه (آړ) بلل کېږي.
او دا هم د لومړۍ (ګډې غونډلې) لښتيليک (جدول) :

... اېښووني اړيکوييکی اېښې/اېښووني لارغه ... اېښووني اړيکوييکی اېښې/اېښووني
له پټ اېښې سره   څېرمه   له پټ اېښې سره څېرمه   آره
.... لارغه ....
لومړۍ ځرګندني غبرګغونډله   دويمه اړوتې غبرګغونډله

۳-۱۱-۴: ګډلې (مختلطه) غونډله:

ګډلې غونډله هغه ده چې د یوې یوستوې غونډلې په منځ کې یوه یا زیاتې څرمه غونډلې ورننوتې وي. دغه راز څرمه غونډلو ته منځپېښې (معترضه) غونډلې ویل کېږي.

جوړښت یې دا چې د آرې غونډلې تر اپښې (مسندالیه) یا د هغه تر کومې بلې برخې وروسته د هماغې اپښې یا برخې په اړه یوه یا زیاتې غونډلې په څرمه ډول راشي او بیا د آرې غونډلې پاتې برخه تر ټولو پای ته راووځي.

په ګړنۍ پښتو کې ګډلې غونډلې ډېرې لږې کارول کېږي او هغه هم په دومره بېچلې بڼه نه. دا مانا چې نه آره غونډله پکې دومره اوږده وي، او نه پکې منځپېښې تر یوې زیاتې وي. او هغه هم دومره اوږده نه وي، که نه پر غبرګو او ګډو غونډلو اړول کېږي. دلته لومړی له ګړنۍ او بیا له لیکنۍ پښتو څخه د ګډلو غونډلو بېلګې رااخلو:

(۱) زه – چې کور ته ځم – رخصت اخلم.

(۲) ځلمی – چې پرون راغلی وو – ما ونه لید.

(۳) ما پروفیسور مورګنستیرنې – چې دا وروستی ځل کابل ته راغلی وو – ونه لید. یا د غبرګې غونډلې په ډول:

- ما دا وروستی ځل پروفیسور مورګنستېرنې ونه لید – چې کابل ته راغلی وو.

(۴) خوشال ختک – ترهغې پخوا چې په ګوالیار کې بندي شي – له اورنګزیب سره په داسې مېړانه – چې ساری یې نه درلود – جنګ وکړ.

دا یوه دوه اړخیزه ګډلې غونډله ده. په دې توګه د لومړی آرې غونډلې (خوشال ختک له اورنګزېب سره په مېړانه جنګ وکړ) دوه منځپېښې غونډلې راغلې دي چې لومړی برخه یې (په ګوالیار کې بندي شي) د اپښې (خوشال ختک) په ګوالیار کې بندي کېدل څرګندوي او دویمه یې (ساری یې نه درلود) د اپښوني (جنګ وکړ) یو کړول (په مېړانه) څرګندوي او پیاوړی کوي. (تر هغې پخوا – چې) او (داسې – چې) د درو واړو ملو غونډلو ترمنځ د اړیکوییکو دنده پرځای کوي، لومړی د زماني اړیکي او دویم د څرنګیز اړیکي.

دلته وینو چې د آرې غونډلې اپښی (خوشال ختک) له خپل اپښوني (جنګ وکړ) څخه یو نادوده لرېوالی لري، نو په دې لاندې ډول دغه لرېوالی له منځه وړلای شو:

خوشال ختک – تر هغې پخوا چې په ګوالیار کې بندي شي – له اورنګزېب سره په داسې مېړانه جنګ وکړ – چې ساری یې نه درلود.

د نننۍ پرمختللې علمي - تخنیکي نړۍ له غوښتنو او اغېزو سره دغه راز غونډلې په " لیکنۍ " پښتو کې مخ پر زیاتېدو او پېچلي کېدو دي، لکه:

۵ – د یونان نومیالي فیلسوف اپلاتون - چې په اسلامي نړۍ کې د لوی نامه خاوند شو – د لوېدیزې نړۍ لومړی پوهاند دی – چې د ژبې د بنسټ او څرنګوالي په باب یې فلسفي څېړنه کړې

ده – او له دي لامله د لوېديزې نړۍ د ژبپوهنې بنستهوال او د پرله غبنتي گرامر برسيرونى گڼل کېږي.
۶ – د يونان سترې جنگي بوللې يا حماسې (الياد او اودېسې) - چې سپېڅلې گڼل کېدې - په خورا لرغونو زمانو کې په داسې يوه ژبه او سبك ليکل شوې وې - چې کابو نابومه (نامانوسه) شوې وې. په پنځمه گڼلې غونډله کې يوازې (د يونان نوميالى فيلسوف اپلاتون چې په اسلامي نړۍ کې د لوى نامه خاوند شو – د لوېدېزې نړۍ لومړى پوهاند دى) رښتينى گڼلې غونډله جوړه کړې، ځکه د يوې آرې ترمنځ يوې منځپېښې غونډلې ځاى نيولى دى، او ورپسې نورې دوې ورسره په ځرگندنې او توسني بڼه د زياتې ځرگندونې لپاره ملگرې شوې دي.

ګړنې او څرګندنې - محاورې او اصطلاحات

Idioms and Expressions

په غونډله پوهه کې مو تراوسه د وینا بشپړ یوونونه (واحدونه)، یا په بله ژبه غونډلې وڅېړلې او په ترڅ کې مو واړه واړه غونډونه یا لغوي ګروپونه (فقرې) چې د ګړنو (ایډیمونو) او څرګندنو (اکسپرېشنونو) په نامه بلل کېږي.

هغه ځانګړې څانګه چې دغه غونډله پوهېزې ټولۍ(کټېګورۍ)څېړي،غونډ پوهه(Phraseology) بلل کېږي. ځېنې ژبپوهان نن سبا دغه پوهه د ژبپوهنې د څېړنې کومه څېرمه څانګه نه ګڼي، بلکې د ژبپوهنیز الواك په یوه مرکزي ډګر (ساحه) کې ورته ځای ورکوي او وایي : د فرازیولوجۍ سکالو هغه ځانګړې ژبني یوونونه رااخلي چې موږ یې د فرازیزلوګیزمونو ترنامه لاندې راولو.

دغه ټول یوونونه د خپل جوړښت له مخې تر یوه زیات وییونه رااخلي او په یو لړ اکرو کې د ویي غونډ ، تر پولو هم تېرې کوي او کولای شي، غونډله ییزه ځانګړتیا ترلاسه کړي. په دې توګه موږ په فرازیولوجۍ کې له ځانګړو ویي غونډونو او غونډلو سره کار لرو.

د دغو یوونونو ځانګړتیا د دوي په هغه مانا کې پرته ده چې دوی په څرنګیز (کیفي) توګه د " ازادو " ویي غونډونو او ازادو غونډلو له مانا څخه توپیروي او خپله څرګندونه په پرله غبنتیا او یا ګړنیزتیا کې ترلاسه کوي (کونیګ + وېرنر ۴ مخ).

پېژند (تعریف) له مخې :

يوه ګړنه يو داسې ويی غونډ دی چې له راز راز مانا لرونکو ويیو او ويیکو څخه منځته راغلی وي او په ژبه کې يو ناڅکل کېدونکی لرغونتوب لري.

يوه ګړنه تل په جوليز ډول يو ناشونی غونډ ګڼل کېږي. په بله وينا، يوه ګړنه د داسې دوو يا زياتو ويیو غونډ دی چې په يوه غونډله ييز، يا په بله وينا، غونډله پوهيز (نحوي) چاپېريال کې ځانته بېلا بېله جوليزه خپلواکي او يووالی ساتلای شي. د ساري په ډول له هر راز اوښتنې راوښتنې سره مخامخېدای نه شي او په ګډه چې کومه يوه يوازينۍ مانا منځته راوړي، نه شنل کېدونکې مانا بلل کېږي، دغسې يوه منځته راغلې ګډه مانا کله داسې وي چې د ټوکونو (اجزاوو) له بېلا بېلو مانـاوو سره څه ناڅه ورتـه والی او اړيکې لـري او د شنلو (تجزيه کېدلو) پروخت يې ګډه مانا کورته لـه منځه نه ځي، د چا خبره يو څرك هومره يې لالګېږي، لکه برخه اخېستل، سر پرځنې کېدل، مقصد تـه رسېدل، وروستـه پـاتېدل، خولـه پرخولـه کېدل، پـرمخ تلـل، لاسته راوړل، يا راوستل، له منځه وړل ... او نور. دغه راز جوړښتو ته بيا څرګندنې (اصطلاحات) هم ويل کېږي.
په دويم ډول ګړنو کې ګډه مانا داسې وي چې د بېلا بېلو ټوکونو ماناوې يې ښکارندوې نه شي کولای او لـه ټوټـه کېدو سره هر ټوك خپلې ګوښې آرې مانا تـه ورګرځي، کټ مټ، لکـه د يو کيميايي ترنـګ ټوکونه. (د سـاري پـه ډول هايدروجن او اکسيجن چې يو يې هـم ځانتـه د خپل ترنګ " اوبو " ښکارندويي نـه شي کولای). بيلګې يې، لکه : غوږ رېول، زړه مړېدل، زړه خوړل، زړه مـاتېدل، زړه يخېدل، سپينې ښوييدل، تبنتيدل (سپينې غوټه کېدل بيا زيات د څرګندنې په توګـه کـارول کېږي)، پېزې تـه رسېدل، سترګې رېبـدل، لاس تـر زنـې لانـدې کيناستـل، لاس پرسر کېدل، لاس اخېستل او داسې نور کنايي او مجازي مانا ښندونکې ګړ غونډونه.

درېيم هغه ګړنې دي چې د متلونو او بولنو (مقولو)، يا وراشو (وجيزو) په ډول وي، يا په بله وينا، يو راز غورې خبرې يا وراشې او يـا وجيزه ډولې او مقوله ډولې ويناوې او يا متلونه وي. دا مانا چې کومې کيسې تـه ګوتـه نيسي او هر يو د ګړهار بهير کې د يوه نا شنونکي ويي غونډ (لغوي ګروپ) په توګـه لکـه يوه ګړ نه کارول کېږي. کټ مټ د شاعرانه ارسال المثل غوندې، د بېلګې په ډول: د کبر جام - نسکور دی. پلانی او بيستانی سره نوك او اوری دي. پلانی او بيستانی د يوې سوړې ماران دي، يـا د يوې باغچې ګلان دي. په يوه ګل نه پسرلی کېږي. دا هم په انارو. خوند يې باران وړی دی. د کوهي ختـه پر کوهي لګي. وروري – خوري به کړو حساب ترمنځه. يوه بلا بلې ته وايي چې ښو ! ښه ښه دي - بد بد دي. خپل عمل د لارې مل. د جولا منډه تر مړوې پورې ده. لرې څه - ژر راځه. مه کوه پرچا چې وبه شي پرتا ! لاس چې مات شي د غاړې بار شي يا غاړې ته ورځي. د چا پرتوګانې تبنتېدل (خجالت کېدل). پر پچه سپرېدل او کشمير ليدل. لور پر لوټه تېره کول. اوبه له ورخه تېرېدل. اوبه په ډانګ ببلول.

له هسې عادي وراشو، بولنو او متلونو سره د دغه راز ګړنو توپير همدومره دی چې دلته وراشې، بولنې او متلونه په جلا او خپلواك ډول د وينا له بهيره بهر د يوې کړې يا شوې وينا د ټينګار، پخلي او جوتيا لپاره په څيرمه او سرباري (اضافي) ډول نه، بلکې پخپله د آرې وينا يا يوه ويناييز يوون (غونډلې) د يو نه جلا کېدونکي ټوك او برخې په توګه کارول کېږي، له دې کبله د داسې تضمين شوي يا ګومارل شوي متل يا بولنې آره بڼه تل خوندي نه پاتېږي. خو په هر ډول د يوې ګړنې غونډې د وينا يا غونډلې دننه د مانا او جولې له مخې يو نه شنل کېدونکی ويی غونډ او برخه جوړوي، لکه : غرزي - لاس تر زنې کنېناست. په دې غونډله کې (لاس تر زنې کنېناست) ګړنيز غونډ دی چې د يوې غونډلې اېښونی يې جوړ کړی دی. نور ساري (مثالونه) يې، لکه :

درخو – ګوته پر غاښ ونيوله.

ځلمی - اوبه په ډانګ ببلوي.

ځلمی - له زانو کټوري غواړي.

يا د يوه غونډ (اېښي - اېښوني) يوه برخه جوړوي، لکه : تور - (اوبه په ډانګ ببلول) غواړي.

او يا دواړه غونډه، يا په بله وينا، يو متل سمته غونډله جوړوي، لکه : نوك او وری - سره نه بېلېږي.

د پښوييز چار له مخې دوه رازه ګړنې سره توپيرېږي : نوموالې ګړنې، لکه : د بوډۍ ټال (سره زرغونه) يا د ګيدړ واده (آفتاب بارانك) ؛ دويمه کړوالې غونډله، لکه : غوږ ريول، په ډنډ کې خولې کېدل. بيا هم يوه نوموالې ګړنه کېدای شي، د کړ په ملګرتيا کړواله شي، لکه : لاس تر زنې کنېناستل يا کېدل او داسې نور.

غونډله پوهيزه (نحوي) شننه :

د دې لپاره چې د غونډله پوهيزو يوونو (غونډلو او غونډونو) پرمانيزو او جوليزو جوړښتونو، اوډون او خپلمنځي اړيکو موښه ترا رڼا اچولې وي، دلته غواړو ځينې بېلګې يې تر شننې، څيرنې (تجزيې) او سپړنې (تشريح) لاندې ونيسو. په دې ترڅ کې به راته دا هم ښه ترا څرګنده شي چې دغه راز شننه له غړ پوهيزې او ګړ پوهيزې شننې سره څه توپير لري.

١ – زما ورور – نن له کندهار څخه کابل ته راغی.

دا غونډله وينو چې له (٩) کوشنيو ټوکونو (زما، ورور، نن، له، کندهار، څخه، کابل، ته، راغی) څخه جوړه ده او د غونډله پوهې له پلوه تر دغې زياته نه شنل کېږي. که څه هم ځينې توکونه، لکه (زما) ساده ويی نه بلل کېږي او پر دوو توکونو يا ټوکونو توټې کېږي، مګر دغه راز ټوټه کېدنه يا شننه په ګړپوهې پورې اړه لري، نه په غونډله پوهې پورې، همداسې "راغی" هم درواخله. دلته يوازې پر نهو توکونو شننه، د هغوی د اوډون او خپلمنځي اړيکي ښوول د غونډله پوهې وينه ده.

په دې توکونو یا ټوکونو کې څېنې بیا داسې دي چې د غونډله یېزو اړیکو له مخې سره غونډ غونډ یا جوړه جوړه کېدای شي، لکه :
زما ورور ـ نن - له کندهار څخه کابل ته، راغی.

دلته بیا گورو چې په دغو پنځو غونډونو (کړند ، کړول، کړول، کړول، کړ) کې څېنې سره د بل ډول اړیکو له مخې پر دوو سترو غونډونو یا برخو ډله ډله کېږي چې یوې برخې ته یې نومول غونډ یا اپښي (مسندالیه) او بلې ته کړوال غونډ ، یا اپښوني (مسند) وايي، لکه : زما ورور – نن له کندهار څخه کابل ته راغی.

د اوډون له پلوه گورو چې لومړی نوموال غونډ راغلی او بیا کړوال غونډ. په کړوال کې د پښتو غونډله پوهې له دود او دوی (قاعدې او قانون) سره سم لومړی تولنومځری (زما) او بیا یې اړوند څېز نوم (ورور) او په کړوال غونډ کې لومړی د کړ اړوند توکونه او بیا پخپله کړ راغلی دی.

دا چې غونډله خبري ده، نو اهنگ یې هوار پیل کېږي او ورو ورو کښته لوېدلی پای ته رسېږي. ټوله غونډله یو پیاوړی خج لري چې ویونکی یې له خپلې موخې سره سم پر یوه ویي باندې راوړي، یا په بله مانا : پر هر ویي اوڅپه چې ویونکی ورته زیات ارزښت ورکوي، که نه په عادي او منطقي ډول یې یو لوستونکی پر کابل او بیا د (بل) پرڅپه راوړي. له دې کبله موږ یو غونډله ییز خج دوه ډوله پېژنو : یو عادي یا منطقي خج، لکه پر (کابل) او بل ځانگړی یا فوق العاده خج چې ویونکی یې د یوې ځاني خوښې یا فوق العاده موخې له مخې پر یوه بل کوم ویي یا څپه راوړي. د ساري په ډول که د ویونکي موخه د (زما) ارزښت او اوچتوالی وي، نو پر (زما) باندې زور اچوي. بیا نو د ویونکي موخه داسې پوهېدل کېږي چې د بل چا ورور یې نه، بلکې خپل یې موخه دی او که پر (ورور) خج راوړي، دا مانا ترې اخلو چې ویونکی له نورو اړوندو کسانو (خپلوانو یا ملگرو) څخه خپل ورور جلا کول او نومېړل (مشخصول) غواړي او همداسې یې پر نورو پاتې وییونو باندې خج اچونه دروانخله.

کوم اړیکي چې په دغه غونډله کې د اپښي او اپښوني ترمنځ لېدل کېږي، هغه یې سره د وگړي، نوږي او گڼې له مخې برابرښت او سمښت دی. په بله وینا، (زما ورور) چې یو اپښی دی، د اپښوني له آر توك (راغی) سره د پورتنیو اړخونو له مخې سمون لري، داسې نه، لکه د وگړي له پلوه (راغلم یا راغلی) وویل شي، یا د نوږي له پلوه (راغله) او یا د گڼې له پلوه (راغلل) ناسم وویل شي او دا ځکه چې د تېرمهال نالېږند کړ په دریم وگړي کې دغه درې اړخیزه سمون دود دی.

دا چې نن سبا د پرمختللې فرهنگي نړۍ په پښتو، د نمانځنې له کبله د یو گړي لپاره ډېرگړی کړ او نومځري کارول، لکه زرك، زمرك ته وايي : (تاسي له کندهاره کله راغلاست) یو پښویيز دود نه، بلکې ټولنیز دود بلل کېږي. المانیان دغه راز نمانځنه په یو بل ډول څرگندوي او هغه دا چې د

مخامخ یوګړي وګړي لپاره د درېیم ډېرګړي وګړي نومځری کاروي. ختیځوال زیاتره د درو واړو یوګړو د نمانځنې له کبله ډېرګړي کاروي، لکه ستاسې پلار چېرې (ولاړل). په کندهاري ګړدود کې د درېیم وګړي ښځینه یوګړی د تېرمهال نالېږند کړ د کړند او یا د ېېچار لېږند کړ د کړي په توګه ډېرګړی کارول کېږي: (ورمه راغلل) یا (ورمه مي ووهل) چې ټولنیزه یا درناویزه ښېبنه ورته ویلای نه شو، بلکې یو سیمه ییزه ګړدودي ځانګړتیا ده او له ټولیزې (معیاري) ښتو څخه یو سرغړاوی بلل کېږي.

زمونږ ترڅېړنې لاندې غونډلې په ابښوني (نن له کندهار څخه، کابل ته راغی) کې (نن) د (راغی) مهال ټاکي، په بله وینا، یو مهالي کړول دی. (له کندهار څخه) یو توني کړول دی او (کابل ته) یو بل توني کړول بلل کېږي. له بله پلوه (نن) یو ساده کړول دی او دا نور دواړه ترښتي کړولونه، یا په بله ژبه، کړولي غونډونه. په لومړي کړولي غونډ (له کندهار) کې (له) سربل او (څخه) اوستربل (کندهار) په وتون پېږ Ablative کې اچوي. د همدغه وتون پېږ له کبله (کندهار) پر (کندهاره) اوړي چې اړونده پایله (a) یې، هم د اوستربل "څخه" استازي کوي او هم د اوښتي پېږ خو که "څخه" ورسره وکارول شي، بیا یې نو پایله کره نه بلل کېږي. په دې توګه (کندهار) د سربل او اوستربل تر واکمنۍ لاندې دی او دا ټول کړولي غونډ (له کندهاره څخه) بیا پرکړ باندې واکمني لري، درې واړه کړولونه (نن، له کندهار څخه، کابل ته) د کړ اړوندونه دي او په یو مهال کې پر کړ (راغی) واکمنان.

د اوډون له پلوه د غونډلې ګرد توکونه پرځپل ځپل ځای راغلي دي. یوازې (نن) کولای شي، تر (له کندهار څخه) وروسته ځای ونیسي، بې له دې چې پکې ښوییز او مانیز ونجون پېښ شي.

۲ - خدایه ته په زړه کې اچوې دا میني - چې په ښکار دې مبتلا کړم ته مې ویني (د خوشال ختك د بازنامې د سر بیت).

دغه بیت یو ګډ غونډله ده چې که (خدایه !) جلا بلنې (ندائیه) غونډله ونه ګڼو، نو لومړی نیم بیتی یې یوه یووستوې غونډله ده او دویم نیم بیتی یې دوه یووستوې، یا په بله وینا، یوه غبرګغونډله ده، خو د موخې له مخې لومړی نیم بیتي غونډله د دویم نیم بیتي له لومړۍ غونډلې سره یو پرله غښتی (منسجم) یووالی یا غبرګه غونډله جوړوي او درېیمه (ته مې ویني) ورپورې هسې یوه سرباري غوندې غونډله ملګرې شوې او د مخنیو دوو غونډلو د څرګندونې یوه بشپړوونکې او پخوونکې غوندې پایځوړ بلل کېږي. دا دی، لومړۍ یووستوې غونډله پرځپلو رغنده توکونو وېشو :

خدایه - ته - په - زړه - کې - اچوې - دا - میني

دغه اته توکونه سره د ځېنو ګرامري اړیکو له مخې د وروستیو څلورو غونډونو په بڼه ډله کوو:

خدایه ته - په زړه کې - اچوې - دا میني

لومړی کړند غونډ (فاعلي ګروپ) دی، دویم کړولی، درېیم کړ دی او څلورم کړی غونډ (مفعولی ګروپ). د دغو غونډونو شمېر بیا دوو سترو غونډونو (اېښي او اېښوني) ته راټیټېږو :
خدایه ته – په زړه کې اچوې دا مینې

د اوډون له پلوه د اېښوني کړي غونډ (دا مینې) د شعري اړتیا له کبله خپل ځای پرې اېښی دی، که نه رښتینی ځای یې هم د اېښوني په سر کې له کړ ول غونډ (په زړه کې) له مخه او هم ترې وروسته ټاکل کېږي. دا غونډله که څه هم یوه خبري غونډله ده او په کار وه چې اهنګ یې ډېر ټیټ پای ته رسېدلی وای، خو دا چې شعري اړتیا اوډون ویجاړ کړی او کړی غونډ (دا مینې) تر کړ (اچوې) وروسته راغلی، نو اهنګ تر ځوړېدلو وروسته یوځل بیا لوړ شوی پای ته رسي.

خج پر (ته)، (اچوې) او (مینې) درو واړو وییو باندې راځي، مګر وروستی د زیات پیاوړتوب له کبله د غونډلې یوازینی پیاوړی خج بلل کېږي. دا ګرده غونډله (یا مسره) د مانا او موخې له مخې یو بیخي بشپړ یووالی نه بریښي، بلکې "دا" د یوه اړیکوییکي په توګه د یوې بلې څرګندني څېرمې غونډلې غوښتنه کوي. له همدې کبله دا بله څرګندني غونډله ورسره په بل همغاړي اړیکوییکي یا څرګندني اړیکوییکي (چې) پیل کېږي. د آرې غونډلې د اړیکوییکي "دا" دا ځواب وایي چې څه ډول او کومه مینه. په دې توګه د دواړو غونډلو له ملګرتیا منځته راغلې یوه غونډله یوه غبرګغونډله بولو او هغه بیا یوه څرګندني غبرګغونډله.
دا هم د لومړۍ څېرمه غونډلې شننه :
چې – په – ښکار – دې – مبتلا – کړم

ټوله څېرمه غونډله شپږ ټوکه لري. لومړی ټوك (چې) یو څرګندني اړیکوییکی دی. دویم (په) یو سربل دی چې بې اوستربله (سره) لوښنه (الی) پازه ترسره کوي او (ښکار) ترخپل واك لاندې راولي او په لوښن پېر (الی حالت) کې، یې اچوي. (دی) د دویم یو ګړي وګړي (مفرد مخاطب شخص) کمزوری نومځری (دې) او بیا یو کړند چې د ګردې غونډلې اېښی جوړوي. (مبتلا) له (کړم) سره یو کړوال غونډ ، یا په بله وینا ، یو ترښتي کړ رامنځته کوي.
د پورتنیو پښوییزو اړیکو له پلوه ګرد ټوکونه داسې اوډو :
چې – په ښکار – دې مبتلا کړم.

(چې) خو، لکه چې وویل شول، له تېرې غونډلې سره د یوه څرګندني اړیکي چار پر غاړه لري. (په ښکار) یو توسني غونډ دی، په بله وینا، توسني سربل (په) د (ښکار) ځېزنوم ته توسنپېر ورکړی او په دې توګه پرې واکمني لري او بیا دا ټول غونډ (په ښکار) پر (مبتلا کړم) باندې خپله واکمني چلوي، کټ مټ لکه د یو کړول غونډې (دې) د یوګړي وګړي کمزوري وګړنومځري (د مفرد مخاطب شخصي متصل ضمیر) په بڼه د غونډلې کړند یا په بله ژبه (اېښی) جوړوي.

(مبتلا کړم) یو کړ غونډ یا ترښتي کړ دی چې له (په ښکار) سره د غونډلې اېښوونی جوړوي. په دې ډول گرده غونډله پر دوو بنیادي برخو (اېښي او اېښوونې) وېشلای شو :
دې - په ښکار مبتلا کړم

د اوډون له مخې کومه نیمگړتیا نه لري. اېښی (دې) له پښوییز دود سره سم د اېښوونې په منځ کې ورننوتی، ځکه د یو کمزوري نومځري په توگه یې په سر کې راتلل دود نه دي. که اېښوونې منځنۍ برخه (په ښکار) نه درلودای، نو هرومرو بیا د کړ غونډ په منځ کې ورننوته (لکه مبتلا دې کړم). او که د دغه ترښتي کړ (مبتلا کړم) پرځای کوم یوستووی کړ (لکه، وخورم، وای، نو بیا، دې) ښخې پای ته واته (لکه، وخورم دې). بل ځېز چې په دې غونډله کې د یادولو دی، هغه د کړي (زه) نه راوړل دي او پرځای یې یوازې پر وگړیزې پایلې (- م) بسنه ده چې له همدې کبله یې دوډیز پښوېپوهان (متصل ضمیر) یا (کمزری متصل ضمیر) او یا (فعلي ضمیر) بولي.

دویمه ځېرمه غونډله (ته مې وینې) د منځنۍ غبرگغونډلې په بشپړتیا کې سیده برخه نه اخلي او یوازې یوه تکراري بڼه لري، نو که بیا یې هم مله وبولو. زموږ غبرگغونډله پر گډې غونډلې اوړي چې د غونډلو شمېر یې درو ته رسېږي. ړومبۍ آره، دویمه څرگندني ځېرمه او وروستنۍ تړ (عطف) او بیا آره غونډله بلل کېږي. دغه وروستنۍ تړ آره غونډله لومړی په لاندې درو توکونو شنل کېږي :
ته - مې - وینې

(ته) یو کړند او بیا د تولې غونډلې (اېښی) دی. (مې) یو کړی دی او (وینې) د دویم یوگړي وگړي یوستووی او وسمهال کړ دی. دا چې کړی (مې) د کړ (وینې) له اړوند څخه گڼل کېږي، نو د ایښي (ته) په وړاندې په گډه یو اېښوونی جوړوي، یا په بله ژبه تولہ غونډله پر دوو بنیادي برخو وېشو :
ته - مې وینې

۳ - د پښتو د فعلي اصطلاحگانو واحدونه چې د جوړښت له مخې به په دغې مقالې کې په صنف بندیو ووېشل شي، مهمې او د یادولو وړ نښې یې دا دي (د لودین له لیکنې څخه).
دا غونډله د دوو ملو غونډلو جوړه شوې گډلې غونډله ده. په دې ډول چې د آرې غونډلې د اېښي او اېښوونې ترمنځ یو څرگندني ځېرمه غونډله اچول شوې ده. څه چې دلته نابومه (نامانوسه) او نادوده برېښي، هغه د آرې غونډلې بیا پېښې (تکرار) دی او دا بیا پېښي او نادودي هله راڅرگندېدای شي چې منځپېښې غونډله ترې واېستل شي. لکه: "د فعلي اصطلاحگانو واحدونه مهمې او د یادولو وړ نښې یې دا دي : ". ښاغلي لودین کولای شول چې دا تولہ گډلې غونډله داسې وکاږي :

(د پښتو د فعلي اصطلاحگانو د واحدونو مهمې او د يادولو وړ نښې چې د جوړښت له مخې به په مقاله کې ډلبندي (صنف بندي) شي، دا دي). خو دا ډول، ده څکه نه غوښتل چې منځنۍ څرگندني څېرمه د آرې غونډلې په موخن توك يا مطلوب عنصر (واحدونو) پورې نه، بلکې په ناغوښتلي توك (نښې) اړه پېدا کوله. که ټوله گډلې غونډله يې په غبرگغونډلې اړولی وای، لکه:
(د پښتو د فعلي اصطلاحگانو د واحدونو مهمې نښې او د يادولو وړ نښې دا دي چې د جوړښت له مخې به په دغه مقاله کې ډلبندي يا صنف بندي شي). په دې ډول کې بيا هم د مخنۍ ډول کانه کېده او د آرې غونډلې اېښونی (دا دی)، هم بېځايه ښکارېده. خو يوازېنۍ کره سمونه يې داسې کېده چې د آرې غونډلې د اېښوني برخه يې له (نوموالې)، يا په بله وينا، له تولوالي يا ملکيت څخه ژغورلی وای، لکه په دې ډول : (د پښتو د فعلي اصطلاحگانو واحدونه چې د جوړښت له مخې به په دې مقاله کې ډلبندي (صنف بندي) شي، دا مهمې او د يادولو وړ نښې لري :). په نړه پښتو، لکه : (د پښتو کړوالو گړنو يوونونه، چې د جوړښت له مخې به په دغه ليکنه کې ډلبندي شي، دا غوري نښې لري :). (په صنف بنديو ووېشل شي) يوه خندا وړ تېر وتنه ده. (صنف بندي) پخپله د وېشنې مانا لري، وېشنه بيا څنگه ووېشل شي !

که څه هم څېنې ليکوال چې په پښتو کې له گډلو غونډلو سره کورټ ناباندي (مخالف) دي. پاسنۍ گډلې غونډلې پر دوو، درو بېلا بېلو پرله پسې يوستوو غونډلو ټوټې کوي، خو دا کار د ژبې له سپمايي آر (اقتصادي اصل) څخه تېری دی. په دې مانا چې په هره ژبه کې دا هڅه کېږي چې تر وسې وسې پورې په لږو او پرله غښتو (منسجمو) جوليزو توکونو سره ډېره مانا او جاج (مفهوم) څرگند کړ شي، نه دا چې په سرچپه ډول، په ډېرو نا پرله غښتو جوليزو توکونو سره لږه مانا او جاج. نو که يو بشپړ او ناشونی يوون (واحد) په څو جوليزو يوونو (لفظي واحدونو) کې څرگند شي، له ژبنۍ دوی اوسول (قانون او منطق) څخه يو ښکاره سرغړاوی دی.

اوس بېرته خپلې گډلې غونډلې ته راځو چې بېلا بېل رغنده ټوکونه يې څه راز خپلمنځي اړيکي او اوډون لري.
د آرې غونډلې اېښی له پښتو دود سره سم اوډل شوی، د کړند (واحدونه) اړوند توکونه له مخه او پخپله کړند وروسته راغلی دی. دويم تولوييکی (د) کېدای شو چې وسپمېږي، څکه پښتو د ستاينوم په توگه هم کارول کېږي. د دې آرې غونډلې بله برخه (اېښونی) د اوډون له مخې هم کومه نيمگړتيا نه لري. يوازې د (يې) زياتوالی پکې د گوتنيوي (انتقاد) ټکی دی، چې له مخه مو پرې رڼا واچوله. دغه ټوله آره غونډله دواړو خواوو ته د څو اړوندو توکونو په درلودلو سره يوه آر ته. يوستووې، د اېښوني د آر توك په ډول د (دي) په درلودلو سره يوه نوموالږ او له دود پلوه خبري غونډله بللای شو. دا بله منځېښې څېرمه غونډله د اوډون له پلوه سمه ده، خو تونېږ غونډ (په دغې مقالې کې) (دغه) او (مقاله) هسې بېځايه په اوښتي بڼه کښل شوي دي، څکه په (ليکنۍ معياري) پښتو کې د ويونکو د ډېرښت په لاسوند (په – کې) د خپل اړوند څيزنوم د

پایلي ونجون دود نه دی، لکه (په اسره کې)، (په کوټه کې) او یا د حمید مومند په یوه درست غزل کې :

پر مخ د صنم راغی، که سپوږمی شوه په هاله کې
دا یې غاښ په خوله کې زېب کا، که ژاله شوه په لاله کې

ترپایه.

کړاوړنه

الف : دا وروسته پوښتنې راځواب کړی :

۱ – غونډله پوهه څه ته وایي او له څه نه غړېږي ؟
۲ – د غونډلې پېژند (تعریف) څنګه کېږي ؟
۳ – یوه غونډله پر کومو دوو سترو برخو وېشل کېږي ؟
۴ – د غونډلې د هر بنستیېز توك کوم دی ؟
۵ – نیمګړې غونډله څه ته وایي ؟
۶ – غونډ څه ته وایي ؟
۷ – د غونډلې رغنده توکونه (متشکله اجزا) کوم دي ؟
۸ – د پښتو غونډلې اوډون څه ډول دی او له دغه پلوه په کوم څېل (تیپ) ژبو کې راځي ؟
۹ – د کړاسرې حار او مانا له مخې د غونډلې ډولونه وښیاست !
۱۰ – غونډله د جملې له مخې په څو ډوله ده ؟
۱۱ – یوه ستوې غونډله په څو ډوله ده، بېلګې یې وښیاست !
۱۲ – یوه ارته یووستوې غونډله په انځورلیك کې وښیاست !

ب : لړ تر لړه د جولې له مخې د هرې لنډۍ غونډله پيز ډول راوپېژنئ:

۱۳ – که په ميوند کې شهيد نه شوې – گرانه لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه

۱۴ – په تور ټوپك ويشتلی راشې – د بې ننگۍ اواز دې مه راځه مينه

۱۵ – اشنا مې سر پر وطن کېښود – په تار د زلفو به کفن ورته گنډمه

۱۶ – مخ دې ځراغ خوله دې غنچه ده - درته حيران يم چې پتنگ که بورا شمه

۱۷ – ولې به زه ورپسې نه مرم - چې مور ته شا کړي، ماته شنه له خندا شينه

۱۸ – تورې کوه برې به مومې – که برې نه وې ځوانان تل پر وطن مرينه

۱۹ - اخر به وران شي پېښوره – د ننگرهار پېغلې ښېرا درته کوينه

۲۰ – له خمارو سترگو دې جار شم – چې په ژړا شي مرغلري تويوينه

ج : په دې لنډيو کې آرې (خپلواکې) او ځېرمه (ښواکې) غونډلې سره توپير کړئ:

۲۱ - که زه خبر وای چې ښېلتون دی – ما به مې يار ترلاس نيولی گرځونه

۲۲ - که راته گورې، درته گورم – که راته نه گورې، پروا دې نه لرمه

۲۳ - ښېلتون پر تنگه کوڅه راغی – ما ويل سلام دی، ده ويل کور دې ورانومه

۲۴ - ما ته وعده د خولگۍ راکړه – څه که د تورو پر سر لار وي دربه شمه

۲۵ - مينه يم، منکره نه يم – که شينکی خال مې د چړو په څوکو ځينه

۲۶ - له لرې مرم، له نژدې سوزم – زه ليونی طاقت د دواړو نه لرمه

۲۷ - د خوشالۍ ياران مې ډېر وه – چې ښادي ولاړه، ټولو پورته کړل لاسونه

۲۸ - يارې خو تا کړه، ما خو نه کړه – چې تومت راغی، اوس پرما کړې منتونه

۲۹ - سپوږمۍ پرما دې څه احسان دی – زما اشنا د دېواله سيوري ته ځينه

۳۰ - سپوږميه سروهه، راخېژه – زما اشنا د تورو شپو مزل کوينه

د : دا وروسته شعرونه له سم اوډون سره په نثر وليکئ:

۳۱ - د مسلمان زړگي ازار چې اخلې – څه شول په دې چې کليسا ته درومې

۳۲ - مرې د زيار خو دا يو سوال کړه ځواب - چې له ما درومې وايه چاته درومې؟

۳۳ - د سپېڅلو گروهو کچه مې له پاکو گناهونو – او د هيلو پيمانه مې نهيلو نه ويوښته!

۳۴ - پر ژوند پېښو که د زيار په رښتيا خبرېدل غواړې – پرهرژلی نارام ژوند يې له شعرو نه ويوښته!

۳۵ که په مينه کې د يار ستي شوې زياره - د ياد ځلی به دې جوړ شي له ايرو نه

۳۶ - ګړنه څه ته وایي او په دري او لاتیني یې څه بولي ؟
۳۷ - ګړنې د مانا او رغاونې له مخې څو ډوله دي ؟
۳۸ - ځرګندنه او ګړنه سره څه توپیر لري ؟
۳۹ - فرازیولوجي څه ته وایي ؟
۴۰ - د ګرامري چار له مخې د ګړنې ډولونه وښیاست !
۴۱ - (له سره تېریدل) د پورته ډولونو له مخې څه راز ګړنه ده ؟
۴۲ - یو کنایي او مجازي مانا لرونکی ویی او ګړنه سره څه توپیر لري ؟

د پښتو یې بشپړېزه

۱- د ناليرند کړسته (۸۹ -۹۱ مخ) د دوه ګونو(تېر مهالو او وسمهالو) او بيا يووسنوو او غځېدلو ډولونو په لړ کې دا وروسته زياتون پامور دي:
۱) د وسمهالي ستې توك (- ېږ-) په يو نيم کړکي غورځي او له ولې سره برابرېږي. يا په بله وينا، دغه کړونه غبرګي ستې لري. لکه: پاڅېږم- پاڅم، رسېږم- رسم، خوځېږم- خوځم، ښورېږم- ښورم، ارمانېږم-ارمانم، رپېږم-رپم، رېږدېږم- رېږدم، لېږدېږم- لېږدم، رغېږم-رغم....

۲) "تل –" يايي موندی ښه" ت –" تېر مهالي ساده ستېه له مورفو – فونيميکي بدلون سره سمه په وسمهال کې له ځ – سره همغاړې کېږي، لکه: تلم – ځم ، پر تلم يا (و -) پر تم – پر ځم (د اندړو په ګړدود کې د پر ځېدم يا وپرځېدم پر ځای)، (و-) پرتلم يا (و-) وتم وځم، پرېوتم – پرېوځم، ننوتم ننوځم. کښېوتم-کښېوځم، جاروتم - جاروځم ......
په ختل، کوتل (حلالول)، متل (متياز کول) او ښايي يو نيم بل ورته کړ کې بيا د تېر مهالي ستې وسمهال انډول " ژ " راځي، لکه په (و -) ختم – (و -) خېژم. (و – کوته – (و -) کوژم، (و –) متل (و –) - ميژم کې " کتل – کړ بيا په وسمهال کې " ليدل ". "وينل" "ګورل " يا " کسل " له ځان سره انډولوي، که څه هم کېدای شي همدا وروستی انډول يې همرېښه اوسي، يو نيم ګړدود. لکه وزيري هغه يې په وسمهال کې هم د کتم، کتي .... په ډول هم ګردانوي.
"تتل " " يا" رتل"، " ترتل " ... خو په يو مخيز ډول په تېر او وسمهال کې بشپړ اوړون لري. کومه ليکدودي شخړه چې د "ز" او "ځ" په اړه رامنځته کېږي، څخه نا څه د پورتنيو بېلګو له مخې سپيناوی موندلا شي.

۲- کمزوري ځانګړي نومځري(۶۷ مخ) په يو لړ غونډلو کې همزمان په څېرمه توګه د کمزورو تولنو مځرو دنده هم پر غاړه اخلي، لکه: بستره "مې" جوړه کړه= "خپله" بستره "مې" جوړه کړه = ما خپله بستره جوړه کړه.

ډوډۍ دې وخوره ؟ = " خپله" ډوډۍ "دې" وخوره ؟ = تا خپله ډوډۍ وخوړه ؟ "يې" او يو نيم بل ځانګړی کمزوری کېدای شي، په يوه غونډله کې د کړند او کړي دواړو استازي وکړي، لکه: پلوشې مورته ورغله اويوه ډالۍ "يې" ورکړه.

مګر دا چې په ځېنو منځنيو ګړدودو.کې دواړه ډوله کمزوري نومځري خوا پر خوا کارول کېږي. دومره معياري ارزښت درلودای نه شي، يوه دا چې غونډله پېچلې کوي او بله دا چې د ټولو وګړو او ګڼو لپاره بشپړ او ړون نه.لري او له دې سره يې د ګډون (التباس) کېدون هم شته، لکه په دې غبرګه غونډله کې: د نارنج مانۍ په اړه مې اوربدلي وو. خو تصوير او انځور "مې يې" لا تر دې دمه نه و ليدلی (ګوربت، يوويشتمه ګڼه ۴۹ مخ). د ننګرهار خواته دغلته د دويم کمزوري (تولنومځري) پر ځای "ورته" کاروي چې يو څه غوره ګڼل کېدای شي، لکه: ... انځور "مې" "ورته" لا تر دې دمه نه و ليدلی. همداسې (درته، راته) هم کارول کېږي، خو بيا هم کره نه ارزول کېږي، بلکې د دې اړتيا پېښېږي چې له اړوندو غبرګو کمزورو نومځرو څخه يو پر غښتلي بدل شي.

۳- پښتو د انګرېزي ناټيکنو مځري يا مبهم ضمير (۹۳ مخ) "one pl. ones " سيده انډول نه لري، لکه:

دا ښه دی. This is the nice one .

دا ښه دي. These are the nice ones.

پارسي يې په وړاندې بيا د درېيم يو ګړي وګړي (مفرد غايب) ناټيکنو مځری کاروي، لکه:
اين خوبش است. يا : اين از خوب هايش است.
له همدې کبله " د کابلی " پښتو والاهم د پارسي (- ش) تر اغيز لاندې داسې وايي:
ښه يې دی، يا : ښه يې دي. يا هم د " دا" له ملتيا سره سره:
دا ښه يې دی، دا ښه يې دي.

۴- کله کله پښتو د انګريزي ناټيکنو مځري (۷۶ مخ) "it" او جرمني "es"... په وړاندې د "دا" پر ځای د درېيم وګړي کمزوري ناټيکنومځري "يې" پر کار اچوي، لکه په داسې غونډله کې:

نن " يې" وروي. It rains to day.

(= نن اوري) Es regent heute.

په ګرنيز يا ځرګنديز غونډ (Idiomatical or expressional phrase) کې، لکه: ډېره يې توده مه خوره! Take it easy.

Wie geht es?

څنګه تېرېږي ؟ څنګه يې؟

How long does it take? دا څومره وخت نيسي؟

Wie lange geht es?

۵- په پښتو کې د پارسي، انګرېزي، جرمني او نورو ډېرو ژبو په توپير هېڅکله يو لېږند (متعدي) کړ(۹۴ مخ) بې کړېه(مفعوله) راتلای نه شي،
لکه:
پارسي: او مينويسد.
انګرېزي: He writes.
جرمني: Er schreibt.
خو لکه څنګه چې يو نيم پښتون يې د کابلي پښتو په پېښو همداسې را پښتو کوي: دی يا هغه ليکي. کره پښتو: دی يا هغه يو څه ليکي يا ليکل کوي.

۶- بېلابېل وييکي (۱۳۳ مخ)

۱) " هن" د " دا دی " او پارسي" اينك" په مانا د " ګونډې، ګنې، کاشکې... غونډې د چارټاکو کړونو ورته چار پر ځای کوي، لکه:

"هن" ما خو درته وويل چې ما ستا لاره کتله
اوس ته وايه رښتيا چې تا د چا لارې کتې

۲) چك (په زورکي) يو بل وييکی (Interjection) يا هيجاني غږ (مخ).دی چې په ځېنو ګړدودو کې د "نه" ځواب په توګه کار ېدنګ لري، لکه:

يو پوښتي: ډوډۍ دې وخوړه؟
بل يې ورغبرګوي: چك!

۳) "کنه" د ويناو ابنتي او ټينګار وييکي په توګه کارول کېږي، خو د نورو وييکو په توپير د غونډلی په سرکې نه، بلکې په پای کې راځي.
د رديف په توګه:

توره چې تېرېږي، خو ګوزار لره ((کنه))
زلفې چې ولول شي،خو خپل يار لره ((کنه))

که جلا وليکل شي، کړولي جاج "وګرنه" ښندي چې د "ګنې" يوه مانا همداسې ده او بله يې له "ګونډې" سره برابره ده.

۴) "هډو" کوزه خوا زياتره د "هېڅ" کړول پر ځای کارول کېږي، لکه:

ګنډير "هډو" سړی نه دی.

له "هېڅ" سره يوترښتي ټينګاري کړول رامنځته کوي، لکه:

دلته "هېو هېخ" اوبه نشته.
د ناټيکنو مځري "څه" په ملتيا هم ټينګاري کړول رامنځته کوي، لکه:
دلته "هېو څه" اوبه نشته

۸- چارټاکي کړونه يا Modal verbs (۱۵۷مخ):

۱) "توا" د (ته وايې) يا (ته به وايې) او پارسي "ګويا" د "ښايي" "بويه، بايد"... غوندې له کړ رغنده توکونو، يا په بله وينا چارټاکو کړونو څخه شمېرل کېږي او له "ارکاييك" والي سره سره په کندهاري ګړدود کې په همدې بڼه ژوندی پاتې دی چې د غبرګغوندلې د لومړنی (ځبرمه) غوندلې په توګه د دويمې (آرې) هغې پرتليز او ورتني چار او جاج ورټاکي، لکه دښکارندوی په بوللـه (پټه خزانه ۵۲ مخ) کې:

... ته وا ، راغله له ختنه کاروانونه.

۲) "ګڼه" هم زياتره د "توا" په څېر جاج ښندي او کله هم د "ومنه، باور وکړه، که نه، ګنې" په مانا کارول کېږي، لکه د خوشال په دې شعر کې:

... ګڼه ، ما به د مغول ګرېبان پاره کړ

۳) "ګورې!gwáre" د پارسي "زنهار، هشدار!" دانېول په توګه يوبلنوييکي(interjection) دی چې هم د ګواښنې (اخطار،جاج ښندي او هم د "پام!" يا "پام کوه!" ، لکه:

ګورې، ما درته څو خله وويل!

ګورې، ناروغه نه شې!

۴) "پام!" د "پام کوه!" د لنډيز په توګه د "ګورې" غوندې دګواښنې او سپارښتنې جاج او چار پر ځای کوي.

۵) "پرې" يا "پرېږده!" د "اجازه راکړه" او "هيلې" جاج او چار را اخلي، لکه د استاد حمزه شينواري په دې شعر کې

پرېږده، چې لفظونه د دروغو دې رښتيا کړم

ته را ته سبا سبا کوه زه به ببګا کړم

(پای)

پایڅور

د ژبپوهنې بنسټونه
او
غږپوهه

۱ - څپرکی

د ژبپوهنې بنسټونه

نیولیك

(پایخوړ : د ژبپوهنې بنسټونه او غړ پوهه)

سرلیك | مخګڼه

سرلیك	مخګڼه
۱ - **څپرکی** : د ژبپوهنې بنسټونه	۶
ژبه	۶
ژبه څنګه لومړی ځل منځته راغلې ده؟	۶
اندو ژبه	۷
ژبه یوه ټولنیزه پدیده ده	۷
ژبنی چار څنګه ترسره کېږي؟	۸
آر او رښتیني ژبني توکونه	۸
غږ و ژبه ، غږپوهنه او ژبپوهنه	۹
د غږ او لیك ، یا ژبې او لیك اړیکی	۱۰
توری ، ابېځې (الفبې)	۱۱
لیکدود ، ژبه او ګړهار	۱۲-۱۱
د وینا توکونه ، ګړدود ، کره ګړدود	۱۲
زنځیري یوونونه (واحدونه)	۱۳
اواز ، خپلواك (واوېل) ، بېواك	۱۴-۱۳
نیمواك ، غبرګغږ ، بلغږ	۱۴
خج ، زېروبمي	۱۵
اهنګ ، بېلتون وپیوستون ، څپه	۱۶
وازه - تړلې څپه ، ګړ (مورفیم)	۱۷-۱۶
ازاد - تړلی ګړ ، بلګړ	۱۷
ګړ اواز ، ګړپوهه (صرف) ویی	۱۸
وییپوهنه ، پورویی ، غونډله (جمله)	۱۹-۱۸
غونډ ، غونډله پوهه (نحو) ، د غونډلې توکونه	۲۰-۱۹
نومونه ، ځیزنوم ، پژنوم ، مانا نوم ...	۲۰
ستاینوم (صفت)	۲۱
شمېر نوم	۲۲
نومځری (ضمیر)	۲۳
کړ	۲۴

	مخکښه
سرلیك	۲۵
کړنومی ، کړولی ، کړول	۲۶
اپښی ، اپښونی ، وییکی (ادوات)	۲۷
سربل	۲۷
اوستربل ، تاړی	۲۸
ژبپوهنه ، ژبه او ژبپوهنه	۳۰
نښپوهه ، ماناپوهه ، پښتپوهه ، ژب-ادبپوهنه	۳۱
گړدود پوهنه ، پښویه (گرامر)	۳۲
آرپوهه	۳۳
بېچار پېر (ارگاتیف)	۳۴
کړاوونه (تمرینونه)	۳۶
۲ - څپرکی : غږپوهه	۳۷
د غږپوهې او اوازپوهې اړیکي	۳۸
غږپوهه او ډولونه	۳۹
همرنگي او ډولونه	۴۰
(منځ -) خپلواکونج	۴۱
وینایير یا گړهاري غږي	۴۱
سايیز غږي	۴۳-۴۲
انځورونه	۴۴
غږنتیارغي غږي	۴۴
د ناغږنتیا اکر (حالت)	۴۵
ویند غږي ، تمبزي ، د ستوني تشه	۴۶
د خولې تشه ، زبر ډولونه	۴۷
د خولې ، ژبې او شونډو انځورونه	۴۸
تم (انسدادي) غږونه	۴۸
پزيز ، مښن ، رغښتي ، یورپي	۴۸
اړخیز ، نامښن ، زبرځي ، زبر غږي	۵۰-۴۹
وتوځي ، کومکي وتوځي	۵۰
کړاوونه (تمرینونه)	۵۲-۵۱
نوموني (اصطلاحات)	۶۴
اخځلیك	

۱ - څپرکی

د ژبپوهنې بنسټونه

۱-۱ : ژبه (*Language*) :

د غږيزو او اوريزو پيلامو (سېمبولو) يو داسې کسبي او اتفاقي غونډال (سېسټم) دی چې د يوې ټولنې وګړي يې يو له بله د پوهولو او راپوهولو لپاره پر ژبه راوړي او يو بل ته يې اوروي .
يا په بله وينا :
ژبه د يو لړ اختياري وييزو او اوريزو سېمبولونو (پيلامو) يوه ټولګه ده چې هر يو سېمبول يې زموږ د يوه ذهني انځور ښکارندويي کوي .

دا انځورونه د انساني چاپېريال او مهال څيزونه، ځانګړتياوې، پېښې او کړه وړه رااخلي . په دې توګه ژبه د انسانانو ترمنځ د پوهولو راپوهولو يوه آله او وسيله ګرځي .

۱-۲ : ژبه څنګه لومړی ځل منځته راغلې ده ؟

ژبه له ټولنيز ژوند سره سمه منځته راغلې ده . داسې چې د ټولنيز کار په بهير کې لومړی د نغوتو او اشارو او ورپسې د چړو پړو ولوليزو او هيجاني غږونو په بڼه غږېدا پيدا شوې او بيا له هغو څه د پرله پسې ټولنيزې اړتيا په توګه ژبه منځته راغلې ده . په دې توګه د نړۍ د بيلا بېلو لومړنيو (ابتدايي) ټولنو ترمنځ بيلا بېلې ژبې رارغېدلې دي . په دې مانا چې د نړۍ ژبې هم د بيلا بېلو انساني ټولنو يا توکمونو غوندې يوه ګډه آره (منشا) نه لري .

ژبه د انسان د فکري بشپړتيا تر هرڅه زياته ځلانده او نژدې پيلامه ده . يا په بله وينا، ژبه د پوهاوي راپوهاوي هغه سېمبوليکه غږيزه - اوريزه وسيله يا اوزار دی چې ودې يې بشر د انسانيت

بشپړتیایي پړاو ته رارسولی او د لیك ایجاد یې بیا د مدنیت او څخابه پرمختیایي پړاو ته، تر دې چې تر دغه ایجاد ترمخه بشري تاریخ تر تاریخي پېړه بهر (ماقبل تاریخ) بلل کېږي .

۱-۳: اندو ژبه : د انسان فکر چې هر ډول وي، د غږېدلو یا لیکلو او یا انځورولو پر وخت همېشه او هرومرو له وییو (کلمو) سره ملګري وي . ویي (کلمې) د اندونو (فکرونو) مادي استر ګڼل کیږي. شعور یوازې د دغه مادي استر په مرسته راتلونکو توکمونو ته د لېږد وړ دی .

انسان یوازې د وییونو په مرسته وکړای شول او کولای شي، خپل اندونه او د څیزونو او مادي پدیدو، موخو او لیدتوګو آګاهانه غبرګونونه (انعکاسات) ثبت کړي، له خپلو همځېلو سره ازمېښت او الواك (نظر) وونجوي، د یوې موخې لپاره پر ټولنیز او ګډ کار لاس پورې کړي او د یوه پښت یېبری (بریاوې) راتلونکي پښت ته ورولېږدوي . ژبه د ځانخبری یا شعور په وده او د مجرد او تیوریك اند په راپیدا ایښت کې ستره اغېزه لري .
د ژبې پیدا ایښت او بشپړتیا چې د انسان ټولنیز کار دی، د انساني شعور له بشپړتیایي بهیر سره نه شلېدونکي اړیکي لري .

د زېرند کار په بهیر کې بشر څیزونه او پدیدې او ګډ لاملونه (عوامل)، خوځښتونه او اوښتونونه نومولي دي او جوت او مجرد جاجونه (مفاهیم) یې منځته راوړي او په دې توګه یې خپل شعور بډای کړی او بشپړ کړی دی له همدې کبله وایو :
ژبه له آره له وییونو نه رغېدلې ده چې هر یو د یوې بهرنۍ غږیزې بڼې او یوې مانیزې منځپانګې لرونکی دی . یوازې تش غږونه له مانا پرته ویي او ژبه کېدای نه شي . د عیني واقعیت انګازه د وییونو په مانا کې موندای شو او دا مانا د ویي په غږونو کې ځای نیسي او خوندي کېږي او د ټولو همژبو وګړو لپاره اړوندویي ټولنیزه او ټولپوهیزه (عام فهمه) مانا پیدا کوي چې د هغې په وسیله خپلې ګروهې او موخې څرګندوي او نورو ته لیږدوي .

په لنډ ډول درې څیزه او کړنه – کار، اند او ژبه د ټولنیز زېږندویه کار پر بنسټ هممهال منځته راغلل او بشپړتیایې ومونده . دغه درې واړه یو له بله یو نه شلېدونکي یووالی لري په دې ترڅ کې کار د دغه دیالکتیکي یووالي بنسټ جوړوي .

۱-۴: ژبه یوه ټولنیزه او دنده یې پدیده ده
ژبه د نښو، پیلامو (سېمبولو) د یوه غونډال (سېستم) په بڼه یوازې انسان پخپله ټولنه کې زده کوي چې د هغې په مرسته خپل اندونه (فکرونه)، غوښتنې، انګېرنې او ننګېرنې (خیالات او احساسات) نورو همځېلیو (همنوعانو) ته څرګند کړي او په دې توګه سره د پوهولو او راپوهولو اړیکي وساتي . د همدې له مخې وایو چې :

ژبه یوه دنده یې (کسبي)، تړوني (اتفاقي) ټولنیزه او مدني پدیده ده، نه فطري او طبیعي او عضوي چې مخکې له مخکې د انسان په ختِه کې اخښلی چار اوسي. لکه سهیز، ساییز او وژیز (هضمي، تنفسي او عصبي) جوړښتتونه او د هغو چارو نه . دا چې موږ د خپلو غړو، لکه د (ژبې، اووریو، غاښونو، شونډو، تالو، ستوني، مری، سږو او داسې نورو) په وسیله غږېږو او په دې توگه یې غږیز، یا ژبني غږې بولو، دا مانا نه لري چې گوندې دغه غړي له آره د همدې دندې لپاره جوړ شوي دي، بلکې هر یو ځانته جلا - جلا بیولوجیکي او طبیعي دندې لري، لکه خوراك، څښناك، سااېستنه او داسې نور. او ژبنۍ دنده یې څېرمه او ضمني دنده بلل کېږي، هغه هم په کسبي ډول په کړاو (تمرین) سره.

۱-۵: ژبنۍ چار (عملیه) څنگه ترسره کېږي ؟

کله چې یو څوك (غ) وغواړي. یو څه (څ) پر ژبه راوړي، لومړی یې په مغزو کې یو غږ انځور (ځ) جوړېږي، چې یو روحي چار دی، ماغزه غږیز غړي پر کار اچوي چې دغه (ځ) د سا هوا او بیا بهرنۍ هوا په مرسته د غږ پر څپو بدل کړي . په دې توگه د هماغه غوښتنې یا موخې (څ) ذهني غږ انځور (ځ) د ویلو او اورېدلو وړ گرځي او گړنی یا ژبنی چار ترسره کېږي . نو که غږېدونکی (غ) غواړي، هماغه (څ) بل یو چا (ا) ته څرگند کړي، په بله وینا (ا) د (غ) خبرې واوري، همدا چار په سرچپه ډول پیل وپای مومي :

له غوږ نه یې مغزو ته د (ځ) فزیولوژیکي لېږد او بیا یې په مغزو کې له (څ) سره د (ځ) روحي سازښت . مانا دا چې که اوریدونکی (ا) پر خپل وار هم وغواړي له غږیدونکی (غ) سره وغږېږي، نو د ده (ا) له غوږه د غږیدونکی (غ) تر غوږ پورې به هماغه لار وهي، لکه پاس چې څرگنده شوه، نو په دې توگه دا سکالو یا خبرې اترې په لاندې ډول انځوروو :

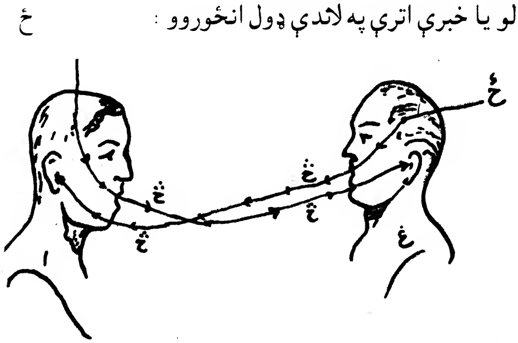

۱-۶: آر او رښتیني ژبني توکونه

د ژبې آر او رښتیني توکونه هماغه غږونه او غږ غونډونه دي چې څرگندني، لېږدني (مخابروي)، شعوري او سېمبولیکه ځانگړتیا ولري. پارنغږونه یا هیجاني چغې که څه هم څرگندني کېدای

شي. مګر سېمبوليك ورته ويلای نه شو. د درد يا خوند، خواشينی يا خوښی ... غږونه او دغه راز د انګيوييو (طبيعي اصواتو) پېښې سوچه شعوري نه شي ګڼل کېدای، بلکې يوازې د ټولنې له خوا په "اتفاقي" ډول د يوه څه څرګندولو لپاره ټاکل شوي دي. که چېرې يو، يووستوی غږ د ژبني توك ځانګړتيا ولري، هغه به هرومرو د دوو يا څو غږونو لنډيز وي. لکه: پښتو (آ)، يا انګليسی (a) چې د (يو) مانا ورکوي او هغه هم له آره د an (= one) لنډيز ګڼل کېږي.

۱-۷: ژبنی څېړنه د غږونو په څېړنه پيل کېږي.

غږ او ژبه، غږ پوهنه او ژبپوهنه:

ژبپوهان په ټوليز ډول ژبه د داسې مجردو او ذهني نظامونو د يوه پېچلي غونډ (مجموعي) په ډول راپېژني چې د انساني مغزو له زېرندو څخه ګڼل کېږي او د وګړو ترمنځ د اړيکي ټينګولو لپاره په کارېږي.

د دغې پيژند (تعريف) له مخې ژبه يوه مانيزه او ناتوکيزه (غېرمادي) پديده ده. له بلې خوا دا چې غږ هوايي څپې دي، نو مادي ګڼل کېږي. له دې کبله وايو: غږ يوه توکيزه ښکارنده (پديده) ده چې د غوږ له لياري ننګېرل کېږي او نه شي کېدای چې د ژبې د ذهني نظام يو توك وشمېرل شي. له دې ټولو څرګندونو سره غږ د يوه داسې توك په توګه له ژبې سره اړيکی پيدا کوي چې ژبني نظامونه پکې راڅرګندېږي. په دې ډول ويلای شو چې: د غږ او ژبې ترمنځ هماغه ډول اړيکی دی، لکه د يوې موسيقي آلې د يادښتونو (نوټونو) د غونډ (ټولګې) او د هغې د ترسره شوې بڼې ترمنځه، په بله وينا، غږ د ژبې د مانيزو (مجردو) ذهني نظامونو لپاره يوه ننګېرلې (محسوسه) توکيزه او ګړنی نښه ده.

څنګه چې د ژبپوهنې په څېړنو کې د ژبې د مجردو او ذهني نظامونو پوهېدنه په عملي توګه په ژبنی ماده کې، د دغو نظامونو له ښکارندويی پرته کيدونې نه ده، نو هرومرو ژبنی څېړنې د ژبې د غږونو له څېړنې سره پيل کول په کار دي. له دې کبله غږ پوهنه بايد د ژبپوهنې د هغو سريزو په لړ کې وشمېرل شي چې لوستنه يې د ژبنيو پلټنو لومړی آړ (شرط) بلل کېږي.

پر دې سربېره څنګه چې په غږ پوهنه کې د غږيزو پلټنو ډګر پر هغه ډلې غږونو پورې راچاپېرېږي يا محدودېږي چې يوازې په ژبه کې پر کار لوېږي او ناژبني غږونه له آره په غږ پوهنه کې تر څېړنې لاندې نه راځي. بايد وويل شي چې غږ پوهنه په ژبپوهنې پورې تړلې پوهه ده. په دې ډول ژبه يوه يوازينی ذهني پديده ده، له دوو بېلا بېلو مادي څرګندونو سره چې يوه ويېزه بلل کېږي او بله اوريزه.

۸-: د غږ او لیك، یا ژبې او لیك ترمنځ اړیکې

لیك هم لکه غږ د یوه داسې توك (مادې) په توګه چې غړیز نظامونه راانځوروي، له ژبې سره اړیکې پیدا کوي . د همدې ټکي له مخې له لیك سره د ژبې اړیکې هماغسې یو اړیکې دی، لکه د غالۍ دنقش او د هغې داوبدلې بڼې ترمنځه اړیکې . مګر دا اړیکې له هغه اړیکې سره توپیر لري چې د غږ او ژبې ترمنځ شتوالی لري . ځکه د غږ او ژبې ترمنځ اړیکې سیده او بې واسطه دی، هغه هم په دې وروسته لاسوندونو (دلیلونو) :

۱ - د هر ډول لیك تر نوښتنې (اختراع) له مخه، ژبې په سلونو او ښایي په زرونو کلونو له غړیزو نښو څخه د خپل یوازیني مادي څرګند ځای په توګه کار اخېست، په داسې حال کې چې د لیکنیو نښو (سېمبولو) کارونه څه ناڅه یوه نوې پدیده ده چې تاریخچه یې تر پنځو زرو کلونو څخه تېرې نه کوي .

۲ - لیك د ژبې د غړېزو نښو د لیکنې لپاره رااېستل شوی او له همدې کبله، لکه چې، له مخه وویل شول، لیکنۍ نښې د غړیزو نښو له لارې په ناسیده ډول له ژبې سره اړوند ېږي.

کوم لاسوندونه چې د دغې خبرې د پخلي لپاره وړاندې کېدای شي، دا دي چې هرکله په یوه ژبه کې ستر غړیز بدلونونه رامنځته شوي دي، د هغې ژبې د لیکنیو نښو بدلون ته هم اړتیا پیدا شوې ده . که څه هم دغه کار په ډېرو ژبنیو ټولنو کې له خنډونو سره مخامخ شوی دی . چې غوره بیلګې یې انګلیسي او پرانسي لیکني سېستمونه دي او هغه دا چې یې لیکونوله ژبنیو بدلونو سره هیڅ کوم بدلون نه دی موندلی او ستونزې یې رامنځته کړې دي، په نورو خپلوانو ژبو لکه الماني، اسپانیي، ایتالیي، روسي، بلغاریي ... کې بیا څه ناڅه له ژبنیو بدلونونو سره لیکني سمونونه هم راغلي دي او تر دا منځ واټن کم شوی دی . خو په سرچپه ډول داسې هېڅکله نه دي شوي چې لیکنی بدلون پر ژبني غړیز نظام کوم اغېز ښندلی وي. له دې کبله ویلای شو چې لیکنۍ نښه د ژبنۍ غړیزې نښې لپاره لیکنۍ نښه ده . یا په بله وینا ، که غږ د ژبې ښکارندوی دی، نو لیك د غږ ښکارندوی دی .

۳ - د لیکنیو نښو (تورو) پر کار اچولو لپاره کېدای شي، د انسان له بدني غړو پرته له نورو وسیلو څخه هم ګټه واخېستل شي . په داسې حال کې چې د غړیزو نښو کارونه له غړیزو غړو پرته کېدون نه لري . له دې کبله بې ځایه نه ده چې ومنو، د ژبنیو غړونو کارونه ډېره اسانه او بې سرخوږه ده او لکه توري په کاغذ ، قلم او نورو وسیلو پورې تړلې نه ده . نو باید غړونه ترلیك له مخه او پخواني وي . بله دا چې لومړني انسانان د لوښو (ابرازو) له پلوه تل په تنګسه کې ول او تر لیکه ورته غږېدا اسانه وه، که څه هم پخپله ژبه هم یو لوښی ګڼل کېږي او د نورو لوښو له جوړېدنې او پرمختګ سره یې سمه رغېدنه او پرمختګ موندلی دی .

۴ - غږیزې نښې د ژبنیو نظامونو په څرګندونه کې زیاتې دقیقې دي او په دې برخه کې داسې ورتیاوې یا امکانونه لري چې د لنډو تنګو لیکنیو نښو له هغو سره په هیڅ ډول د پرتلې وړ نه دي . همدا خبره ده چې د ساري په توګه یوه لیکلې غونډله (جمله) په هره ژبه کې کېدای شي، په بیلا بېلو جولوله بیلا بېلو ماناوو سره ولوستل شي . په داسې ډول هره غونډله چې ویل کېږي، یوازې په یوه بڼه لیکل کیدای شي . نو په دې توګه وینا په هره ژبه کې تر لیکنې زیاته ژوره او دقیقه ده .

له همدې لامله ژبپوهان په خپلو څېړنو کې وینا ته زیات ارزښت ورکوي چې له غږیزو نښو څخه جوړه شوې ده . او له لیکنې څخه تروسې - وسې ډډه کوي چې له لیکنیو نښو څخه رغېدلې ده . بیا هم دا لاسوند (دلیل) دی چې په ژبپوهنه کې د ژبې ګړنی اړخ تر لیکني هغه غوره دی او د ژبې ژوندی بڼه ګڼل کېږي . او په دې لړ کې د یوې - کره غږ پوهنې، پښنویې او لیکلارې تر ټولو باوري او اړینه سرچینه ده .

۵ - همدا اوس په نړۍ او بیا په ځانګړي ډول زموږ پخپل هیواد کې لاډېرې ژبې شته چې لیک نه لري او د ژوندیو ژبو په توګه د خلکو ترمنځ ویل کېږي او شتمن ګړنی ادب لري، لکه نورستاني، دردي او یا پامیري ژبې .

۱-۹: توری (حرف) : هغه لید وړ انځور دی چې د یوه اواز (←) یا څو اوازونو ښکارندویي کوي .

۱-۱۰ : ابېڅې یا الفبې (الفبا) : د هغو ټولو توریو ډلې ته وایي چې د یوې ژبې د ټولو اوازونو انځورنه کوي . بشپړه ابېڅې هماغه ده چې د هر یوه اواز لپاره یوه نښه (توری) ولري دغه راز ابېڅې ته غږیزه یا فونیمیکه ابېڅې وایي .

۱-۱۱: لیکدود : املا یا آرتوګرافي د یوه ټاکلي الفبایي سېستم په چوکاټ کې دننه د یوې ژبې د وییونو (کلمو) کښنګ، لیکدود او ډول ته وایي . د ساري په توګه په اوسني پښتو الفبایي سېستم کې ځینې توري د یوه ویي په هره برخه کې له بل توري یا توریو سره یوځای لیکل کېږي او ځینې پکې په نیمګړې توګه یو له بل سره نښلول کېږي . سم لیکدود هماغه دی چې تر کېدنه پورې د یوې ژبې وییونه داسې انځور کړای شي چې په لوستلوکې یې تېروتنې ونه شي . په بله وینا، د توپیر او نه ګډون (عدم التباس) آر (اصل) پکې پرځای شي. لیکدود که څه هم تر ژبې زیاته تړوني (قراردادي) بڼه لري او څنګه یې چې اړوند ژبپوهان او لیکوال وټاکي، هماغه د اړوندې ژبې لیکدود بلل کېږي، مګر لکه څنګه چې ژبنی نښې (سېمبولونه) د توپیر او نه ګډون پربنسټ منځته راغلي دي، نو په لیکدود کې هم دغه آر (اصل) پرځای کول اړین دي .

۱-۱۲: ژبه او ګړهار - (Parole) and Speech (Langue) Language)

لکه څنګه چې په (۱-۱) (۱-۲) او (۱-۳) کې وویل شول، ژبه د انسانانو ترمنځ د پوهاوي یا مخابروي وسیلې په توګه د تړوني (قراردادي) غږیزو او اوریزو نښو یا سېمبولونو سېستم دی . مګر د نوي ژبپوهنې استادان چې سوسیور یې په سر کې دی، تردغه نامه لاندې دوې نومونې سره توپیروي. یوه پخپله ژبه د یوې ګوښې (مجردې) پدیدې او بله د ژبنې چار (ګړهار) په توګه، په دې ډول :

ژبه یا لنګویج (لانګ) هغه انساني اړتیا ده چې د هغې په مرسته غږېږي .

او وینا ، ګړهار - سپیچ (پرول) ګړنی چار (عملیه) او جوته (مشخصه) څرګندونه ده (اولرینبس ۱۰۷) .

ماریوپای (۱۶۰) وینا یا پرول داسې راپېژني : په یوه ټاکلي اکر کې د یوې ټاکلې یو ګړې (فردی) ژبې کاروني (استعمال) ته وینا یا پرول وایي .

۱-۱۳: د وینا توکونه - اجزای کلام - Parts of speech

هغه ټولی (کتیګوری) دي چې په هغو کې د یوې ژبې وییونه (←) ډلبندي کېدای شي . څه که دغه ډلبندي په غونډله ییزه رغاونه (←) کې د هغې د چار (فنکش) له مخې وي او یا د هغې د بڼو، اوړون ډول (طرز ګردان) او داسې نورو له مخې (ماریو - پای - ۱۶۱) . په وینا توکیو کې د غونډې له توکو په توپیر ناسېمبولیك توکونه، لکه ولولیز یا هیجانی او طبیعي غږونه یا انګینومونه (۱-۵) هم رااخېستل کېږي .

۱-۱۴: ګړدود - ګویش یا لهجه - Dialect : د یوې ژبې هغه ځانګړې بڼه ده چې په یوې ټاکلې جغرافیایي سیمې، تاریخي پېر (دورې)، ټبر یا ټولنیز پوړ (قشر) او یا پاړکي (طبقې) پورې اړه لري . د نړۍ هره ژبنۍ کورنۍ له آره له یوې لرغونې مورنۍ ژبې څخه منځته راغلې ده . داسې چې د هماغې مورینۍ ژبې بېلا بېل ګړدودونه د مهال او چاپېریال له بدلون سره پر بېلا بېلو خپلواکو ژبو اوښتي او په دې ډول یې یوه ژبنۍ کورنۍ رامنځته کړې . د هرې کورنۍ دننه بیا نورې ګړدودي ډلې ټپلې یا څانګې او ښرانګې وده وش مومي او په پای کې ژبني دریځونه راخپلوي .

۱-۱۵: کره یا معیاري ګړدود: که د یوې ژبې د ټولو ګړدودو له منځه یو ګړدود د ټولنیز، وټیز، فرهنګي، سیاسي، کولتوري او سیاسي دریځ د لوړوالي له پلوه د دغې ژبې په ښکارندویۍ د ورځني لیکني کارونګ لپاره وامرل (انتخاب) شي. لیکنی، ادبي، رسمي، ټولیز یا په لنډ ډول یو یوازینی کره ګړدود ګڼل کېږي او د دې په وړاندې نورې بڼې ناکره ګړدودونه . که څه هم دا

ګړدودونه د کره ګړدود په پراخوالي او بشپړوالي کې بې برخې نه دي . د زمانې په تېرېدو سره کره ګړدود د اړوندې ژبې تر هر یوه ګړدوده زیات بشپړ او بډای کېږي . نور ګړدودونه ورو - ورو تر اغېزې لاندې راوړي او په پای کې یې نشتوي، یا په بله وینا ، هغه ټول په خپل ځان کې ځایوي او بیرته یو تقریبي ګړدودي - ژبنی یووالی منځته راوړي، ځکه هغه مهال بیا ګړدودي بریدونه (ویيز، ګړنې، ګرامري او لېکزیکي توپیرونه) پخپله ړنګېږي او بیرته یوه ټولیز ګډ سېستم (ژبې) ته اوړي.

د پرانسې نومیالي ژبپوهاند خبره، نن سبا ګړدودي توپیرونه د یووالي خوا ته روان دي او تر وېش یا انشعابه یې د یووالي کېدون ډېر دی . (اندرې مارتین ۵-۱۴) .

رښتیا هم اوسنی علمي او تخنیکي پرمختګ د دې لامل شوی دی چې نه یوازې د یوې یوازینی ژبنی ټولنې د غړو ترمنځ، بلکې د ټولې بشري نړۍ د اوسېدونکو ترمنځ اړیکي ټینګ شي او د دې پر ځای چې دا راز توپیرونه زیات شي، په سرچپه ډول ورو ورو لږېږي .

۱-۱۶ : زنځیري یوونونه (واحدونه)

هغه دي چې د ګړهار په بهیر کې پرله پسې او پیوست راځي، په بله وینا : که ګړهار د خپلې لوښې له مخې یو زنځیر وګڼو، نو دغه راز یوونونه پکې د بیلا بېلو کړیو په څېر پرله پسې او پرله پېیلي راڅرګندېږي او هر یو یې د جلا غړ په نامه بلل کېږي . له همدې کبله دغو غړونو ته زنځیري یوونونه (واحدونه) هم ویل کېږي (حق شناس ۶۹) .

۱-۱۷ : نازنځیري یوونونه

هماغو (رنګارنګیو) ته وایي چې بې له ژبني آر (پرله پسیوالي) منلود غړونو، ویيونو او نورو ژبنيو ټوکونو (اجزاوو) ترمنځ پېښېږي او په دې توګه د مانا بیلا بېل تیاره اړخونه څرګندوي. یا په بله وینا ، داسې ژبني یوونونه (واحدونه) دي چې د ګړهار په بهیر یا زنځیر کې جوت ځای نه لري، بلکې کولای شي، خپل ځای وونجوي (عوض کړي) او د ځانته جلا (مستقلو) زنځیري یوونونو په شمار کې را نه شي، لکه : فشار یا خج، اهنګ، بیلتون او پیوستون (فصل ووصل)، زیروبمي، وزن یا ریتم او داسې نور .

۱-۱۸ : اواز، واج = واک - *Phoneme*

د ژبې تر ټولو کوچني غړیز توک (عنصر) ته وایي چې پخپله کومه مانا نه لري، مګر په مانیزو توکونو (ویيونو) کې مانیز توپیر پېښوي، د ساري په توګه : (ت) په پښتو کې یو اواز دی چې یو

ویی یې لکه (تور) له یوه بل ویې، لکه (پور) څخه توپیر کړي دی . پښتو له ۳۶ اوازو څخه جوړه ده . اواز د زېږ له مخې لاندې ډولونه لري .

۱-۱۹ : خپلواك - ویل - *Vowel*

هغه اواز ته وایي چې راپیدا کېدل یې بې له کوم ستر هوایي بندیزه ترسره کېږي، لکه : ا، و، ی .... پښتو ۷ خپلواکه لري .

۱-۲۰ : بېواك - همخوان - کنسوننت - *Consonant*

هغه اواز ته ویل کېږي چې له راپیدا کېدو، یا په بله وینا، له خولې څخه د راوتو پروخت د سا هوا له بندیز سره مخامخېږي، لکه: ب، پ، ت، ټ، ګ، ك .... د پښتو بېواکو شمېر ۲۹ دی .

۱-۲۱ : نیمواك - نیم واکه - Semi Vowel

هغه اواز دی چې د خپلواك او بېواك دواړو دنده پرغای کوي او د دواړو ځانګړتیاوې لري . یا په بله وینا، که په یوه څپه (۱-۲۹) کې د زړي یا هستې (حرکت) کار ورکړي، د خپلواك بڼه غوره کوي، که نه د بېواك . لکه منځنی اواز په بېل (bel) او بیا (byā) کې، یا لکه (و) په ګل gol او gwəl کې . پښتو نیمواك اوازونه (و-w) او (ی -y) دي .

۱-۲۲ : غبرګغږ - واکه مرکب - *Diphthong*

هغه ته وایي چې د خپلواك او نیمواك په ملګرتیا منځته راځي او لکه یوستووی اواز یووار پتلیز له خولې راوځي د یو غبرګغږ لومړی ټوك یو خپلواك او دویم ټوك یې یو نیمواك اواز وي، لکه زورواله ی (ay) او زورکي واله ی (əy) اوداسې نور.

۱-۲۳ : بلغږ - واجګونه - *Allophone*

د یوه یوازیني اواز (۱-۱۸) بېلا بېل ډول یا بڼې ته وایي چې د راز - راز څپو په بېلا بېلو برخو (پیل - منځ - پای) یا د ځېنو اوازونو په ګاونډ کې رامنځته کېږي، لکه : (ب) چې په (بر) کې یو راز (سایېز) ویل کېږي، په (غبرګ) کې بل راز (لږ سایېز)، په (خوب) کې بل راز (ناسایېز) او په یوه ترلي یا بېواکه غونډ (کلستر) لکه (برم) کې یو ډول (لږ سایېز) او په وازه څپه کې، لکه (به) کې بل ډول (سایېز) . په دې توګه یو یوازینی اواز (فونیم) څو څو ډولونه (بلغږونه) درلودای شي .

۱-۲۴: ځېنې خپلواك يا واويل واز او يا ترلي بلل کېږي . واز دا مانا چې په وينګ کې يې شونډې ناګردې وازې پاتې کېږي او داسې نښنه کېږي : a ،(à) ،è ،o ،(ò) ،u ،(ù) ... ترلي دا مانا چې په وينګ کې يې شونډې په روړدې توګه وازې وي او داسې نښنه کېږي : á ،é ،ó ،ú . په پښتو کې يوازې واز è ، هغه هم شمال ختيځ خواته ويل کېږي چې تش يو ګړدودي ارزښت لري، لکه په (لرګې larg è) کې .

۱-۲۵: خج يا فشار - تکيه - *Accent = Stress*

هغه چار (عمليې) ته وايې چې د ژبنيو توکونو په لړ کې يو توك په زيات زور او شدت وويل شي په بله وينا، خج (فشار) د زېږ له پلوه د هوا په فشار د بدلون د ځانګړتياوو له ترنګ يا ترکيب، د زيروبمی له کچې يا درجې او په خپلواکيز (واولي) راکښون کې له توپير څخه منځته راځي او د اورېدنګ له پلوه زيات رساوالي ته وايي . دا مانا چې په زياته څرګنده او رسا توګه يو ژبنی توك واورېدل شي . په هر غږيز بهير کې هغه څپه خجنه بلل کېږي چې د زېږ پروخت تر نورو ګاونډيو څپو څخه په زياته کچه پورتنی ځانګړتياوې ولري . د ژبنيو توکونو يا غږيز زنځير د زياتوالي او کموالي له پلوه درې ډوله خجونه يا فشارونه سره توپيرولای شو :
غونډله ييز (جملوی) خج - وييز (لغوي) خج او څپيز (هيجايي) خج، لکه په (زه پوهنتون ته ځم Zə pohəntún ta jəm-) کې پر لنډو (u) خج راغلی دی چې که ټوله غونډله (جمله) په پام کې ونيسو، غونډله ييز خج (فشار) بلل کېږي . که اړوندويې (پوهنتون) په پام کې ونيسو، نو څپيز (هيجايي) خج (فشار) نومول کېږي، په بله وينا ، په لومړۍ برخه کې وايو ، دغه غونډله (زه پوهنتون ته ځم) د نورو غونډلو په ترڅ کې يوه خجنه غونډله ده چې په دويم ډول کې د (پوهنتون) ويی د نورو وييو (زه - ته - ځم) ترڅنګه يو خجن ويی دی او په همدې توګه (- تون) د ويی د نورو څپو (پو - هن) په لړ کې يوه خجنه څپه ده .

۱-۲۶: زيروبمي - *Pitch*

زيروبمي له پرله پسيوالي، ډېر پېښی (تواتر) او د رېږدا له پلوه له پراخوالي څخه منځته راځي هرڅومره چې د تواتر شمېر زيات وي، غږ هغومره زير- او هرڅومره چې لږ وي، غږ هغومره بم اورېدل کېږي . له بله پلوه چې د رېږدا لمن هرڅومره پراخه شي، غږ هغومره رسا او هرڅومره چې لنډه تنګه شي، غږ هغومره نارسا اورېدل کېږي . په دې توګه غږ يا زير وي يا بم، منځنی، يو ډوله ولېدونکی يا جګېدونکی او داسې نور .

۱-۲۷: اهنگ - *Intonation*

اهنگ د زیروبمی یو ډول دی . دا مانا کله چې د ګړهار په بهیر یا اوږدو کې د زیروبمي پراختیا لمن د غونډلې (جملې) په کچه وي، هغه زیروبمي اهنګ بلل کېږي . اهنګ په پښتو کې ژبنی ارزښت لري . د ساري په توګه خبري او ناخبري غونډلې سره توپیر وي ؛ د خبري هغې اهنګ ولېدونکی او د پوښتني هغې جګېدونکی ... دی . (حقشناس ۱۲۷) .

۱-۲۸: بېلتون او پیوستون - فصل ووصل یا درنګ

بېلتون او پیوستون دا مانا چې د ژبنیو توکونو په لړ یا د ګړهار په بهیرکې دوه غږه (اوازه)، دوې څپې، دوه ګړونه، دوه وییونه، دوه غونډونه (فقرې) یا دوې غونډلې سره پټلیزې (پیوستې)وویل شي او یا ناپټلیزې یا په بله وینا، د دغو ژبنیو توکونو په لړ کې د دوو توکونو پای او پیل سره نښتي او بې‌ځنډه وویل شي. یوه ټاکلی مانا ښندي او که په ځنډ او لارغې سره یوله بله جلا وویل شي، یوه بله مانا منځته راوړي. د ساري په توګه که په(باري چتك راغی)غونډله کې(باري چتك) پټلیز ولولو یا ووایو، نو (چتك) له (باري) سره یو نوم جوړوي، که نه (چتك) کړول ګرځي .

۱-۲۹: څپه - هجا- *Syllable*

څپه هغه ژبنی یوون (واحد) دی چې یا یو خپلواك (۱-۱۹) وی او یا له یوه یا څو بېواکو(۱-۲۰) څخه جوړوي او په یو ځایي ډول له خولې راوځي، لکه په (ابا) کې چې دوه زړې (خپلواکه) لري، لومړی څپه (الف) او دویمه (با) ده . یا شخوند (šxwand) چې یو زړی (a) لري او پنځه بېواکه او په دې توګه په پښتو کې اوږدترینه څپه ګڼل کېږي. هرڅومره بېواك اوازونه چې سره یوځای شي او خپلواك اواز ورسره د زړي په توګه ملګری نه شي، څپه جوړولای نه شي، ځکه بې له دغه زړي څخه هډو ویل (تلفظ) کېدای نه شي. په پښتو کې د څپو اوږدوالی او لنډوالی کوم ژبنی ارزښت نه لري؛ نه مانیزونجون پیښوي او نه پر شعري وزن کوم اغېز ښندلای شي. هسې څو بې له هغې هره څپه هرومرو ماناواله نه وي . د ساري په توګه (اغی - ز - ه) په (اغیزه) کې دریواړه څپې هر یوه ځانته جلا جلا مانا نه لري، بلکې په ګډه یو مانیز توك (ویی) جوړوي. مګر (کور) یوه ماناواله څپه ده، یا په بله وینا، یو ویی (۱-۳۹) دی او له دې سره یو ګړ (۱-۳۲) هم دی.

حقشناس (۱۳۷) څپه یا هجا داسې راپېژني:

څپه یو مرکب غږیز یوون (واحد) دی چې له یوه یا څو زنځیري (۱-۱۶) او یو یا څو نازنځیري (۱-۱۷) یوونونو څخه رغېدلې وي. څپه یا وازه وي یا تړلې.

۱-۳۰: وازه څپه : هغې څپې ته وایې چې له یوه خپلواکه جوړه وي او یا پر یوه خپلواك پای ته رسیدلې ـي، لکه : ا - به - ته - شنه - بیا - غوا - پرې - هو.

۱-۳۱: تړلې څپه : هغې ته وايې چې پر يوه بيواك پاى شوې وي، لكه : كور، خوند، شخوند، ورځ، خوږ، خوږين، خپل، برګ، غبرګ.

۱-۳۲: ګړ - واژك *Morpheme* : ګړ يا مورفيم د ژبې تر ټولو كوشنى مانيز توك (عنصر) دى چې د څو اوازو (۱-۱۸) له يوځاى كېدو څخه لاس ته راځي او له شنل كيدو څخه يې ساده اوازونه، يا په بله وينا بې مانا توكونه. كه يووستوي ساده اواز مانا ولري، هم ګړ بلل كېداى شي، خو هغه به هرومرو د يو پخواني (اواز غونډ) لنډيز وي (۱-۶). په بله وينا، ګړ (مورفيم) د ژبې هغه كوشنى ترين مانيز توك يا مانيز يوون (واحد) دى چې كه وشنل شي، بې مانا اوازونه (فونيمونه ۱-۱۸) ترې لاسته راځي او په دې توګه خپله مانا له لاسه وركوي.

ژبنۍ شننه هم له آره په ګړونو كېږي، نه په بې مانا غږيزو توكونو (اوازونو). ځكه د ژبې له مانيز جوړښت سره چې رښتينى ژبنى جاج (مفهوم) او رغښت (ماهيت) جوړوي، اړيكى نه لري. يو ګړ پر زنځيري يوونونو (۱-۱۶) سربېره نازنځيري (۱-۱۷) هم په خپل جوړښت كې لري، لكه فشار او داسې نور.

ګړونه پر ازادو او تړليو ګړونو ويشل كېږي:

۱-۳۳: ازاد ګړ : چې په ژبني بهير كې په ازاده او خپلواكه توګه يوه مانا ښندي، لكه : كور، اور، اوبه، مالګه ... ؛ نومونه، كړونه او كړولونه (قيدونه) د ازادو ګړونو ډولونه جوړوي.

۱-۳۴: تړلى ګړ :چې د ګړهار په بهير كې يا د يو مانيز يوون(ويي) يو ټوك وي، لكه (- وال) په كليوال، (- ين) په خاورين، (- يز) په اړخيز كې او داسې نور تاړي، او يا د ويي ټوك نه وي، بلكې چار او مانا يې د خپلو ګاونډو خپلواكو يوونونو (وييونو) په ملګرتيا سره څرګندېږي، لكه : ته، نه، و، او، سره او داسې نور وييكي .

۱-۳۵: بلګړ - واژګونه *Allomorph*

بلګړ (الومورف) د يوه يوازيني ګړ (۱-۳۲) بيلا بېل ډول يا بڼې ته وايي، لكه : (- يي) په "بيديايي" كې چې د " دښتي " غوندې په يوه ويي كې د (ي) يو بلګړ بلل كېږي، يا لكه (- يم) په " اتيايم " كې چې د " څلورم " غوندې په يو ويي كې د (- م) بلګړ ګڼل كېږي. دلته بنسټيز يا آر (اصلى) ګړ هم (əm -) دى. همداسې " - يز " او " - ييز " هم درواخله، لكه په " دوديز " او " سيمه‌ييز " كې .

بلګړونه د یوه ګړ غړي دي چې د یوې ګرامري قاعدې (کتیګوری) څرګندوی وي او دغه توپیر د غړیز چاپیریال له کبله منځته راځي. یا په بله وینا، کله چې په یوه څپیز یا سیلابیك جوړښت کې دوه ګړونه سره یوځای کېږي، د ژبې هڅه دې ته وي چې د بېواکو یا خپلواکو د ګنې ګونې یا پرله پسیوالي د مخنبوي لپاره په منځ کې خپلواك یا بېواك اواز ورولېږي. لکه په (بېلول) کې (- ول) د (جلا کول) د (- کول) په وړاندې او یا د (خوانان) او (خانان) د (ان) ترڅنګه د (ملایان) او (میرزایان) (- یان) او د (بوډاګان) او (بیراګان) (ګان) او داسې نور دي. په دې مانا چې دلته ډېرګړی (جمع) - وروستاړی له آره (ان) دی او (- یان) او (- ګان) یې بلګړونه دي.

۱-۳۶: ګړاواز - مرکزتك واژه – *Morpho - phoneme*

هغه اوازونه چې د یوه ګړ د بېلا بېلو غړیو (بلګړونو) په توګه یو پر بل اوړي. او یا یو د بل ځای نیسي. دا راز اوښتونونو ته مورفوفونیمیکي بدلونونه وایي.

۱-۳۷: ګړاوازپوهه - مرکزتك واژه ها - *Morpho-phonemics*

د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې په هغه کې د یوې ژبې ټول ګړاوازونه او مورفوفونیمیکي اوښتونونه (همرنګي ـ ناهمرنګي ...) ترڅېړنې لاندې نیول کېږي. په هغو ژبو کې چې نوموړي اوښتونونه دومره زیات نه وي، نو دغه وېینه (بحث) د ګړپوهې (←) په ترڅ کې راځي، لکه واځلې په پښتو او دري کې.

۱-۳۸: ګړپوهه - صرف - *Morphology*

ګړپوهه د پښویې هغه برخه ده چې د ګړونو (مورفیمونو ۱-۳۲) ډولونو او ځېلونو، رغاونې او اوړون سره کار لري.

۱-۳۹: ویی - واژه (لغت یا کلمه) - *Word* : ویی د غړ پوهنې (←) له مخې د یوه

مرکب غړیز یوون (واحد) په توګه پېژندلای شو چې یو خوا له یوې یا څو څپو او بل خوا له یوه یا څو ګړونو څخه رغیدلی وي. یو ازاد ګړ (۱-۳۳) چې له یوې یا څو څپو څخه جوړ وي، یو یوستووی او ساده ویی هم دی.

ځېنې ژبپوهان ویی هغه خپلواکه مانیزه ټوټه یا یوون بولي چې پر زیاتو وړو مانیزو ټوټو یا یوونونو، نه شنل کېږي،یا یې د دود له مخې څوك شنل نه غواړي. لکه: کور، مور، ښوونځی، کورنی، پوهنتون، پاك زړی، پیمخی، شېرشاه مېنه، سید نورمحمد شاه مېنه او داسې نور.

۱-۴۰: ویی پوهنه - علم اللغت - واژه شناسي - *Lexicology*

د یوې ژبې د ټولې ژبنۍ زېرمې (ویی پانګې) مانا پوهېزې (سېمانتیکي) یا ګړپوهېزې (مورفولوجیکي) څېړنې ته وایي، په بله وینا، ویي پوهنه د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې د یوې ژبې یا ژبو د ویي پانګې (vocabulary) بېلا بېل (جولیز - مانیز - منشایي) اړخونه څېړي. سیند (قاموس) کښنه (lexicography)، کښندود او ډولونه یې هم د ویپوهنې یوه څانګوړې شمېرل کېږي.

۱-۴۱: پورويي (مستعار لغت): هغه ذی چې له نورو ژبو څخه یوې ژبې ته ورننوتی وي.

پور ویيونه هرومرو په آره جوله او مانا په پوروړې ژبه کې نه پاتېږي، لکه: سوله (صلح)، بزګر (بذرګر)، ماشوم (معصوم) د کوشنی په مانا.

۱-۴۲: غونډله یا جمله *Sentence*:

غونډله یا جمله یو داسې مرکب غږیز یوون (واحد) دی چې له یوه یا څو ویيو (کلمو) څخه رغېدلی او د یوه یا څو نازنځیري (۱-۱۷) یوونو په مرسته پکې یو ډول یووالی څرګند شوی وي (حقشناس ۱۴۲).

یا په بله وینا، غونډله د یووستوو یونونو (ګړونو) یو داسې اوډلی (منظم) ټول (کُل) دی، چې یو بشپړ جاج (مفهوم) او موخه (مطلب) پرې لېږدول کېږي او پوهول کېږي. له بلې خوا، دا چې خبرې اترې یا وینا (ګړهار) په غونډلو ترسره کېږي، په بله ژبه، وینا لومړی ځل په غونډلو شنل کېږي، نو غونډلې ته د وینا (←) یوون هم وایي.

۱-۴۳: غونډ - فقره، ګروه یا عبارت - *Phrase*

غونډ دیوې غونډلې (۱-۴۲)بېلا بېلې ټوټې ته وایي چې له یو یا څو ازادو (۱-۳۳)او تړلو ګړونو (۱-۳۴) څخه رغېدلې وي، او راز راز ډولونه لري، لکه نوموال غونډ، کړوال غونډ، کړول غونډ او داسې نور.

۱

۴۴-: غونډله پوهه - نحو - *Syntax*

لکه څنګه چې د غږ پوهې د وييني يوون (د بحث واحد) غږ دی او د ګړ پوهې هغه ګړ دی. نو د غونډله پوهې د وييني يوون غونډله (جمله ۱-۴۲) ده. په بله وينا ، غونډله پوهه د غونډلو. دغه راز د غونډونو (فقرو) او ګړنو (ايډيمونو) جوړښت اوډون، او ډولونه ترکتنې او ويېنې لاندې نيسي

۱-۴۵: د غونډلې ټوکونه (اجزای جمله) : د غونډلې ټوکونه (اجزا) پر آرو او مرستيالو ټوکونو ويشل کېږي.

۱ - **آرټوکونه** : لکه: نومونه (ځيز نومونه، ستاينومونه، شمېرنومونه او نومځري)، کړونه يا فعلونه (آر او مرستيال، اشتقاقي او ترکيبي) او نااوړېدني، يا آر او اوړيدوني، يا ستاينوميز کړولونه (قيدونه).

۲ - **مرستيال ټوکونه**: په دې ډله کې ټول نااوړېدوني (نه ګردانېدونکي) ګړونه، يا په بله وينا، وييکي (ادوات)، لکه اړيکوييکي (حروف ربط)، تړوييکي (حروف عطف)، سربلونه او ستربلونه، بلنوييکي (حروف ندائيه) او داسې نور راځي .

۱-۴۶: نومونه - اسما - *Nouns*

هغه ازاد اوړېدوني ګړونه يا وييونه (۱-۳۹) دي چې بې له زماني اړيکي څخه يې مانا څرګندېدای شي، لکه : کور، اور، اوبه، تور، سپين، يو، دوه، زه، ته او داسې نور. نومونه يا نومواله ډله پر لاندې ټوليو (کتېګوريو) وېشنه مومي:

۱-۴۷: ځيزنوم - اسم - *Substantive*

ځيزنوم يو داسې نوم دی چې نېغ پر نېغه د يوه ځيز يا ښکارندې (پديدې) نومونه (نامګذاري) او څرګندونه کوي او دا وروسته ډولونه لري :

۱-۴۸: پژنوم - اسم ذات - *Concrete Noun*

هغه نوم ته وايي چې په ننګېرېدونکي (محسوس) ځيز اړه لري، په بله وينا ، يو داسې ځيز نوموي چې زموږ په پنځګونو حواسو حس يا ننګېرل کېدای شي، لکه: ډبره، لرګی، اوبه، غوا ، غږ، بوي او داسې نور.

۱-۴۹: مانا نوم - اسم معنی - Abstract Noun

هغه نوم دی چې په یوه نه ننګېرېدونکي (غیرمحسوس) څیز، یا په لنډه وینا، په یوې ښکارندې (پدیدې) آړه لري او هغه نوموي، لکه: د روغ، رښتیا، پت، هیله، مېړانه، رخه، سخه (عناد)، خوښي، ویر، اندېښنه، درناوی، بدي، نیکي او داسې نور.

۱-۵۰: ټولنوم اسم عام - Common Noun -

داسې څیز یا ښکارنده نوموي چې ځانګړي او خاص نه وي، بلکې ډولونه او څیلونه ولري، لکه: ونه، هلك، نجلۍ، هېواد، ښاروي، وګړی، اولس، ټرون، ژمنه او نور.

۱-۵۱: ځانګړ نوم - اسم خاص - Proper noun or name

چې یو ځانګړی څیز، پدیده، وګړی یا ځای نوموي، لکه: پښتو ژبه، پښتنواله، خوازك، زرمینه، ننګرهار، کندهار، پکتیا، هند، ایران او نور.

۱-۵۲: نوږ نوم - اسم جنس - Mass Noun

چې په یو نه شمېرېدونکي څیز اړه لري، لکه: زر، اوبه، وسپنه او نور.

۱-۵۳: غونډ نوم - اسم جمع - Collective Noun

چې یوه ډله او غونډ نوموي، لکه: ټولی، ټولګی، ګوند، ټبر، ګورم (پاده)، رمه او داسې نور

۱-۵۴: انګینوم - اسم صوت - Onomatopoeia

چې د طبیعي یا مصنوعي اوازونو انګې یا انګازه (پژواك) نوموي، لکه: درز دروز، درزی، درزا، درزهار، ګرب، ګروب، ګربی، ګربهار، ترپ تروپ ...

پارنوم یا پارنویی (هیجاني غږ) چې د راپارېدنې یا هیجان پروخت د انسان له خولې نابېره راوځي، له درده، لکه اوه، اخ، اوخ، له ویري، لکه وییي، ویي، له خوښۍ، لکه: وخ، واخ، هاها ...

۱-۵۵: ستاینوم - اسم صفت - یا Adjective

چې په خپلواك ډول څه نه نوموي، بلکې د یو څه ځرنګوالی نوموي، یا په بله وینا، یو ستاینوم په یوه څیز نوم آړه لري او د هغه ځرنګوالی ښیي، لکه: تود، سوړ، غټ، ووړ، تور، سور، ښکلی، ښایسته، غښتلی، کمزوری، روغ، ناروغ او نور.

د ستاينوم ډولونه دوه دي : ۱- لر او ۲- لنډ .

۱-۵۶: لنډ ستاينوم : هغه دی چې تر څيز نوم له مخه او ورسره پټليز راځي او لنډ پر لنډ يې ستايي. لکه : توره دړه، روغ سړی، ښکلې نجلۍ او ... دلته توره، روغ، ښکلی ... لنډ ستاينومونه دي.

۱-۵۷: لر ستاينوم : هغه دی چې تر څيز نوم وروسته راځي او له کړوالي برخې (مسند) سره پيوستون لري. که څه هم هماغه څيز نوم ستايي، لکه : دړه توره ده، سړی روغ دی، نجلۍ ښکلې ده .... دلته هماغه ستاينومونه (توره، روغ، ښکلې ...) لر ستاينومونه دي. که کړواله. يا په بله وينا، اړونده غونډله نومواله نه، بلکې کړواله وي، نو بيا هغه ستاينوم د کړول (قيد) چار پرځای کوي، لکه زلمی "پلی" راغی.

۱-۵۸: شمېر نوم - اسم عدد - *Numeral or number*

شمېرنوم هم د ستاينوم غونډې په ځېلواك ډول کومه نومونه، نه کوي. بلکې په يوه څيز نوم آړه لري. خو د ستاينوم غونډې يې څرنګوالی نه، چې څومره والی او پوړوالی (تدرج) ښيي، لکه: يو، دوه، درې ... يا لومړی، دويم، دريم، څلورم ....

۱-۵۹: آر شمېر - اصلي عدد - *Cardinal Number*

لکه يو، دوه، درې، څلور ...

۱-۶۰: پوړ شمېر - وصفي يا رتبي عدد - *Ordinal Number*

چې د خپل شمېرلي پوړ يا پوړی ښيي، لکه لومړی يا يوم، دويم، دريم، څلورم ... يوسل ويوم، دوه سوه يوم ...

۱-۶۱: ووړ شمېر (کسري عدد)

چې د اړوند څيز نوم (شمېرلي) ماتوالی او برخه والی ښيي، لکه دويمه، دريمه، څلورمه ...

۱-۶۲: وېش شمېر (انقسامي عدد)

چې د اړوندو څيز نومونو، وېشنه او جوړه، جوړه کېدنه څرګندوي او په دې توګه د ووړ شمېر غونډې له ډېر ګړيو (جمع) څيز نومونو سره اړه لري، نه له يوه سره، لکه : يو يو، دوه دوه، درې درې، څلور څلور ...

۱-۶۳: اټکل شمېر (تخميني عدد)

چې د یوه څیز نوم پرځای غبرګ، غبرګ څیز نومونه ښیي او یو هم نه تاکي، لکه : یو دوه، دوه درې، یو درې، درې څلور، لس یوولس، شل دیرش، څلوېښت پنځوس، پنځوس شپیته ... سل دوه سوه، زر یونیم زر، دوه درې زره ....

۱-۶۴: نومځری - ضمیر - *Pronoun*

هغه ویی دی چې د یوه نوم ښکارندویي کوي، د هغه پرځای راځي او یا یې ملګرتیا کوي او د همدغې ډلې له مخې د نومونو په ډله کې ځای نیسي له نورو نومونو (څیزنوم - ستاینوم، شمېرنوم) سره د نومځري توپیر دا دی چې دا پر درې ګونو اړخو (نوېي، ګڼې او پېر) سرېېره د (لومړي، دویم او دریم) وګړي له مخې هم اوړون مومي (وینفرید اولریښ ۹۴۲)

۱-۶۵: وګړیز یا وګړ نومځری - ضمیر شخصي - *Personal Pronoun*

هغه نومځري ته وایي چې یا د غږېدونکي یا غږېدونکیو (لومړی وګړي) څرګندویی کوي یا د هغه چا (دویم وګړي) چې ورسره خبرې کېږي او یا د هغه چا (دریم وګړي) چې ترې خبرې کېږي دغه راز نومځري په غښتلیو (زه، ته، دی ....) او کمزوریو (مې، دې، یې ...) وېشنه مومي

۱-۶۶: تولنومځری) - ضمیر ملکي یا اضافي - *Possessive Pronoun*

چې تول (ملکیت) او اړوندي (تعلق) ښیي، دا هم په غښتلیو (زما، ستا، د ده) او کمزوریو (مې، دې، یې) وېشل کېږي

۱-۶۷: نغوتنومځری - ضمیر اشاره - *Demonstrative Pronoun*

چې وګړي، څیز او یا پدیدې ته نغوته (اشاره) کوي، یا د هغو د نومونو ځای نیسي او یا ورسره لکه ستاینوم ملتیا کوي پښتو دا یوازې د دریم وګړي او واټن (لنډ لر، لالر، ډېر لر) له مخې اوړون مومي. لکه : دغه، هغه، هاغه، هوغه ....

۱-۶۸: پوښتنومځری - ضمیر استفهامي - *Interrogative Pronoun*

چې د یوې مخامخ پوښتنې لپاره پر کار ولېږي او د وګړي، مهال، تون، څرنګوالي او شومره والي له مخې ډول ډول دی.

۱-۶۹: پلوي یا کړولي نومځری یا (ضمیر سمتي یا قیدي)

چې له آره د یوه کړ (فعل) او چار لوری یا پلو څرګندوي، خو په ترخ کې د یوه وګړي ښکارندویی یا استازي هم کوي، لکه : را، در، ور

۱-۷۰: وییکنومځری (ضمیر اداتی)

چې له وییکو (ادواتو) ځخه منځته راځي او د اړوندو اداتو له چار او دندې سره سم د نومځرو او ورسره ورسره د ملګرو وییکو (اوستربلو) ځای نیسي، لکه: پکې، باندې، لاندې، ترې، پرې، راسره، درسره، ورسره ....

۱-۷۱: غبرګون نومځری - ضمیر انعکاسي - *Reflexive Pronoun*

هغه نومځری دی چې د یوه چار هم کړند اوسي او هم کړی، لکه: "ځان" په "ځان مې ژوبل کړ" کې.

۱-۷۲: ناټیکنومځری - ضمیر غیرمعین یا مبهم - *Indefinite Pronoun*

چې د یوه ناجوت (نامعین) وګړي یا څیز لپاره راځي، لکه: هر، بل، نور، ټول، واړه، دواړه، څه، څو، ځېنې، هېڅ، څوك ....

۱-۷۳: اړیکنومځری - ضمیر ارتباطي - *Reflexive Pronoun*

چې په یوه غونډله (جمله) کې د تېرې یا راتلونکې غونډلې له یوه څیزنوم یا نومځري سره راز راز اړیکي ټینګوي. پښتو په جولیز ډول پو اړیکوییکی "چې" د بېلا بېلو اړیکنومځرو پرځای کاروي چې هم د څیز لپاره راځي هم د وګړي، مهال او تون لپاره.

۱-۷۴: کړ - فعل - *Verb*

کړ تر نومونو وروسته د غونډلې له آرو ټوکونو، یا په بله وینا، ازادو ګړونو (۱-۳۳) څخه ګڼل کېږي. کړ (فعل) هغه ویی دی چې د مهال (زمانې) په چوکاټ کې د یوه څه پېښېدنه څرګندوي، دا چې د کړ جاج (مفهوم) بې د زمانې له ملګرتیا، نه پوهېدل کېږي، نو ځکه ورته مهال ویی یا (زماني لغت) هم وایي، لکه: ومې خوړ، خورم ....

۱-۷۵: آرکړ - فعل اصلي - *Main Verb*

هغه کړ ته وایي چې په خپلواکه، یا په بله وینا، د غونډلې د بنسټیز ټوك یا زړي په توګه د غونډلې خبر جوړولای شي.

۱-۷۶: مرستیالکړ - فعل معاون - *Auxiliary Verb*

هغه کړ ته وایي چې له آر کړ سره د غونډلې د خبر په څرګندونه کې مرسته کوي او د یوه کړ یا چار بېلا بېل اړخونه څرګندوي، لکه: کول، کېدل، اوسېدل، استل، ول، "غوښتل". په مرستیال کړ کې توانې کړ یا مرستیال توانې کړ هم راځي چې په پښتو کې د دري (توانستن) یا انګلیسي

(can) غوندي جلا جوړښت نه لري، بلکې له کړولي يا بنسټ سره د (-لای) يا په کره توګه (-آی) او مرستيالکړ "شول" له اوړون سره جوړيدای شي. لکه زه لمبلای شم. کول او کېدل او د "شول" له ګرداني بڼو څخه د (-آی) په وروستاړي سره چې يوه څېرمه غونډله رامنځته کېږي او بيا د وړپسې آرې غونډلې هر آر کړ "تواني" چار راڅپلوي، لکه: زه کولای شم، منډه ووهم، کېدای شي، نن باران ووري. لکه: کولای، کېدلای (شي). نن سبا پارسي آري "توانېدل" هم لږ و ډېر دود موندلی دی.

۱-۷۷: کړ نوم - مشتق فعلي يا حاصل مصدر- *Verbal Noun*

هغه نوم ته وايي چې د کړ له بنسټ يا له ولي (ريښې) څخه جوړېږي، لکه: خوړونکی، خوړلی، خورنده، خورندی ...

۱-۷۸: کړ نومی - مصدر - *Infinitive*

يو کړم نوم چې په پښتو کې زياتره له کړولي (۱-۷۹) او (ل) وروستاړي څخه جوړېږي او د دود له مخې پرې کړ نومول کېږي، بې له دې چې د (ګردان شوي) کړ غوندې له کومې زمانې، وګړي يا نورو سره اړوندي ومومي، لکه خوړل، تلل، څښل ...

۱-۷۹: کړولی - ريشه فعلي - *Verbal Root*

د کړ هماغه زړي يا هستې ته وايي چې په ټولو بڼو او اوړونونو (ګردانونو) کې روغه رمته پاتېږي، لکه: خور - يا خوړ - په "خورم" "خوړل کېږي" کې او داسې نور.

۱-۸۰: کړول (قيد - *Adverb*)

هغه ژبنی توك دی چې د يوه کړ د پېښېدنې پر څرنګوالي يو ډول اغېزه اچوي يا د مهال او ځای له پلوه او يا يې د څرګندتيا، ټينګار او داسې نورو ځانګړتياوو له مخې. آر، يا نا ورپېدوني، لکه: ژر، اوس، بيا، تل، ورو. ناآر يا اوړېدوني، لکه: چټك، سست، توند، په بله وينا چې له آره نومونه، يا په بله وينا، ستاينومونه وي.

۱-۸۱: وييککړول (اداتي قيد)

چې د وييو يا وييکو پر بنسټ پخوا رغېدلي وي، لکه: دلته، هلته، وروسته، چېرته، ببرته، کښته، پورته، مخکې، لاندې، باندې، وړاندې، پخوا، پرله پسې.

۱-۸۲: مرستیالکړول

چې د یوې ښښنې او کړن خانګړتیا یا اړینوالی او ناړینوالی انځوروي. لکه: ښايي، بويه، هرومرو، بايد، په خوښه، په زور ...

۱-۸۳: اړښنی (مبتدا یا مسندالیه - *Subject*)

غونډله (جمله) لومړی پر دوو برخو وېشل کېږي : لومړی برخې ته يې اړښنی وايي، چې په هغه کې کړند او ور پورې اړوند توکونه راځي او کړ پرې ډډه لګوي یا استناد کوي

۱-۸۴: اړښونی - خبر یا مسند - *Object, Predicate*

د غونډلې دويمې برخې ته وايي چې کړ، کړول او نور ور پورې اړوند توکونه رااخلي. څنګه چې په دې برخه کې کړ راځي او کړ د غونډلې بنسټ جوړوي، نو په نشتوالي يې نه یوازې اړښونی، بلکې اړښنی هم ارزښت نه شي پيدا کولای. که نه نيمګړې او لنډکې غونډله ورته ويل کېږي. لکه څنګه چې په متلو او شعرو کې څښنې کړونه په تېره "استل + ول" کړ لوېږي يا له ورتېرې ملې غونډلې سره عطفېږي.

۱-۸۵: وييکي - حروف یا ادوات - *Particles*

وييکي د کوشنيو، ناخپلواکو او ناوړېدونيو ګړونو (← يوه غوره برخه ده، په دې وروسته ډول

۱-۸۶: اړيکوييکي (حروف یا ادوات ربط - *Conjunctions*)

هغه وييکي دي چې د څومره والي يا څرنګوالي يا ورته والي له مخې سره آرې او څېرمه غونډلې (جملې) نښلوي او په دې توګه زياتره دوه - دوه سره غاړه کېږي، لکه (څومره) ديګ - (هومره) تېپر، که څه هم - بيا هم، څنګه چې - نو (څکه) ... يووستوي لکه : چې، که، هم، او، و ...

۱-۸۷: ورتني وييکي (حروف یا ادوات تشبيهي)

هغه وييکي دي چې د دوو يا زياتو څيزونو يا پديدو ورتوالي او همرنګوالي (مشابهت) ښيي، لکه غونډې، په څېر، په دود، لکه، په رنګ، په ډول ... په " توګه " بيا کورټ او بشپړ يو رنګوالی راڅرګندوي. دغه ورتني وييکي له "لکه" پرته د " د " سربل په وړاندې درغلي (کاذب) تړښتي او ستربلونه ګرځي .

۱-۸۸: تړوييکي (حروف عطف)

چې دوه توکونه (ويي - غونډلې) سره ملګرې کوي، لکه : او، و ...

"که " او " یا " بیا امرني (انتخابي) یا د ترویيکو سرچپه " ناترویيکي " disconjunctives بلل کېږي

۱-۸۹: تولوییکي (حروف اضافت)

چې خیزونه یا پدیدې یو له بله سره اړوندَوي . پښتو په جولیز ډول یو تولوییکی (د) لري. لکه د کندهار انار ...

۱-۹۰: سربَل - پېشینه - *Preposition*

هغه ویيکی (۱-۸۵) دی چې تر یوه نوم له مخه راځي او په یوه غونډ یا غونډله (۱-۴۲) کې د هغه نوم، پېر او دریځ ښیي، لکه : (په) په (په کور کې)، (له) په (له کوره) یا(له کور سره)، (تر) په (تر گوره پورې) کې او داسې نور .

۱-۹۱: اوستربل - پسینه - *Postposition*

هغه ویيکي دي چې ترنامه وروسته راځي او له سربَل سره د اړوند نوم پېر ټاکي، لکه (کې) په (کور کې)، (سره) په (له زلمي سره)، (پورې) په (په تا پورې) کې او داسې نور .

۱-۹۲: تاړی - وند - *Affix*

هغه ترلی گړ دی چې شتوالی، چار او مانا یې له یوه یا ډېرو ازادو گړونو(۱-۳۳)یا ویيونو(۱-۳۹) سره په یوځایوالي او پیوستون څرگندیدای شي . د یوه تاړي، په نښلونې سره یو ازاد گړ یا ویی یوه نوې جوله او مانا پیدا کوي او یو بیلنگ (مشتق) منځته راوړي . د ازاد گړ یا بلگړونو او یا ویيونو، یو نه جلا کېدونکی ټوک گڼل کېږي او په ویي رغاونه کې ستره برخه لري . درې ډوله دي

۱-۹۳: روستاړی - پسوند - *Suffix*

هغه تاړی دی چې د اړوند گړ یا ویي په پای پورې نښلي او د نورو - تاړو غونډې یو نوی بیلنگ (مشتق) منځته راوړي، داسې چې جوله او مانا یې له هغه بنسټیز گړ یا ویي سره توپیر لري. لکه (- نی) چې له (کور) څخه (کورنی) جوړوي .

۱-۹۴: مختاړی - پیشوند - *Prefix*

هغه تاړی دی چې د اړوند گړ یا نوم په سر پورې نښلي او د نورو تاړو غونډې له نوې جولې او مانا سره یو نوی بیلنگ (مشتق) رامنځته کوي، لکه :(ور -) په (ورکول)، (پرې -) په (پرېوتل) (پر -) په (پرسد)، (بې -) په (بېسد) کې او داسې نور .

۱-۹۵: منځتاړی - میاوند - *Infix*

هغه تاړی دی چې د یوه کړ یا ویي په منځ کې ځای نیسي او له نوې جولې او مانا سره یو نوی بېلنګ (مشتق) منځته راوړي او که دوه جلا وییونه سره ونښلوي، یو نوی ترڼګ (ترکیب) جوړوي . په پښتو کې یوازې دا وروسته ډول نوموال منځتاړي شته، لکه: (الف) په (بیلا بېل)، (پر) په (کور پرکور)، (تر) په (لړ تر لړه)، (نا) په (زړه نازړه) او (ما) په (شورماشور) کې .

۱-۹۶: ژبپوهنه - زبانشناسي - *Linguistics*

هغه پوهنه ده چې ژبه او د هغې ځرنګوالی، رغاونه او راز راز ژبنی سکالووې (مسالی) ترڅیړنې او کتنې لاندې نیسي . څه چې په ژبپوهنه کې څېړل کېږي، هغه به یوه ژبه وي او یا څو ژبې، خو له ژبې او ژبنیو سکالوو نور څه د ژبپوهنې وینه (بحث) نه شي کېدای .

د ژبپوهنې نړیواله نومونه (اصطلاح) لینګویستیکه بلل شوې ده چې انګلیسي بڼه یې لینګویستیکس (Linguistics) ده . بنسټ یې لینګوه (Lingua) لاتین دی چې مانا یې ژبه (لسان) ده، او روستاړی یې استیکه (Astica) ورسره له یونانې ښخه یوځای شوی دی چې دا د (پوهنې) مانا رااخلي . پخوا یې ژبپوهنې ته فېلالوجي (Philology) ویله .

۱-۹۷: ژبه او ژبپوهنه - زبان وزبانشناسی- *Language and Linguistics*

ژبه او ژبپوهنه سره دوه بیلا بیل واقعیتونه دي، داسې باید ونه پوهېدل شي چې ژبپوهنه ګوندې د ژبې د زده کړې مانا لري . ژبپوهنه د دې لپاره لوستل کېږي چې د ژبې په باب یوه تولیزه پوهه ترلاسه شي او په الواکي (تیوریکي) ډول پرې د یوې بشري پوهنې په توګه علمي تنده ماته شي . د ژبې پیدایښت ځرنګوالی، جوړښت، دنده، اوښتنه، پرمختیا، پراختیا، ډیربنت، د بیلا بېلو ژبو کورنۍ، ځانګې او ښرانګې (ګړدودونه) او نور اړیکي سره د ژبې د زده کړې او داسې نور نظري او علمي مسایل یې وڅېړل شي . هرګوره له یو لړ نورو وګړ پوهنو او ټولنپوهنو ، لکه سا پوهنې، فلسفې، توکمپوهنې ... سره نوې پوهنیزې ځانګې هم رامنځته کوي . په هر ډول د ژبې زده کړه او د ژبپوهنې زده کړه سره توپیر لري. په دې توګه باید د ژبې زده کړه او د ژبپوهنې زده کړه سره ګډه نه شي . دا چې وایو پلانی ژبپوهاند دی، دا مانا نه لري چې هرومرو به په ډیرو ژبو پوهېږي او پرې غږېږي . که څوك په ډیرو ژبو پوهېږي، بې له دې چې ژبپوهنه یې لوستې وي یا پرې په پوهنیز ډول پوه شي، ډېر ژبی (پولي لینګوال) یا دوه ژبی (بیلینګوال) یې بللای شو، نه ژبپوهاند . په پارسي ژبه کې لومړي ته (زباندان) او دویم ته (زبانشناس) وایي او په پښتو ورته (ژبپوهاند) او ژبپېژاند هم ویلای شو.

۱-۹۸: د ژبپوهنې څانګې

په ژبپوهنه کې يو ګڼ شمېر څانګې او ښرانګې راځي چې غورې يې دا دي: غږ پوهنه Phonetics، پښنويه (صرف ونحو)، وييپوهنه، آرپوهه (اپتېمولوجي)، مانا پوهه، ګړدود پوهنه (Dialectology).

۱-۹۹: د ژبپوهنې ډولونه

ژبپوهنه د ژبپوهاند او ژبڅېړونکي د موخې او کار اسانتيا لپاره پر بېلا بېلو څانګو وېشل کېږي، خو لومړۍ پر دوو سترو الواکي (نظري) او کاروني (تطبيقي) وېشنه مومي.

۱-۱۰۰: الواکي ژبپوهنه - زبانشناسي نظري

دا څانګه په ټوليز ډول ژبني آرونه (پرنسيپونه) او عموميات څېړي چې د نړۍ پر هره ژبه کارول کېدای شي.....

۱-۱۰۱: کاروني ژبپوهنه - زبانشناسي تطبيقي - *Applied Linguistics*

هماغه توکونه او معلومات چې الواکي ژبپوهنې رامنځته کړي وي، په ژبښوونه، پښنويه (ګرامر) او نورو اړتيا وړو ژبنيو چارو کې پرکار اچول کېږي او ترې ګټه اخېستل کېږي.

۱-۱۰۲: د الواکي ژبپوهنې څانګې – شعبه هاى زبانشناسي نظري تيوريکي

الواکي ژبپوهنه دا وروستنۍ څانګې لري:

۱-۱۰۳: سرباندې ژبپوهنه - علم ماوراواللسان - *Meta - Linguistics*

د ژبپوهنې هغه ډول دی چې په هغه کې له ژبې سره د ناژبني واقعيت د ښکارندو (مظاهرو) اړيکي څېړل کېږي. لکه د غږېدونکي او اوريدونکي له اند او اکر (تفکر او وضع) سره، له فرهنګ سره، له ټولنې سره د عيني واقعيت په توګه څېړل کېږي. د بيلا بېلو ژبو غږېدونکي انسانان د واقعيت په بيلا بېلو نړيو کې ژوند کوي (اولريښن ۷۲).

په لنډ ډول، سرباندې ژبپوهنه د ژبې د دننۍ رغاونې او څرنګوالي او نورو ژبنيو مسالو پرځای، د هغې په شاوخوا کې څېړنې کوي.

۱-۱۰۴: هممهالې ژبپوهنه- زبانشناسی همزمانی - *Synchronic Linguistics*

چې څېنې خلك يې سپړيزه يا تشريحي (توصيفي) ژبپوهنه هم بولي، د يوې ژبې رغاونه او څرنګوالي په يوه جوت ټاکلي مهال پېر (زماني دور) کې تر کتنې لاندې نيسي

۱-۱۰۵: ناهممهاله ژبپوهنه- زبانشناسی درزمانی- *Diachronic Linguistics*

یوه ژبه په بیلا بېلو اوښتونکو مهالپېرو (دورو) کې څېړي، ځېنې یې تاریخي ژبپوهنه هم بولي .

۱-۱۰۶: پرتلیزه ژبپوهنه- زبانشناسی مقایسی- *Comparative Linguistics*

دلته د بیلا بېلو ژبو او خپلوانو ژبو ورتوالی او ناورتوالی څېړل کېږي .

۱-۱۰۷: نښپوهه - علم العلایم - نشانه شناسی - *Semiology*

د ژبپوهنې په دغه څانگه کې د نښو ټولیز غونډال له ترافیکي څراغو او پخوانیو مخابراتي سېستمو نیولې تر نومهالومولتي مخابراتي او انفارماتیکي تخنیکي نښو یا پیلامو او بیا ژبنۍ نښې (سېمبولونه) ترڅېړنې لاندې نیول کېږي .

۱-۱۰۸: ماناپوهه - معنا شناسي - *Semantics*

په دغه څانگه کې د ښووند او ښوولی یا نومند او نومولي (دال او مدلول) ترمنځ اړیکي، یا په بله وینا، ژبني سېمبولونه (وییونه، کړونه، څرگندنې او گړنې ...) او د هغو مانیز ونجونه څېړل کېږي .

۱-۱۰۹: ځېلپوهه - گونه شناسی - *Typology*

په ژبپوهنه کې دغه څانگه د نړۍ د بیلا بېلو (خپلوانو یا ناخپلوانو) ژبو څانگړې رغاونې ترکتنې لاندې نیسي او د همدغه رغاونې، ځېلونو (تیپونو) له مخې ژبې سره ډلبندي کوي .

۱-۱۱۰: پښتپوهه - شجره النسب - *Genealogy*

په ژبپوهنه کې دغه څانگه، ژبې د خپلوۍ له مخې څېړي، په بله وینا، له ژبنیو کورنیو او خپلوانو ژبو سره کار لري . په دې توگه د نړۍ ژبې سره د کورنۍ او خپلوۍ له پلوه ډلبندي کوي، لکه : هندو اروپایي ژبنۍ کورنۍ، حامي او سامي کورنۍ، د راویدي ژبنۍ کورنۍ، التایي (تورکو مغولي) ژبنۍ کورنۍ او داسې نورې .

۱-۱۱۱: ژبادبپوهنه - *Philology*

دغه نومونه (ترم) له مخه د ژبپوهنې په مانا کارول کېده، خو اوس د ژبپوهنې هماغې تاریخي برخې ته وایي چې زاړه ادبي متنونه تر ژبنۍ څېړنې لاندې نیسي . په بله وینا، په ژبادبپوهنه کې هم (زاړه) ادبي اثار څېړل کېږي او هم (زاړه) ژبني اثار، لکه : ساکي، اوستایي، ویدي، پارسي، سوغدي، کوشاني او داسې نور هغه (واریگ)

۱-۱۱۲: ژبوګړپوهنه :

دلنه د ژبپوهنې او وګړپوهنې ترمنځ اړیکي او یو پر بل اغیز څېړل کېږي (ماریو- پای ۶۸) .

۱-۱۱۳: ژبټولنپوهنه - جامعه شناسی زبانی - *Socio Linguistics*

دا څانګه د ژبې ټولنیز اړونه (شرایط)، ژبزده کړه او ژبنۍ مخابره (افهام او تفهیم) رااخلي. دغه راز له ژبني چاپېریال سره د یو ګړي (فرد) اړوندي (تعلق) او همداسې نورې خبرې څېړي (اولریښ ۱۰۶) .

۱-۱۱۴: ژبفلسفه یا ژبنۍ فلسفه - فلسفه زبانی

هغه پوهه ده چې د ژبې ماهیت آره (منشا)، رواني، عقلي او هغه تاریخي خواکونه چې پرې اغېز ښندي، د ژبې او اند او ژبې او ژوند (هستۍ) ترمنځ اړیکي - څېړي (اولریښ ۱۰۹) .

۱-۱۱۵: ژبسا پوهنه - روانشناسی زبانی

دغه څانګه د ژبزده کړې او ژبکارونې او داسې نورې مسالې د رواني پېښو له مخې څېړي .

۱-۱۱۶: ځمکژبپوهنه - زبانشناسی جغرافیایی

دغه څانګه د ژبې پراختیا او د ژبنیو پدیدو بریدونه ترکتنې لاندې راوړي (ماریوپای ۱۲۴) .

۱-۱۱۷: ګړدود پوهنه - ګویش شناسی (لهجه شناسی)

د ژبپوهنې دغه برخه د یوې ژبې (۱-۱) راز - راز سیمه ییزې، تبریزې، ټولنیزې او داسې نورې بڼې او ګړدودونه څېړي .

۱-۱۱۸: پښویه - دستور زبان - ګرامر - *Grammar*

لاتین بڼه یې ګراماتیکه Grammatica چې ژبپوهنه مانا لري، په یوناني کې د ګراماتیکې Grammatike په بڼه د یوې ژبې د توکونو (تورو - لیك - غونډلې) د پوهې په مانا کارول شوې دی (واریګ) .

په ټولیزه توګه پښویه د تطبیقي او بیا سپړیزې (تشریحي) ژبپوهنې یوه غوره څانګه ده چې د یوې ټاکلې ژبې رغاونه او دویونه (قواعد) او یا په لنډ ډول، د یوې ژبې رغاوني سېستم ترکتنې لاندې نیسي . څنګه چې هره ژبه ځانته جلا رغاوني غونډال (سېستم) او ویې پانګه لري، نو د یوې ژبې د پښویې په لیکنه او برابرونه کې د هماغه ژبې خپله رغاونه، دویونه او ویې پانګه په پام

کې نیول کېږي . د یوې ژبې پښویه د بلې ژبې لپاره پرکار اچول یا د یوې ژبې پښویه هوبهو د بلې ژبې د پښویې په پېښو کښل ژبپوهنیز نه بلل کېږي .

یوه پښویه په دودیز ډول په ښوونځیو او زده کړځیو (کورسو) کې د اړوندې ژبې، یا د هغې د معیاري لیکنۍ ښې د زده کړې د اسانتیا لپاره لوستل کېږي، او د هغې په مرسته پردۍ ژبې یا ټاکلې ژبې په اسانه زده کولای شي او پخپله د مورنۍ ژبې والا د هغې په مرسته د خپل ځانګړي اړوند ګړدود (لهجې) پرځای عمومي معیاري لیکنۍ ژبه زده کوي او کاروي . پښویه یا ګرامر لکه د یوه ډېموکراتیك ټولنیز قانون غوندې د خلکو له ژبې رااېستل کېږي او بېرته پرهغو یو برابر او بې توپیره کارول کېږي (تطبیقېږي) او بیا څوك دا ویل حق نه لري : " زما ګړدود دغه دی او لکه څنګه چې غږېږم، همدغه زما ګرامر دی او د عمومي ګرامري قاعدو یا اړوندې کره لیکلارې غاړه اېښوونې ته اړ نه یم ! ".

۱-۱۱۹ : د پښویې ډولونه

پښویه لکه د عمومي ژبپوهنې غوندې د څېړونکو د موخې (هدف) له مخې پر ټولیزې (معیاري) ګړدودي، تشریحي، تاریخي، پرتلیزې، ښوونیزې (تعلیمي)، اخځي (-Reference)، رغاونیزې یا (Structural)، زېږندې یا زایشي (Generative)، جوله ونجي - زېږندې پښویې (Transformational - Generative Grammar) او داسې نورو ډولو ویشنه مومي .

۱-۱۲۰ : د پښویې څانګې

د پښویې څانګې هم د هغو توکونو له مخې وېشنه مومي چې ژبه له څه او څنګه رغېدلې ده، یا په بله وینا، د ژبې رغنده توکونه (متشکله عناصر) کوم دي . ژبه د غونډو (عباراتو) او غونډلو (جملو) له ترتیب او ترکیب څخه رغېدلې او جملې د وییو (کلمو) او نورو ټاکنده توکونو، او ټاکنده توکونه د انساني غږونو له اوډون او تړون (ترتیب او ترکیب) څخه جوړېږي او دغه اوډونونه او تړونونه په هره ژبه کې ځانته بېلا بېل دودونه، دوېونه (قاعدې) او غونډال (نظام) لري، په دې توګه که وغواړو، د یوې ژبې رغاونه (ساختمان) وڅېړو، پر دغو درو څانګو یې وېشو :

۱- اواز پوهه یا فونیمپوهه، ۲- ګړپوهه (صرف)، ۳- غونډ له پوهه (نحو) .

۱-۱۲۱ : آرپوهه یا ریشه شناسي *Etymology*

د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې په یوه ژبه کې د ژبنیو توکونو آره او تېر مهال څېړي او د هغو لومړنۍ لرغونۍ بنسټ جوتوي . (ماریو- پای) .

د اولرینښ له مخې له یوناني مانا (رښتیا او لرغونتیا) سره سمه هغه یوه پوهه ده چې د ژبنیو نښنو له آرې (منشا) او د ویي رغاونیز جوړښت له مخې د هغو اړوندي څېړي . په بله وینا ، له اتمولوجیکي خپلوۍ، ولیو (ریښو) او بنستیزې مانا څخه خبرې کېږي . همدارنګه له تاریخي پلوه د هغو له غږیزو بدلونونو، غږیزو دودونو او مانیزو بدلونونو څخه . لکه پښتو سر غږونه (غ - ل - و) په لرغونو سرتمغږونو (ګ - د - ب) پسې ځي .

په اتمولوجیکي ډول زړه - دل، لرى - دور - تېل (تېلوېژن) یا پلار - پدر - فادر - فاتر - پاتر ... سره خپلوان بلل کېږي .

۱-۱۲۲ : بېچار پېر - حالت مجهول - *Ergative Case*

ارګاتیف یو نوموال پېر یا اسمي حالت دی چې د هغې له مخې د لېږند کړ (متعدي فعل) کړی (مفعول) یا د نالېږند کړ (لازمي فعل) کړند (فاعل) سره بدلېدونکي وي . په دې ډول اړوند کړ ته بېچار یا ارګاتیف کړ ویل کېږي او اړوند پېر (حالت یا صیغې) ته بېچار یا ارګاتیف پېر وایي او یا په لنډه او تولیز ډول ارګاتیف سېستم هم نومول کېږي . دغه سېستم یا پېر په باسك او اسکیمو ژبو کې ډېر لیدل کېږي او د انګرېزۍ په ګډون (کولېنز ډیکشنري) په نورو ژبو کې څه ناڅه رامنځته کېږي . په پښتو کې تېر مهال لېږند کړ یو مخیز ارګاتیف پېر لري، په دې مانا چې دغلته کړ د کړند (فاعل) پرځای د کړي (مفعول) اړوند (تابع) دی، لکه " ما ډوډۍ وخوړه ؟ سره له دې چې " ما " ورسره کړند پېر لري، خو د کړ اېښي (مسندالیه) کړی (ډوډۍ) راځي .

په نا تېر لېږند کړ کې د ارګاتیف څرك همدومره لګي چې د " ما "، " تا " غوندې اوښتي نومځري، یا په بله وینا، د کړند له بڼو سره سره د کړي (مفعول) دنده پر غاړه اخلي، نه د اېښي (مسندالیه) او کړند هغه، لکه په (زمرك " ما " وهي)، (ببرك " تا " وهي) کې .

۱-۱۲۳ : برسېرن او ژور جوړښت - *Surface and deep structure*

برسېرن جوړښت هغه ته وایي چې له یوې (ګړپوهیزې یا ویيپوهیزې) ستېې سره اړوند روستاړي، یا په بله وینا ، له یووستوو ویيونو سره نور ویي هسې بابز نښلول شوي وي او د ستېې یا یووستوي ویي پای یا تړ - خپلواك هماغسې روغ رمټ پاتې وي، لکه برخه وال barxa-wāl . ژور یا آر جوړښت هغه دی چې ستېه یا یووستوي ویي له اړوندو توکو سره بې له کوم خپلواکه نښلول شوي وي، لکه برخوال barx-wāl .

نورې جوړه جوړه بېلګې، لکه : پوهنه تون - پوهنتون، ژوی بڼ - ژوبڼ، پانګه وال - پانکوال، ځمکه وال - ځمکوال . سیمه وال، یا سیمه ییز او داسې نور ورته جوړښتونه ځکه همداسې برسېرن پاتې کېږي چې د خپلواك په غورځېدا سره یې په مانا کې بدلون راځي .

۱-۱۲۴: کړاوونه (تمرینونه) :

۱ - ژبه څه ته وايي ؟
۲ - ژبه څنګه منځته راغلې ده ؟
۳ - ژبه ولې یوه ټولنیزه او دنده یي (کسبي) پدیده ده ؟
۴ - ژبنی چار څنګه ترسره کېږي ؟
۵ - ژبه توکیزه پدیده ده، که مانیزه ؟
۶ - ژبه او لیك سره څه اړیکی لري ؟
۷ - توری او غږ سره څه توپیر لري ؟
۸ - لیکدود څه ته وايي ؟
۹ - ابېڅې (الفبا) څه ته وايي ؟
۱۰ - د ژبې او وینا توپیر سره څنګه کولای شئ ؟
۱۱ - د وینا ټوکونه کوم دي ؟
۱۲ - ګړدود څه ته وايي ؟
۱۳ - معیاري ګړدود څنګه راپېژنئ ؟
۱۴ - زنځیري او نازنځیري واحدونه څه مانا ؟
۱۵ - اواز (فونیم) څه ته وايي او څه ارزښت لري ؟
۱۶ - اواز په څو ډوله دی ؟
۱۷ - فشار یا خج له ډولونو سره په یوه جمله کې وښیاست ؟

۱۸ - څپه یا هجا څه مانا ؟
۱۹ - ګړ (مورفیم) څه ته وايي او کوم ډولونه لري ؟
۲۰ - ويی څه ته وايي ؟
۲۱ - غونډله (جمله) څه راز ژبنی یوون (واحد) دی ؟
۲۲ - په غونډله کې کوم ټوکونه راځي ؟
۲۳ - نومونه په څو ډوله دي ؟
۲۴ - نومځري په څو ډوله دي ؟
۲۵ - کړ ول څه ته وايي ؟
۲۶ - تاړي څو ډوله دي ؟
۲۷ - ژبني یا غږیز غړي څه ته وايي ؟
۲۸ - ویيکي څه ته وايي او کوم ډولونه لري ؟
۲۹ - ژبپوهنه څه ډول پوهنه ده ؟
۳۰ - د ژبپوهنې څانګې راوپېژنئ ؟
۳۱ – پښويه د ژبپوهنې په کومې برخې پورې اړه لري او د څه په اړه غږېږي ؟
۳۲ – بېچار پېر یا ارګاتیف څه ته وايي، په پښتو کې يې بېلګه راوښیاست !
۳۳ - له لومړني څپرکي څخه مو څه زده کړل ؟

۲ - څپرکی

غږپوهه - آوا شناسی - *Phonetics*

۲ - څپرکی

غږپوهه (*Phonetics*)

۲-۱: غږ پوهه (سپږپوهه) - آوا شناسي (خن شناسي) - *Phonetics*

دلته هر راز ژبني غږونه په تولیز ډول څېړل کېږي . که دغه غږونه زنځیري (۱-۱۶) وي، که نازنځیري (۱-۱۷) او یا ژبني (فونیمېکي) ارزښت ولري او که نه. دا مانا چې هرومرو یو داسې غږیز یوون (واحد) اواز نه شي کېدای چې د یو مانیز توك په جوړونه کې کومه اغېزمنه برخه ولرلای شي، بلکې د یوه یوازیني غږ (اواز) توکونه یا بلغږونه (۱-۲۳) ګڼل کېږي .

نن سبا غږ پوهه، آوا شناسي، فونولوجي او فونېټېکس په یوه مانا کارول کېږي او بیا د هغه په دننه کې د فونېټېکس او فونیمېکس توپیر کوي . دا دی، تر دې وروسته سرلیك لاندې به پرې پوره رڼا واچول شي .

۲-۲: د غږ پوهې او اوازپوهې اړیکي

د ژبې غږونه کولای شو، له دوو بېلا بېلو اړخونو څخه ترڅېړنې او سپړنې لاندې ونیسو . زموږ موخه دا ده چې وګورو، په یوه ژبه کې غږونه څه ډول رازېږي، د هغو په منځته راتګ کې کوم غږیز غړي پر کار اچول کېږي او فزیکي لوښنه (خاصه) یې څه راز ده، کوم فزیکي لاملونه د یوې ژبې غږ د بلې ژبې له غږ سره توپیروي، غږونه څنګه اوړېدل کېږي، یا یې په یوځای کېدنو کې څه ډول بدلون راځي او بیا هغه څنګه راځي او داسې نور، دغه راز څېړنو ته غږ پوهه وایي . نو په غږ پوهه کې زموږ موخه د غږ زېږ او فزیکي لوښې پېژندنه ده، یا په بله وینا، د هغه موند نه ده .

له بله پلوه ښایي د غږونو له څېړنو څخه مو موخه دا وي چې وپوهېږو، په یوه ځانګړې ژبه کې هر یو غږ څه چار (نقش) پرغاړه لري . کوم یو غږ په یوه ځانګړي غږیز غونډ کې د بل یو غږ پرځای

وکارول شي او یا د یوه ژبني بدلون لامل شي (د ساري په توګه، مانا وونجوی) او کوم یو غږ چې د بل پرځای وکارول شي، کوم بدلون نه پېښوي، او یوازې په وینګ (تلفظ) کې ګډوډي راولي. غږونه د کومو ژبنیو دودونو (قواعدو) له مخې سره تړنګ مومي او لاریات ستر جوړښتونه، لکه څپه، ویی یا عبارت منځته راوړي، څه راز غږیز تړنګونه په یوه ژبه کې کېدون لري او څه راز تړنګونه کېدون نه لري او دودونه دویونه یې څه دي . دغه راز پلټنو ته اواز پوهه (فونیم پوهه) وایي .

په دې توګه اوازپوهه د ژبې د غږیز نظام څېړنه ده او د غږونو د زېږ، فزیکي لوښې او منځته راوړنې له څرنګوالي سره کار نه لري .

له پورتنیو خبرو څخه دا پایله (نتیجه) اخېستلای شو چې د غږپوهې سکالو (غږ)، یا په بله وینا، یوه فزیکي او عادي پدیده ده، خو د اوازپوهې سکالو غږیز غونډال (نظام) او په هغه کې د غږونو چار (نقش)، یا په بله مانا، یوه ذهني او مجرده پدیده ده . د ژبې غږیز غونډال د همدغې ژبې د بېلا بېلو غونډالونو یوه برخه جوړوي، نو اوازپوهه د ژبپوهنې یوه برخه ده. د غږپوهې څېړنه د اوازپوهې په برخه کې د څېړنې یوه سریزه ده، په دې مانا ، ترڅو چې لومړی په غږپوهه کې د ژبې د غږونو پېژندنه ترسره نه کړو، نه شو کولای، په اوازپوهه کې د یوه داسې نظام چې د غږونو ترمنځ شته دی او هغه دویونه (قاعدې) چې پرهغه نظام واکمني لري، ترڅېړنې لاندې ونیسو .

غږ پوهه (Phonetics) دا وروسته درې څانګې رااخلي :

۲-۳: زېږیزه یا تولیدي غږپوهه - *Articulatory Phonetics*

چې پکې د ژبې د سپهونو یا غږونو sounds څېړنه او سپړنه (تشریح) د غږیزو غړو او د هغو د تولیدي نقش له مخې ترسره کېږي .

۲-۴: اکوستیکه (آزمایښتي یا لابراتواري) غږ پوهه- *Acoustic Phonetics*

دلته د غږ پنځېوهې یا صوت فزیك په مرسته هغه غږونه چې د غږیزو غړو په وسیله جوړېږي او په ژبه کې کارول کېږي، د فزیکي ځانګړتیا له پلوه سپړنه مومي او ډلبندي کېږي .

۲-۵: اوریزه غږ پوهه - *Auditory Phonetics*

د ژبې غږونه (سپهونه) چې څنګه د اورېدونکي له خوا اورېدل کېږي، څېړي . لکه څنګه چې لیدل کېږي، په دې لړ کې تولیدي غږ پوهې تر دوو نورو زیات پرمختګ کړی او ډېره کارول کېږي او اکوستیك (آزمایښتي) غږ پوهه لابراتواري لوښو او سامان ته اړتیا لري .

۲-۶: مورفو- فونولوجيکي اوښتني- *Morpho - Phonological Changes*

مورفو - فونولوجيکي اوښتنې دې ته وايې چې يو اواز په يوه څپه يا ويي کې له مخکې يا وروسته اواز سره همرنګی شي . که له دغه غږيز بدلون سره ګړيز بدلون هم رامنځته شي، مانا دا چې مانيز بدلون هم راولي، نو دغه بدلون ته مورفو - فونيميکي (فونولوجيکي) بدلون وايي، لکه : پښتو خوږ - چې آره بڼه (خور -) يې د وسمهال د ولې په توګه پاتې ده او بدله بڼه (خوږ -) يې د تېر مهال کړولۍ ګرځېدلې ده .

۲-۷: پرمختګې همرنګي - *Progressive Assimilation*

چې په يوه څپه، ګړياويي کې يو اواز له مخني اواز سره همرنګی شي، لکه د بخښل خ + ښ چې په شمال ختيزو ګړدودو کې سره يو په بل کې مدغم (خ + ښ = خ) شوي او بخښل پر بخل اوښتی دی .

۲-۸: پرشا تګې همرنګي - *Regressive Assimilation*

چې په يوه څپه، ګړ يا ويي کې يو اواز د وروستي اواز تراغېز لاندې راشي او د هماغه په رنګ شي، لکه په پومبه او تمبه، يا پوروييو اګبر (اکبر) کې او داسې نور.

۲-۹: ګاونډه همرنګي

چې اواز په خپل چاپېريال کې له خپل مخني يا وروستني اواز سره همرنګي ومومي، له (مخني) سره، لکه (بخل) چې پرمختګې ګاونډه همرنګي جوړوي اوله وروستي سره، لکه په (پومبه) کې، پرشاتګې ګاونډه همرنګي منځته راوړي.

۲-۱۰: ناګاونډه همرنګي

چې په يوه ګړ، ويي يا څپه کې يو اواز د يوه داسې (مخني يا وروستني) اواز تراغيز لاندې راشي او د هغو همرنګی شي چې په ګاونډ کې يې نه وي، لکه : (ن) له (ل) سره په نونس (نولس) کې. په دغه بېلګه کې چې وروستی اواز له مخني اواز څخه اغېزمن شوی پرمختګې ناګاونډه همرنګي بلل کېږي . د پرشا تګې ناګاونډې همرنګۍ، لکه په يو نيم ګړدود کې چې زنځير پر ځنځير اوښتی دی.

۲-۱۱: ناهمرنګي - ناهمګونی - *Disassimilation*

د مورفو - فونولوجيکي اوښتنې هغه ډول دی چې په يوه ژبني چاپېريال (ګړ – ويي – څپه) کې همرنګ اوازونه سره ناهمرنګي شي، لکه: په لمونځ کې (ل) او (ن) . البته ناهمرنګي هم پرمختګې او پرشا تګې او له دې سره ګاونډې او ناګاونډې کېدای شي .

۲-۱۲: اوړن - قلب - *Metathesis*

هغه غږ بدلون ته وايي چې د یوه گړ، ويي يا څپې د اوازونو په اوډون (ترتیب) کې پېښېږي، لکه په ځمکه - مځکه، روږ - ورځ، ږغ - غږ کې.

۲-۱۲: غورځن - حذف یا کاهش - Omission

چې له یو گړ، ويي يا څپې څخه یو اواز وغورځي او کم شي، لکه پېړ (پېړړ)، ړه (زړه) او چرخول (چرگ خول) کې.

۲-۱۳: ډېرن - افزايش - *Addition*

هغه پېښې ته وايي چې په یوه ژبني چاپېريال (گړ، ويي يا څپه) کې یو اواز هسې د یوه خواږه اهنگ یا (Euphony) په توگه زیات شي، بې له دې چې کوم مورفو- فونولوجي ونجون پېښ کړي، لکه د (ن) زیاتېدل تر (گ) له مخه په منگر (مگر) او مونږ (موږ). یا د (د) زیاتېدل په (ن) پسې، لکه په چمند (چمن)، سیند (سین)، دروند (درون)، او ارماند (ارمان) کې.

۲-۱۴: ساندهي یا غونډ له غږونج - Sandhi

چې له آره په سانسکریت پورې اړه لري، خو کېدای شي په پښتو کې یې هم کوم څرك ولگي. د ساندهي مانا پیوستون دی او په دې اند چې په یوه غونډله کې د ځینو وییونو د پای غږونه او وریسې وییو د پیل غږونه یو له بله اغېزمن شي. په دې توگه یې موږ په (غونډله غږونج) ژباړو.

۲-۱۵: منځخپلواکونج - *Ablaut*

Ablaut چې له آره یوه الماني ژبپوهنیزه نومونه ده، د کړوالي یا نوموالي ستې د څپې یو خپلواك پر بل خپلواك اوښتنې ته وايې او په دې توگه د نورو ډېرو هندو اروپايي ژبو غونډې د پښتو نوم اوړون او کړ اوړون هم یوه په زړه پورې لیاره گڼل کېږي. موږ په پښتو کې هم په همدې جاج " منځخپلواکونج " راژباړلی دی. په دې ترڅ کې کېدای شي، یو کړ یا نوم داسې اوړون ومومي چې هېڅ پایلې (خاتمې) ته هم اړتیا پیدا نه کړي، لکه د تېر مهال " کوت " لپاره د کت - Kat منځخپلواك - a - پر - o - اوښتل یا د " ټوپك " او " دښمن " ډېر گړی (جمع) د وروستنیو څپو د a په زورکي a کولو رامنځته کېږي. خوږ، سپور، پښتون، لمونځ او داسې ورته نومونه بیا د اوړون لپاره پر منځخپلواکونج سربېره نورې اوړونې پایلې هم په ځان پورې نښلوي، لکه پښتون، پښتانه، پښتنو یا لمونځ، لمانځه، لمنځونه او لمنځونو (همدا راز د گړپوهې اړوندې سکالووې)

۲-۱۶: هیات *Hiat*

یو بل راز غږونج او هغه هم خپلواکونج دی چې په پښتو او نورو ډېرو ژبو کې پېښېږي . داسې چې په یو ویي کې دننه یا دوو پرله پسې وییو د پای او پیل (زیاتره همرنګه) خپلواکه یو په بل کې ادغام شي او هماغسې یو اوږد خپلواك منځته راوړي، لکه اړخ - آړخ په (اړخ پارخ) کې د ننګرهار خواته چې له آره به اړخ پر اړخ وو .

۲-۱۷: وینايیز یا ګړهاري غړي - اندامهای گفتار- *Organs of speech*

لکه څنګه چې ورته لا له مخه نغوته وشوه، ژبني غږونه د زېږېدنګ او اوریدنګ له مخې څېړلای شو. په تولیدي غږپوهه (۲-۱) کې ژبني غږونه په تولیز ډول د ګړهاري غړو له پلوه پېژند (تعریف) مومي . داسې چې هر یو غږ د ګړهار یا وینا د بهنځ (مجرا) په کوم ځای کې زېږي او د زېږ پروخت یې ګړهاري بهنځ څه اکر (حالت) غوره کوي . په دې توګه د هر یوه غږ په پېژند کې ګړهاري غړو ته لږ تر لږه دوه ځلې نغوته کېږي . یوځل د غږ زېږ ځي او بل ځل د غږ زېږ په بهیر کې د غړو د څرنګوالي له پلوه . د ساري په ډول د (ب) غږ د پېژند څرنګوالي او دا چې زېږند غړي یې دواړې شونډې دي او زېږځی یې د دواړو شونډو پیوستون ټکی دی، نو ورته غبرګشونډیز غږ، یا په بله وینا، اواز (۱-۱۸) وایو. له بلې خوا څنګه چې د "ب" له زېږ سره دواړې شونډې د وتونکې سا هوا بهنځ بندوي، نو دغه اکر (حال) ته تمبنت (انسداد) وایي او په دې توګه د "ب" په پېژند کې وایو: "ب" یو غبرګشونډیز تم غږ یا اواز دی .

د دغې څرګندونې پربنسټ غږونه د بېلا بېلو غړو په نامه نومول کېږي. (شونډیز- غبرګشونډیز- غاښیز...) او له دې سره غړي هم په بېلا بېلو نومونو وېشنه مومي.

دلته د مخنۍ وینا (۱-۴) بیا یادول په کار دي چې غږیز، ژبیز یا ګړهاري غړي دا مانا نه لري چې ګوندې هغه له آره په پنځیز (طبیعي) ډول د همدې پازې (ګړهار) لپاره پیدا شوي دي، بلکې د ساري په توګه ګورو چې شونډې، غاښونه، خوله، ژبه او داسې نور ځانته جلا جلا فېزیولوجیکي پازې لري او غږ زېږ یې تشه یو څېرمه پازه ګڼل کېږي چې انسان یې په کړاو او تمرین سره ترسره کوي.

غږیز یا ګړهاري غړي د غږ زېږ په برخه کې د بېلا بېلو ونډو او نقشونو درلودني له پلوه پر دغو وروستو درو ډلو وېشل کېږي :

۲-۱۸: سايیز (تنفسي) غړي - اندامهای تنفسی *Respiratory Organs*

په دې ډله کې سږي، مری، کرنکې (د سږو نلونه) راځي. د سا اېستنې میکانېزم د دې لامل کېږي چې هوا سږو ته له بهره ورننوځي او بیا ترې بېرته رابهر شي. دغه دواړه بهنګه په تېره دویم دا په

غړ زېږ کې پرکار ولېږي. ساییز غړي د غړ زېږ په هغه د خوځند ځواك د زېږ لپاره داسې وړ میکانېزم رامنځته کوي چې د هغه په وسیله نور ګړهاري غړي پرخوځېدو راولي . (۱ – ش)

۱- ش : ساییز غړي

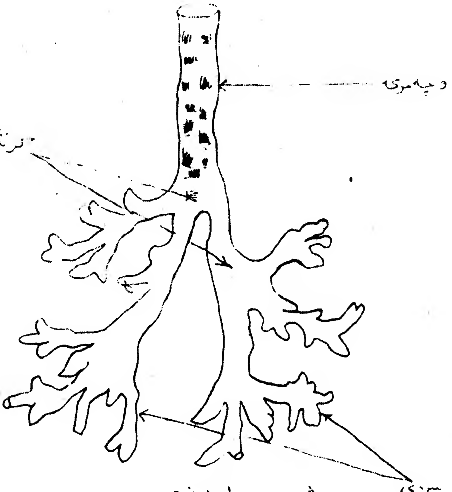

ش (۱) ساییز غړي

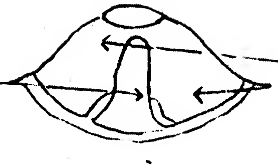

ش (۲)

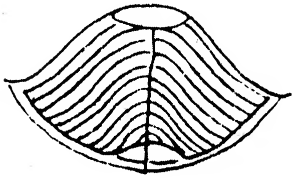

ش (۳) د غړ نوالي حالت

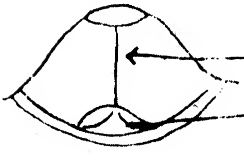

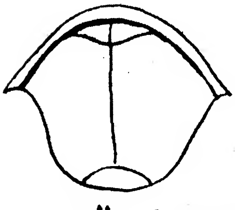

ش (۵) د تم حالت

۲-۱۹: غږنتیا رغي غړي - اندامهای واك ساز - *Phonatory Organs*

دغو غړو د حنجرې (چنغړك) په نامه په یوه کر پندیزه تشه کې ځای نیولی دی او د مری په پورتنۍ برخه کې پراته دي. په چنغړك کې دوه شونډیز ډوله او ډیرې نرمېدونکې پردې په پراته (افقي) ډول ځای لري چې غږیز تارونه بلل کېږي (که څه هم تار ډوله نه دي). د غږیزو تارونو ترمنځ تشه، ججوره یا کومی (glottis) نومېږي. د غږیزو تارونو فېزیولوجیکي پاړه د وازېدنې او بندېدنې په وسیله د سا ایستنې او ننه ایستنې اوډون (تنظیم) دی. بل دا چې د درنو څیزونو د جګولو په وخت کې سږو ته د هوا د تګ او راتګ په مخنیوي سره د ګوګل د کښته ولېدنې او ماتېدنې مخه نیسي. (۲ - ش)

د زېږیزي (تولیدي) غږ پوهې له مخې د غږنزېږو غړو ستر چارونه (نقشونه) په وروسته ډول دي:

۲-۲۰: غږن زېږ - تولید واك *Articulation of Voice*

د غږنوالي د زېږ لپاره سره غږ تارونه نژدې کېږي، ترهغې چې د وتونکې سا هوا په بهیر کې یو څه آړ (مانع) رامنځته شي. د وتونکې سا هوا تېرېدنه د دې لامل کېږي، غږ تارونه چې سره یو تربله ورغلي دي، په رېږدا شي. (۳ - ش) له همدې رېږدا څخه غږنوالی جوړېږي.

واك (غږنوالی) له پرله پېیلو (منظمو) څپو سره یوه غږ Sound یا اواز (Phoneme) ته سندریزه (موسیقاري) لوښه ورکوي. د غږ همدغه ځانګړتیا ده چې سندرغاړې ترې د سندرې په کښنه کې ګټه اخلي.

د غږ د زېږو بمی، رساوالي او نارساوالي کچه زیاتره د وتونکې سا هوا په فشار او د غږ تارونو د رېږدا په پرله پسېوالي، لوړوالي او پراخوالي پورې سیده اړه لري. د غږنوالي د زېږ پروخت د غږ تارونو اکر (حالت) ته د غږنتیا رغونې اکر وایي. هغه غږونه چې د زېږ پر وخت یې، غږ تارونه د غږنتیا رغونې په حالت کې دي، غږن بلل کېږي، لکه: د "ز" غږ او هغه غږونه چې د زېږ پروخت یې غږ تارونه د غږنتیا رغونې په حالت کې نه دي، ناغږن ګڼل کېږي، لکه د "س" غږ. او له همدې کبله "ز" ته د "س" غږن ځېل یا وارینت وایو.

۲-۲۱: د ناغږنتیا اکر - حالت بیواکی - *Breath Position*

دا هغه اکر دی چې غږ تارونه یې د طبیعي کښنې پروخت ځانته غوره کوي. په دغه اکر کې غږ تارونه یو له بله جلا درېږي، چنغړك بېرته (۲ – ش) او د وتونکې سا هوا بهنګ بې له خنډه له کومې (چاکنای) څخه تېرېږي او په چنغړك کې هیڅ راز کوم غږ نه زېږي. د ژبنیو غږونو د یوې ځانګړتیا په توګه د غږنوالي غوندې له ناغږنوالي څخه هم ګټه اخیستل کېږي. او له دې کبله ورته په غږ پوهنه کې پاملرنه ډېره اړینه ده.

۲-۲۲: د گونګوسي زېږ - توليدنجوا - *Whisper Position*

د ګونګوسي زېږ لپاره د غږ تارو يوه برخه سره ورځي او بله برخه يې سره يوله بله جلا پاتېږي داسې چې کومی (چاکنای) نيم ترلې او نيم پرانېستې وي (۴ - ش). په دې توګه د سا کښنې بهنځ (مجرا) تنګېږي او د وتونکې سا هوا بهنګ له دغې تنګې څخه په وتوکي د کومي د هماغې پرانېستې برخې پر دېوال سولېږي او يو "هه" ته ورته مبنلی غږ زېږي چې که د غږ پرځای د وينا لپاره په کار ولېږي، هغې وينا ته ګونګوسی وايي .

۲-۲۳: د تموالي اکر - حالت انسداد - *Stop Position*

په دې حالت کې غږ تارونه سره ورځي او کومی د يو څه شېبې لپاره بېخي بندېږي. (۵ - ش) د ګرهار بهنځ بيخي ترل کېږي او د هوا بهنګ بېخي بندښت مومي. داسې چې د وتونکې سا هوا فشار ددغه بندښت د چاودنې لامل کېږي او داسې غږ رازېږي چې ورته تم کوميزplosive glottal وايي چې د عربي همزه په نامه يې يادوو .

۲-۲۴: ويند غړي - اندامهای ګويا - *Articulatory Organs*

ويند غړي د ستوني، خولې او پزې له درو ګونو تشو (جوفو) څخه رغېدلي دي چې ټول د چنغړک (خنجرې) له پاسه ځای لري . (۶ – ش) د دغو تشو چار د اړخيزو غږونو زېږ دی چې له غږنوالي او يا آرو غږونو سره ګډون مومي او د هغو د بنګهار او تونډوالي لامل کېږي . ويند غړي بيا په غږ زېږ کې ځانته نور چارونه (نقشونه) لري چې په وروسته ډول څېړل کېږي :

۲-۲۵: تميزي - خيشوم - *Nasal Cavity*

تميزي تر نورو دوو تشو لږ غځېدونکي دي، نو په دې توګه له دومره ونجونو (تغييرونو) سره نه مخامخېږي چې د راز - راز غږونو د پيدايښت لامل شي. يوازې ژبی (ملاز) چې د درو واړو تشو په ګډه بريد کې ځای لري، له نېغ درېدو سره د تمېزو خوله بندوي او له دې سره په غږ زېږ کې هيڅ برخه نه اخلي او د هغو غږونو په برخه کې چې دغلته زېږي، بې اغيز وي . کله چې ژبی لاندې راوړل شي، د تميزو خوله پرانېستل کېږي او وتونکې هوا يا غږنوالی پر تميزو ورننوځي، او پزيز (خيشومي) غږ رامنځته کېږي . په غږ آړليك (ترانسکرېپشن) کې د پزيز غږ نښنه هغه کوچنی (مد) دی چې پر اړوند توري سرباري کېږي، لکه (a) . پزيز غږ ته غونه يي غږ هم ويل کېږي

۲-۲۶: د ستوني يا کومي تشه - حفره حلق يا حلقوم - *Pharyngal Cavity*

د ستوني يا کومي ديوالونه کېدای شي، سره ټينګ يا سست شي. په دې توګه کومی له تمېزو څخه زيات غځېدونکی دی، کله چې د ستوني ديوالونه سره ورغلي (منقبض) وي، د ستوني يا کومي تشه (حلقوم) تنګېږي . له دې سره د ستوني د وتونکې سا تېرېدنه د يو ډول ځانګړې مبنني

يا بنګها د پيدا کېدو لامل کېږي چې کوميزه ځانګړتيا ورته وايي. غږن منبلي کوميز غږ عربي (ع) او ناغږن يې (ح) ده. کوميز شوي غږونه، لکه : " ط " او " ظ ".

۲-۲۷: د خولې تشه - حفره دهان - *Oral Cavity*

دغه تشه په ويندو غږو کې تر ټولو زياته غځېدونکې اوله دې سره تر ټولو زياته کارنده او غوره ده. د خولې نرمښت (انعطاف) د نرم تالو د خوځېدا، د شونډو او خوله ييزو ديوالونو د ډېلا ډېلو بڼو، د لاندينۍ ژامې د ګرد خوځون او تر ټولو زيات د ژبې د هر اړخيزو خوځېدنو زېږنده ده. له هر ډول خوځېدا سره يو جلا غږ زېږي، د زياترو غږونو په پيدا ينښت کې د ژبې ونډه دومره اغېزمنه ده چې د نړۍ زياترې ژبې په همدې نامه، يا په بله وينا، بشري ګړنی ځواك "ژبه" بللل شوې ده.

دا چې د راز راز غږونو په پيدا ينښت کې د خولې کارونه ډېره زياته ده او د دې لپاره چې په خوله کې ډېلا ډېل راپيدا کېدوني غږونه تعريف او ډلبندي شي، نو په کار ده، خوله پر ډېلا ډېلو ځايونو يا غږ زېږ ځيو وويشل شي، هغه هم د چت (تالو) له مخې چې ناخوځنده (ثابت) دی (۷ – ش).
دغه راز، ژبه د يوه ډېر خوځنده غږيز غړي په توګه پر ډېلا ډېلو برخو وېشنه مومي، لکه په (۸-ش) کې.
همدارنګه شونډې هم کولای شي، د راز راز بڼو په غوره کولو سره راز راز غږونه رامنځته کړي يا د هغو په پيدا ينښت کې برخه واخلي، لکه د دواړو شونډو ترل کېدل، نيم ترل کېدل يا بيخي ېرته کېدل (حقشناس ۵۱-۵۲).

۲-۲۸: زېږ ډولونه - شيوه های توليد - *Manner of articulation*

هغه اکر (حالت) چې ويند غړي يې د يوه غږ د زېږ پروخت ځانته غوره کوي، د هغه غږ د زېږ ډول په نامه نوموں کېږي. غوره زېږ ډولونه په لاندې ډول دي.

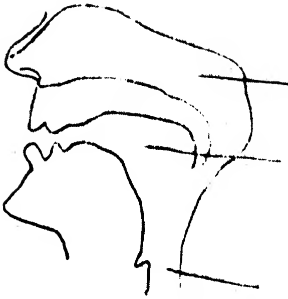

ش، ٦: وينډ غړي

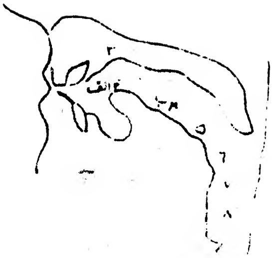

ش، ۷: ژبرنجي

١- غبرګشونډيز
٢- شونډغابنيز
٣- ورنيز - تالوييز
٣- تالوييز - اوريز
٤- مختالوييز
٤- تالو ييز
٤- اوسترتالوييز
٥- نرم تالوييز
٦- ژبې ييز
٧- سترنيز
٨- کومييز

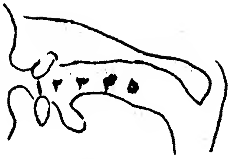

ش ٨: د ژبې ويش

۲-۲۸-۱: تم - انسدادي (انفجاري - بندشي) - *Plosive*

دغه راز ږغږ ډول هله رامنځته کېږي، چې په يو ږغږ ځي کې سره دوه غړي داسې يوله بله اړيکه (تماس) ومومي چې د ګړهار بهنځ يوه لنډه شېبه وتړي او هوا تمه شي، لکه : د "پ" او "ب" په وينګ کې .

۲-۲۸-۲: پزيز - خيشومي (ش - ۶) - *Nasal*

دغه ږغږ ډول هغه مهال منځته راځي چې د ژبې له کښته کېدو سره د تمېزو لاره ببرته پاتې شي، په داسې توګه چې ټوله يا لږه سا هوا له تمېزو څخه بهره شي .

۲-۲۸-۳: مښن يا مښلي - سايشي (احتکاکي) _ *Fricative*

کله چې په يوه ږغږ ځي کې دوه غړي سره داسې نژدې شي چې د ګړهار بهنځ د يو څه شېبې له مخې دومره تنګ کړي چې له هغې تنګې څخه هوا د تېريدو پر وخت په غړو پورې ومښل شي يا وسولول شي او يو غږ رامنځته کړي، مښلي ډول ترلاسه کېږي . مښلي ډول کله د ژبې د بڼې له مخې پر ناوه يي (شپېلکي يا صفيري) او پاشلي ډولو وېشل کېږي، لکه د (س) او (ز) د پيدا ايښت پروخت . د پاشلي ډول له پيدا ايښت سره ژبه ناوه کېږي نه، بلکې هوا په ټولې تنګې پورې سولېږي، لکه : د " خ " او (ځ) له پېدا ايښت سره .

۲-۲۸-۴: رغښتي - غلطان (لرزشي) - *Rolled (trill)*

که د هوا بهنګ يو ويند غړی د يو څه شېبې لپاره داسې پر رېږدا راوړي چې له هغه رېږدا څخه په غړ کې يو رغښت (لغزش) رامنځته شي، رغښتي ډول لاس ته راځي. دغه ډول د ژبې په ږغږځي کې د ژبې له رېږدا سره او په اووريز هغه کې د ژبې د سر له رېږدا سره ترسره کېږي، لکه د پښتو (ر) يا پرانسي (r) د پيدا ايښت پروخت .

۲-۲۸-۵: يو رپي - زنشي (تك ضربی) - *Sub-standard*

دغه ږغږ ډول هغه مهال راپيدا کېږي چې د هوا بهنګ يو ويند غړی تش يوځل ورپوي (وربږدوي) او د رغښتي غوندې يوازې په ژبې يېز او اووريز ږغږځي کې پېښېږي، لکه د "ر" وينګ په امريکايي انګريزۍ يا "ړ" په پښتو کې .

۲-۲۸-۶: اړخيز - کناری - *Lateral*

۲۲۴

کله چې د ژبې يوه برخه له يوه زبېږ ځي (۲-۳۰) سره داسې ولګي چې د ګرهار بهنځ يوازې په منځ کې وتږي، مګر د خولې يوه خوا (وښکۍ) يا دوې خواوې ببرته پربږدي، اړخيز ډول راپيدا کېږي، لکه د "ل" په پيدا ايښت کې .

۲-۲۸-۷: نامښن يا نامښلي - ناسوده - *Friction Less*

که دوه غږي سره داسې نژدې شي چې د يوه غږ، غږيزه لوښه بدله کړي، خو د تم منبلي د رېږدا (رپا) يا اړخيزتوب لامل نه شي، نامښلی زبږ ډول رامنځته کېږي، لکه له "ی y " او " و w " سره .

زبږ ډولونه د زبږځيو (۲-۳۰) غونډي ترښتي (ترکيبي) لوښه لري. داسې چې که د يوه غږ په پيدا ايښت کې دوه زبږ ډولونه، لکه تم او منبلي پېښ شي، نو تم منبلی بلل کېږي، لکه : "چ" او "څ" همدارنګه تم منبلي ناوه يي، لکه : ځ - ژ ... .

۲-۲۹: پور غږ (مستعار صوت) : هغه غږ يا اواز (فونيم) ته وايي چې له آروينګ سره له يوې ژبې څخه بلې ته ورننوتی وي، لکه عربي (ق) په څېنو ګرډودو يا (ف) د افغان او افغانستان په معياري پښتو وينګ کې .

۲-۳۰: زبږځي : د غږيزو غږو (←) هغو برخو ته ويل کېږي چې د ژاولنتيا (ارتجاعيت) ورتيا يې په پرتليز ډول ډېره لږه وي اوځه ناخه غلې او ناخوځنده وي، لکه پاسنی شونډه، پاسني منخغاښونه، (مخنی، منځنی، روستی) تالو، اوورې، ستونی او داسې نور. کوم ببواك غږونه چې له نومورو زبرځيو څخه راوځي، د هماغه زبږځي په نامه يادېږي، لکه شونډيز ببواك، غاښيز ببواك او داسې نور.

۲-۳۱: زبږ غړي : هغو ته ويل کېږي چې د ژاولنتيا ورتيا يې زياته وي او څه ناڅه خوځنده وي، لکه : لاندينی شونډه، ژبه او د هغې څوکه، منځ او بېخ .

۲-۳۲: وتوځی : کله چې د ببواکو غږونو د زبږ پروخت غږ زبږي غړي (←) په زبږځي (۲-۳۰) پورې ونښلي يا ورته نژدې شي، د نښتني يا نژدې کېدنې دغه ځای ته " وتوځی " وايي، په دې توګه پښتو ببواك دا لاندې وتوځي لري :

غبرګشونډيز : چې دواړه شونډې سره ونښلي او غږ ادا شي ؛

غاښيز : چې د ژبې څوکه له اووريو سره ونښلي او غږ وزبږ وي ؛

تالويز : چې د ژبې بېلا بېلې برخې د تالو له مخنی، منځنی او يا وروستنی برخې سره ونښلي او ببواك رامنځته شي .

۲-۳۳: د سا هوا له مخې د غږونو ډولونه : د وینا غږونه له آره د سا هوا له رېږدا او ویجاړتیا څخه رامنځته کېږي . د غږ زېږ ډول دا مانا چې د وینا غږونو د زېږ پروخت د انسان په اراده څه راز پېښېږي د سا هوا پر بهنګ راوړل کېږي . په دې توګه پښتو ببواك پرتمو، مښلو، تم مښلو، اوبلنو یا مایعو، پزیزو یا ګړنسي او یا غنه یي وېشنه مومي .

۲-۳۴: کومکي وتوځي : هغو څېرمه ییزو چارو (فعالیتونو) او کومکي پېښو ته وایي چې د انسان په وېلاړ (اراده) ترسره کېږي او د وینایيزو غږونو له جوړښت سره آره او سیده اړه نه لري، لکه : له خولې یا پزې او یا هممهاله، له خولې او پزې دواړو څخه د سا هوا ایستل .

که د یو غږ د زېږ پروخت یوازې د خولې لار بېرته او د پزې هغه بنده وي، هماغه غږ "خوله ییز ببواك" بولو؛ که د یو غږ د زېږ پروخت یوازې د پزې لار بېرته او د خولې هغه بنده وي، راوتی غږ "پزیز ببواك" بلل کېږي او که د کوم غږ په زېږ کې د خولې او پزې لارې دواړه بندې وي، نو بیا ورته " ګړنسي یا غنه یي ببواك " وایو . الهام (۶۲-۶۴ مخ) .

۲-۳۵: کړاوونه (تمرینونه) :

۱ : غږپوهه له څه غږېږي ؟
۲ : آوازپوهه څه ته وایي ؟
۳ : د غږ پوهې ځانګې کومې دي ؟
۴ : مورفو - فونولوجیکي اوښتنې له ډولونو سره راوپېژنئ !
۵ : همرنګي څو ډوله ده ؟
۶ : بخښل ولې ببښل یا بخل شوی دی ؟
۷ : روغ - ورخ او کښته - ښکته څه راز بدلون دی ؟
۸ : وینایيز یا ګړهاري غړي څه دنده لري ؟
۹ : ویند غړي او وینایيز غړي سره څه توپیر لري ؟
۱۰ : زېږځي او وتوځي سره څتګه توپیروئ ؟
۱۱ : زېږ غړي کوم دي ؟

نوموني - اصطلاحات - Terms

٣٢٧ ٥١

نوموني - اصطلاحات - *Terms*

اټکل	ګومان، حدس، تخمین
- شمېر	تخمیني یا غیرمعین عدد
اخځ	ماخذ، رېفرنس، حواله
اخځلیك	د ماخذونو فهرست، ببیلیوګرافي
آر	اصل، اصیل، اصلي، پرنسیپ
آر پېر	اصلي حالت
ارته یووستوې غونډله	منکشفه ساده جمله
آر شمېر	اصلي عدد
آر غونډله یا آره غونډله	اصلي جمله
ارماني	تمنایي
آره	اصل، منشاء، نسب
آره یووستوې غونډله	اصلي ساده جمله
آړ (ګره)	شرط، مانع
اړوتی	شرطی، مانع
اړوندي	تابعیت، تعلق، ارتباط، مربوطیت
اړیکپېر	ارتباطي حالت
اړیکنومځری	ارتباطي ضمیر
انځورلیك	ګراف، دیاګرام
اړیکوییکی	ارتباطي کلمه (حرف ربط یا صله)

انګازه (غبرګون)	انعکاس، عکس العمل
انګینوم	صوتي نوم، نام اوا
انګینومیز	نام آوایي
اواز	فونیم، واج یا واژ
اوازپوهه	فونیمېکس، فونیمشناسي، واجشناسي
اوډل	ترتیبول، تنظیمول
اوډون	ترتیب، تنظیم، نظم
اوریز	سمعي، سماعي، شنوایي
اوړون	ګردان، تصریف
اوړونی	ګرداني، تصریفي
اوړېدونی	ګردانیدونکی، متصرفه
- ژبه	متصرفه
- ګړ	ګردانېدونکی مورفیم
اوستریل	پسینه، پوستپوزېشن
اوسترمهال (وسترمهال)	استقبال، مستقبل
اوښتون	تغییر، تحول، انقلاب
اوښتی پېر	مغیره حالت
اېښونی	مسند، خبر، ګزاره
اېښی	مسنداليه، مبتدا، نهاد
بشپړ	مطلق، مکمل
- کړ	مطلق فعل
- تېرمهال	مطلقه ماضي
- وسمهال	مطلق حال
- وسترمهال	مطلق استقبال
بشپړ اند	بشپړوونکی، متمم، مکمل
- کړ	سوپلاتیف یا ناقص فعل
- توك یا ټوك	بشپړوونکی عنصر یا جزء
بیا پېښنی	تکراري، مکرر
بیا پېښني	تکرار
بېچار	بېکار، بې فعالیت، مجهول (فعل)
- پېر	ارګاتیف
- کړ	مجهول فعل

- کړنوم	مفعولي صفت
بیدوده، بېدویه	بې قاعده
بېلتون	فصل (نازنخیري فونیم)
- و پیوستون	فصل ووصل
بېلبنت	اشتقاق
بېلبنتي	اشتقاقي، مشتق
بېواك	کانسونېنت، صامت
پایځوړ	ضمیمه، تعلق، اپنډېکس
پایلنیوی	نتیجه گیري، استنتاج
پایله	(فعلي، اسمي) خاتمه، نتیجه
پایلیزه	(د کتاب) خاتمه
پرتله	مقایسه، نسبت
پرتلیز	مقایسوي، نسبي
پژنوم	ذات اسم
پژنی (پږنی)	بدني، جسمي، ذاتي، جسماني
پژی	بدن، جسم، ذات، وجود
پښویپوهاند	گرامرپوهاند
پښویه	گرامر، دستور، صرف ونحو
پښوییز	گرامري
پلوي	طرفدار، سمتي
- نومځری	توجیهی ضمیر (نومځری ←)
پورغږ	واج قرضي
پور ویی	مستعار لغت، واژه قرضي
پوړ شمېر	رتبي یا وصفي عدد
پوښتغونډله	استفهامي جمله
پوښتنبنه	د سوالیې علامه
پوښتنلیك	پرسشنامه، کویستشنر (ي)
پوښتنومځری	استفهامي ضمیر
پوښتني	استفهامي
پېر	مرحله، دور، دوره، حالت (اسمي)
پېژند	ارتیکل، (حرف) تعریف
پیوستون	وصل (نازنخیري فونیم ←)

تاړی	وند ، افېکس
تړ غبرگغونډله	عطفيه يا مضاعفه جمله
تړوييکی	حرف عطف يا صله
تواني	امکاني، اقتداري
- کړ	- فعل
توری	حرف، گرافيم
توسن	سبب، علت
- پېر	علتيه حالت، کوزاتيف
- غونډله يا توسني غونډله	علتيه جمله
- وييکی	د علت توری
توسني	الی، علتي، علتيه، معلول
توك يا توکی	عنصر ، ماده
تول (په معروف و)	مال، ملکيت
- نوم	مضاف
- نومځری	ملکي يا اضافي ضمير
تون	ځای، ظرفيت
- پېر	ظرفي حالت، لوکاتيف
توني	ظرفي، مکاني
- کړول	مکانی قيد
تېرمهال	ماضي، تېره زمانه
- کړ	ماضي فعل
ټوك	جز، جلد ، جزوه
ټوکر	پاراگراف
ټولنوم	عام اسم
ټولی	کتېگوري
ټوليز يا ټولوال	کلی، عمومی، مجموعی، جمعي
جاج	مفهوم
جوت	معلوم، ثابت، مشخص
جوله	بڼه، شکل، لفظ
جوليز	شکلی، ظاهری، لفظی
چار	عمل، عمليه، فعاليت، نقش، رول
- ول	فعال، معلوم (فعل)

-- کړ	معلوم فعل
--- نوم	فاعلي صفت
- انګ	عکس العمل، بازتاب
ځانګړتیا، ځانګړنه، ځانتیا	خصوصیت، خاصه
ځانګړنومځری	شخصي ضمیر
ځانګړی نوم	خاص اسم
څپه	هجا، سیلاب
څپیز	هجایي، سیلابي
څرګندنه	اصطلاح، اکسپرېشن
څرګندني، څرګندنیز	بیاني، تشریحي، توضیحي، اصطلاحي
- غونډله	بیاني یا توضیحي غونډله
څرګندوییکی	بیانیه ادات
څېرمه	فرعي، ضمني، الحاقي
- غونډله	فرعي جمله
څرنګوالی	کیفیت
څرنګیز	کیفي
څومره والی	کمیت
څومره ییز	کمی، کمیتي
څیزنوم	اسم، سوبستانتیف
څیزنومیز	اسمي
څیزوال	غیرشخصي، د یوه څیز اړوند
خبر	خبر، مسند، ګزاره
خبري	خبری، بیاني، بیانیه
- غونډله	خبري جمله، بیانیه جمله
- کړ	خبري یا بیانیه کړ
خپلواك (غږ)	واول
خپلواکه غونډله	مستقله یا اصلي جمله
خج	فشار
خجن	فشار لرونکی
دود	رواج، مروج، قاعده، وجه فعلي (خبري - انشایي)
دودیز	باقاعده، عنعني، متداول
دوی	قانون، قاعده

ډېرګړی	جمع
روږد (ی)	معتاد
روږدتیا	اعتیاد
روږدنی، روږدني	اعتیادي
- کړ	اعتیادي فعل
روږدي	عادي
روستاړی	پسوند ، لاحقه، سفېکس
زور خج	دینامیك خج
ژبپوهاند ، ژبپوه	زبانشناس
ژبپوهنه	زبانشناسي
ژبپوهنیز	لنگویستیکي، زبانشناختي
ژبنی	لساني
ستاینوم	صفت (اسم صفت)
سربل	پېشینه، پرېپوزېشن
سرغاړی	مستنکف، سرکش، متمرد ، باغي
- غونډله	مستنکفه جمله
سول	عقل، منطق
سولیز	معقول، منطقي
شمېر ترنگ	عددي ترکیب
شمېرنوم	عدد (اسم)
شننه، څېرنه	تجزیه، تحلیل، تفسیر
ښځینه	مونث
غاړه	لحن، ترنم
غبرګغږ	دېفتونگ، دېفتانگ
غبرګغونډله یا غبرګه غونډله	مضاعفه جمله
غبرګوال (منځوال)	انعکاسي (فعل)
غبرګون	انعکاس، جواب، عکس العمل
- کړ	انعکاسي فعل
- نومځری	انعکاسي ضمیر
غږ (ږغ)	فون، صدا ، سونډ
- پوهه (- هنه)	فونولوجي
- پوهیز	فونولوجیکي

غوښتني	دعائيه، مطلوب
- کړ	دعائيه فعل
غونډ	اسمي گروپ، فقره، عبارت، مسنداليه
غونډله (دوه څپيز)	جمله
- پوهه	نحو - سينتکس
- پوهيز	نحوي
- ييز	جملوي
غونډ نوم	اسم جمع
کړ	فعل
- اوړون	د فعل گردان
- تړ	د فعل رابط
- توك	فعلي عنصر
- غونډ (کړوال غونډ)	(فعلي) گروپ، فقره، عبارت
- مهال	فعلي زمانه
- نوړی	فعلي جنس
- نوم	فعلي يا مشتق نوم
کړند	فاعل
- پېر	فاعلي حالت، نوميناتيف
- وال (بېچار) پېر	ارگاتيف
کړوال	فعلي
- غونډ	فعلي گروپ يا فقره
کړواله غونډله	فعلي جمله
- گړنه	فعلي اصطلاح
کړول	قيد
کړ ولي	قيدي
کړولی	فعلي رېښه
کړولي غونډ	قيدي گروپ يا عبارت
کړی (يو څپيز)	مفعول
- غونډ	مفعولي گروپ يا عبارت
- پېر	مفعولي حالت
گډ غونډله يا گډه غونډله	مرکبه جمله
گډلې غونډله	مختلطه جمله

ګړ	مورفيم، واج
- پوهه (هنه)	واجشناسي، مورفولوجي، صرف
- پوهيز	مورفولوجيك، صرفي
ګړدود	لهجه، ګويش
- پوهه	لهجه شناسي
ګړنپوهه	اصطلاح شناسي، فرازيولوجي
ګړنه	محاوره، ايديم، فراېز
ګړنيز	محاوروي، شفاهي
ګڼه	عدد، افراد وجمع
ګوماني	شکي، شکيه، احتمالي
لالر نغوتنومځرى	لالرې اشاري ضمير
لر تېرمهال	بعيده ماضي
لر ستاينوم	د مسند صفت، د پريديکات صفت
لر کړى	بالواسطه مفعول، داتيف
- پېر	د بالواسطه مفعول حالت، داتيف
لر نغوتنومځرى	لرې اشاري ضمير
لښتيليك	جدول
لنډ تيرمهال	قريبه ماضي
لنډ ستاينوم	د مسنداليه صفت، نژدې صفت
لنډ کړى	بې واسطه مفعول
- پېر	د بې واسطه مفعول حالت، اکوزاتيف
لنډ نغوتنومځرى	نژدې اشاري ضمير
لوستليکى	کتاب قرائت، درسي کتاب، تکسبوک
لوښن	الي، انسترومنتال
- پېر	الي حالت، انسترومينتاتيف
لوښى	ظرف، اله، سامان، اواز
لېږند فعل	متعدي فعل، ترانزيتيف فعل
- چار کړ	کوزاتيف فعل، مصدر صناعي
ليکلړ	لست، مينيو
ليکنښه	د تنقيط علامه، پنکچوېشن
ليکنى	تحريرى، کتبي
ليکى	کتاب

ليکي پلور	کتابفروشی
- پلوری	کتابفروش
مانا	معنی، معنا
- پوهه	علم معاني، سېمانتيك
- توك (مانگړ)	کوشنيترين مانيزتوك، سېمانتېم
- نوم	اسم معنی
- ونج	مانيز تغيير
مختاړی	پېشوند ، سابقه، پرېفېکس
مخکړ	فعلي سابقه، پريوپرب
مرستيالکړ	معاون فعل
مله غونډله	ملگرې يا فرعي جمله
منځېپښې غونډله	معترضه جمله
منځتاړی	ميانوند ، انفېکس
منځوال کړ	انعکاسي فعل
منښتي	اقراري
نابشپړ کړ	غيرمطلق فعل، استمراري فعل
ناپای	ناتمام، مصدر ، اينفنيتيف
ناشنونی	لايتجزا ، غېرقابل تجزيه
نالېږند کړ	لازمي فعل، اينترانزتيف فعل
ناوړېدونی	غيرمتصرفه، نه گردانيدونکی، نه اوړېدونکی
نرينه	مذکر
نغوته	اشاره
نغوتنومځری	اشاري ضمير
نمنښتي	انکاري
- وييکی	حرف نقض (خو، مگر)
نوچار ، نوښت	ابتکار ، اينيسياتيف
نوړ نوم	اسم جنس
نوم	اسم
- اوړون	د اسم گردان
- اوښتون	د اسم تغيير
نوم پېر	اسمي حالت
نومځری	ضمير (ځری = استازی)

نوم نوړی	اسمي جنس
نوموال یا نومیز	اسمي
- غونډ	اسمي گروپ، مسندالیه
نومواله غونډله	اسمي جمله
- گڼه	اسمي محاوره
نوملیك	فهرست اسما یا اعلام، اپندیکس
نومونپوهه	ترمینالوجي
نومونه	نامگذاري، اصطلاح (علمي، تخنیکي)، ناموا‌ژه، ترم
نومېرل	تشخیصول
نومیز یا نوموال	اسمي
نیمواك (غږ)	نیم واول، شبه واول
نیولیك	فهرست مندرجات
وتونپېر	مفعول منه یا منشایي حالت، ابلاتیف
ورتلونپېر	مفعول له حالت
ورمندون، ورمند	امر، حکم، قضاوت، داوري
ورمندي	امري، قضایي
وگړپوهنه	انتروپولوجی، بشرشناسي
وگړی	شخص، صیغه
ولې (رېښه)	ریشه، جذر، روټ
ونج	بدل، عوض، بدلون، معاوضه، مېز
ونجول	بدلون، تبدیلول، عوضول، معاوضه کول
ونجون	بدلون، معاوضه، تغییر
ونجېدل	بدلېدل، عوضېدل
ووړشمېر یا مات شمېر	کسري عدد
وېش شمېر	انقسامي عدد
ویی (گای)	لغت، کلمه، واژه
- اوډون (په غونډ او غونډله کې)	(په فقره او جمله کې) د کلماتو ترتیب
- پانگه (زېرمه)	لغوي ذخیره، ویکابولري
- پور	قرض واژه یی
- پوهه	لغت شناسي، واژه شناسي
- رغاونه	لغوي ساختمان، واژه سازي، نیولوجېزم

وييز	لغوي، کلموي
- خج	لغوي فشار
وييکنومځری	اداتی ضمیر
وييکی	ادات، حرف، پارتيکل
همېشني یا همیشه يي	استمراري، دايمي
هېښنده	محير، تعجب اور
هېښني	تعجبي
يووستوی	ساده، بسيط
يووستوې غونډله	بسيطه يا ساده جمله
يو ګړی	مفرد
يوون	واحد، یونټ

اخځليك

۱ - الهام، محمد رحیم : روشی جدید در تحقیق دستور زبان دری - پوهنځی زبان وادبیات، ۱۳۴۹ ل .

- د پښتو گرامر طرح، ورمه - د کابل پوهنتون د کتابتون د افغانستان پوهنې ځانگه .

۲ - پالوال، عبدالرازق : پښتو نوی مصدر - ادب پوهنځی، ۱۳۵۰ ل، کابل

۳ - پنزل، هربرت : د پښتو گرامر، د محمد رحیم الهام ژباړه، ادب پوهنځی، ۱۳۴۰ ل .

۴ - تږی، حبیب الله : نوې ژبپوهنه او ژبني مسایل - پښتو ټولنه، ۱۳۴۴ ل .

۵ - چامسکي، نوم : دانش زبان، ماهیت، منشه وکاربرد آن. ترجمهٔ علی درزی. نشرنی، تهران، ایران ۱۹۸۶ .

۶ - حبیبي، عبدالحی : "تعلیقات" تاریخ تلفظ (آواشناسی) وصرف پشتو . جلد دوم ص ۲۷۳-۲۷۴ (← روان فرهادی) .

۷ - خانلري، پرویز : ساختمان جمله - بخشی از جلد دوم تاریخ زبان فارسی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران ۱۳۴۹ .

۸ - خوشال - ك : د خوشال خان ختك کلیات، کابل چاپ .

۹ - خوشال - پ : د خوشال خان ختك کلیات، پېښور چاپ .

۱۰ - رښتین، صدیق الله : پښتو گرامر، پښتو ټولنه۱۳۲۷ ل .

۱۱ - روان فرهادی، عبدالغفور (مترجم) : تاریخ تلفظ (آواشناسی) وصرف پشتو از استادان غرب : دارمستتر، گایگر، مورگنستیرن وبن ونیست . در دو جلد . نشرات مجلهٔ ادب پوهنتون کابل ۱۳۵۶ (۱۶۷۷ م) .

۱۲ - پښتو قاموس، لومړی ټوك ۱۳۳۰ ل، دویم ټوك ۱۳۳۳ ل. پښتو ټولنه، کابل.

۱۳ - زیار، مجاور احمد زیار : پښتو پښویه (گرامر) . د پښتو ژبې او ادب څانگه، د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، کابل پوهنتون . د لوړو زده کړو د وزارت چاپخونه . کابل ۱۳۶۲ ل - ۱۹۸۰ ز .

- ویي پوهنه، د پښتو ژبې او ادب څانگه، کابل پوهنتون، د لوړو زده کړو چاپخونه ۱۹۸۱ .

- پښتو لیکلار، د پښتو ژبې او ادب څانگه، کابل پوهنتون، د لوړو زده کړو چاپخونه ۱۹۸۲ .

- نگرش گذرایی اتنولینگویستیك برمضحکهٔ ارتباط خلجی های ترك با غلجی های پشتون وهمچنان اریهٔ ابدالی ها ویفتلی ها به مثابه هونهای سپید (!)، هفته نامهٔ نیمروز افغانستان، شماره ... ۱۳۷۷ (لندن) وشمشاد، شماره ۱-۲ ش، ص ۱۱-۲۰ .

- پشتو، زبان پشتونها، به مثابه عمده ترین زبان آریانای شرقی (افغانستان) پژوهش در فرهنگ باستانی وشناخت اوستا (سومین همایش، هامبورگ اکتوبر ۱۹۹۸) جلد دوم ص ۴۸۹-۵۳۰. انجمن رودکی، پاریس ۱۹۹۸ .

- پښتو سيندگی – نوېزونه (نيولوجيزونه) . د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور ۱۳۷۸ ل – ۲۰۰۰ ز .
- انگرېزي – پښتو سيندگی – سربلونه + اوستربلونه، گړنې او څرگندنې . د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور ۱۳۷۸ ل - ۲۰۰۰ ز .
- پښتو او پښتانه د ژبپوهنې په رڼا کې (له ساکي مخينې سره) . د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور ۱۳۷۹ ل – ۲۰۰۱ ز .
۱۴ – لودين، دولت محمد : د کلام د اجزاوو جوړښت، زېری، ۴۳ گڼه، ۱۳۵۱ ل کابل .
- د پښتو ژبې د فعلي اصطلاحگانو واحدونه او د هغوی د قاموسي تشريحاتو څېنې پوښتنې (ژباړه) – کابل مجله، ۸ گڼه، ۱۳۵۱ ل کابل .

15. F. De Saussure: Grundfragen der Allgemeinne Sprachwissenschaft Übersetzer: H. Lommel. 2. Auflage, Berlin 1967.
16. G. Helbig & J. Buscha: Deutsche Grammatik- Leipzig 1975.
17. R. Konig & U. werner: Zum Gebrauch der phraseologismen. Humboldt Universitat Berlin1979.
18- Kieffer, C. M., “Dialectologie du pachto. Distribution et typologyie des parlers Pashto d' apres les premieres Cartes de Altas linguistique de 1’ Afghanistan CALA". Colloque sur L'etablissement d'um Centre de etude la langue et de la literature pashto, Caboul 1975.
-Die Paschtun und seine Paschtunwali. Bern 1974.
-AC?KZI, Encyclopaedia (Ed. By Ehsan Yarshater), Vol. 1. p. 413-414. Afghan p. 481.
19. H. Krahe: Indogermanische Sprachwisissenschaft II Form Lehre, Hamburg Goschen Band 60 – Barlin 1963.
20. D. N. Mackenzie: Pashto, The World's Major Languages, ed. Bernard Comrie, London, 1987.
20. A. Martinet. Grundlage der Allgemeinen Sprachwissenschaft. Kohlhammer Verlag 1967.
21. J. C. Mayer – Ing: Untersuchungen von Satzbau des paschto. Hamburg 1966.
22. Morgenstierne George. An Etymolosical Vocabulary of Pashto (EVP). Oslo 1927.
23. Morgenstierne George. Indo-Iranian Frontier's Lanhuages: parachi and Ormuri. Oslo 1927.
-1975: “The languages of Afghanistan, Afghanistanxx, 3, pp. 81-90. 1975: The place of Pashto among the Iranic languages and the problem of the Constitution of Pashtun linguistic and ethnic unity” Int. pashto seminar on the occasion of establishment of the International Center for Pashto studiies, Kabul, Nov. 1975.
-1978: Pashto Quarterly, 1, 4, pp. 43-55.
-1927: An Etymological Vocabulary of Pashto (EVP), Oslo.
24. Morgenstierne, George. Neu-iranische Sprachem S. 155-170. Hb. Der Orientalistik, 4. Bd. Granistik: 1. Absch. Linguistik. Leiden-koln 1958.
25. R. Murphy: English Grammar in Use. 2. Ed. Cambridge Uniiversity Press 1994.

26. J. Monroe, Pence: A Tàgmemic Grammar of Pashto clause structure. Univ. Microfilms Michigan 1967.
28. H. Penzl: A Grammar of Pashto – Washington 1955.
29. Hans, Reichelt, Awestsches Elementarbuch. Carl Winter. Universitatsverlag, Heidelberg. 1967.
30. Daniel, Septfonds, Le Dzadrani, Un parler pashto du Paktya (Afghanistan), Paris 1994.
31. D. Shafeev: A Short Grammatical outline of Pashto Mouton & Co. 1964.
32. Ski aeru/, prods O., Pashto p. 384-409.
Compendium Linguarum Iranicarum Hsg. Rudiger Schmitt Wiesbaden 1989.
33. H. Tegey: The Grammar of Clitics int. Center for Pashto Studies, Kabul 1978.
34. H. Tegey & B. Robson: A reference Grammar of Pashto. Center for Applied Linguistics. Washington, D. C. 1996.
35. U. Ulrich: Worterbuch Linguistische grundbegriffe. Verlag Ferdinand hirt 1972.
36. G. Wahrig: Das Grosse Deutsche Worterbuch. C. Bertelsmann Verlag Gutersloh 1966.
37. M. A. Zyar: Die Nominal Komposita des Pashtoo, Diss. Universitat Bern. Institute fur Sprchwissenshaft, Bern 1974.
-2000: An English – Pashto Dictionary of Prepositions & Postpositions, Translation & Comparison Publ. Sapi's Center of Pashto Reaserch and Development. Peshawar 2000.
-The Collins English Dictionary 2. Ed. Collins. Editor: P. Hanks. London and Glasgow 1988.
-The Oxford English Dictionary. 2. Ed. Prap. J. A. Simson and E. S. C. Weiner. Clarendon Press, Oxford 1989.

PROPERTY OF ACKU
11228

PROPERTY OF
ARIC
Established 1988

په آرياني ژبو کې د پښتو تاريخي - جغرافيايي دريځ

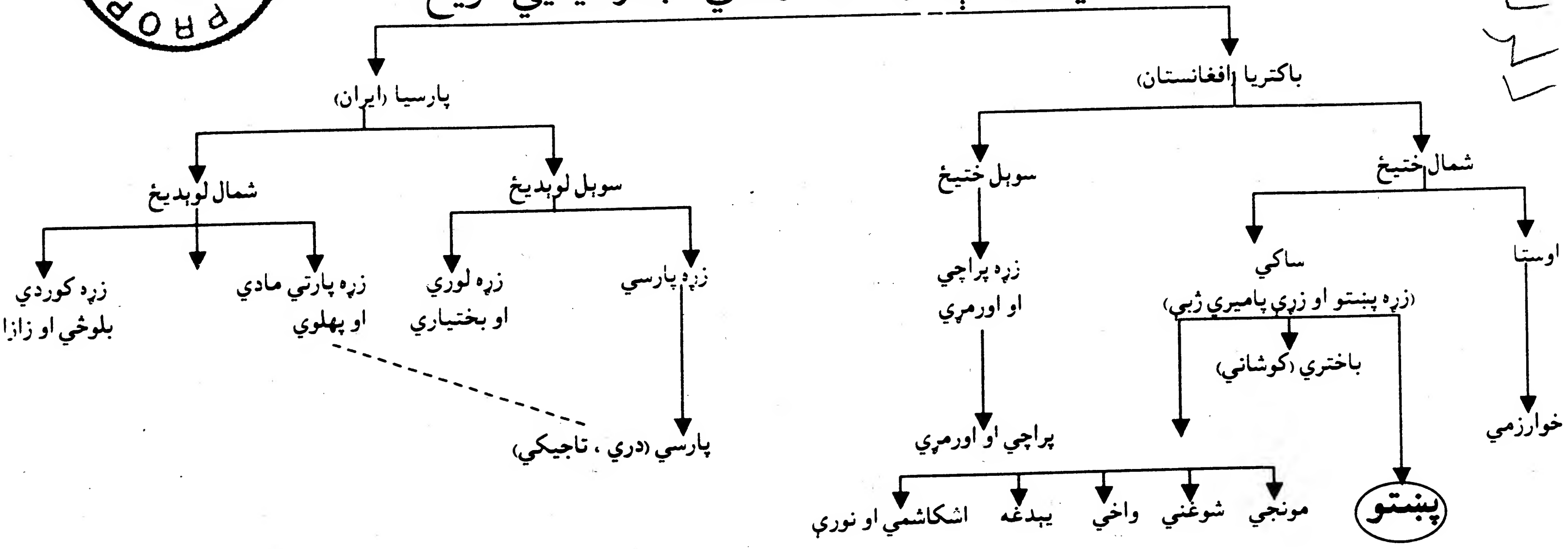

سمونلیک

ناسم	سم	مخ	کرښه
ښ x	ښ x	۳۶	۱۵
۸۹ - ۹۱	۹۱ - ۹۳	۱۷۳	۱
۶۷	۷۰	//	۱۸
۹۳	۷۹ - ۸۳	۱۷۴	۱۲
۷۶	۸۳	//	۲۱
۱۳۳	۱۳۶	//	۹
۸ -	۷ -	۱۷۶	۴
۱۵۷	۱۵۸	//	//

همدا رنګه دي د نورو اخځونو اړوندو مخګڼو (۲) او (۳) زياتوالی په پام کې ونيول شي. د ۱۳۷ مخ د جدول کيڼ پلو ته يو ريب غشی (←) او په ورلاندې کرښو کې دويم دويم تکراري "اوړني" وييونه هسې زياتي راغلي دي.

PASHTO GRAMMAR

By

Prof. Dr. M. A. Zyar

Oxford, 2003

Published by:
Danish Publishing Association
Qissa Khwani Bazar, Peshawar
Ph:2564513/Kabul:0093-079-315887